

**Regionalne konzultacije s logorašima i političkim zatvorenicima
o Inicijativi za osnivanje Regionalne komisije za ustanovljenje i
javno iznošenje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim
povredama ljudskih prava u bivšoj Jugoslaviji (REKOM)**

**Hotel Lero, Dubrovnik, Hrvatska
19. veljače 2010.**

PROGRAM

- 10:00 -10:45 **Otvaranje skupa i predstavljanje svih sudionika/ca**
Vesna Teršelič, Documenta Zagreb
- Zdenko Bulić, predsjednik hrvatskog Društva logoraša srpskih i
crnogorskih koncentracijskih logora, Dubrovačko-neretvanska
županijska organizacija*
Dorđe Gunjević, Pakrac
- 10:45 – 11.00 **Konzultacije civilnog društva o osnivanju REKOM-a: Cilj i tijek
konzultacijskog procesa-izrečena mišljenja, prijedlozi i preporuke o
elementima i aktivnostima REKOM**
Najbolja iskustva drugih u utvrđivanju činjenica o prošlosti
Mandat komisije
Kriteriji za izbor i način izbora članova komisije
Struktura komisije
Javno slušanje/svjedočenje žrtava
Odnos prema počiniteljima zločina
Vesna Teršelič, Documenta Zagreb
- 11.00 – 11:15 **Dokumentarni film**
- 11:15 – 11:30 **Zašto REKOM?**
Zoran Šangut, Udruga pravnika Vukovara 1991, Zagreb

- 11:30 – 12:00   **Kakav REKOM?**
Rasprava o mandatu REKOM-a
- 12:00 – 13:00   **Pauza za ručak**
- 13:00 – 17:30   **Nastavak rasprave**
Potreba i očekivanja logoraša od REKOM-a
Završni osvrt svih sudionica/ka
Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo

Organizatori, uvodničari i uvodničarke:

Vesna Teršelič, *Documenta*, Hrvatska
 Eugen Jakovčić, *Documenta*, Hrvatska
 Darija Marić, *Documenta*, Hrvatska
 Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo, Srbija
 Zdenko Bulić, predsjednik hrvatskog Društva logoraša srpskih i crnogorskih koncentracijskih logora, Dubrovačko-neretvanska županijska organizacija, Dubrovnik, Hrvatska
 Đorđe Gunjević, Pakrac
 Zoran Šangut, Udruga pravnika Vukovara 1991; Vukovar, Hrvatska

Sudionici i sudionice:

Mario Lučić, potpredsjednik Hrvatskog društva logoraša srpsko-crnogorskih koncentracijskih logora Dubrovačko-neretvanske županije, Dubrovnik, Hrvatska
 Marko Mišić, TV Vijesti
 Momčilo Gligorić, Udruženje logoraša Višegrad, BIH
 Sava Gligorić, Višegrad, BIH
 Vukan Kovač, Udruženje logoraša Trebinje, Crna Gora
 Veso Deretić, Udruženje logoraša Trebinje, Crna Gora
 Sudbin Musić, Udruženje logoraša Prijedor 92, , Prijedor, BIH
 Mirsad Durtović, Udruženje logoraša Prijedor 92, PrijedorBIH
 Anđelko Kvesić, Hrvatska udruga logoraša u Kantonu Središnja Bosna, Busovača, BIH
 Zdenko Supuković, Hrvatska udruga logoraša u Kantonu Zeničko-dobojskom, Žepče, BIH
 Željka Zovko, Hrvatska udruga logoraša Domovinskog rata u BIH - Mostar, BIH
 Mirko Zelenika, Hrvatska udruga logoraša BIH, Mostar, BIH
 Agim Rečica, bivši politički zatvorenik u Srbiji, Utoševac/Ferizaj, Kosovo
 Tahir Rraci, bivši politički zatvorenik u Srbiji, Peć/Pejë, Kosovo
 Hydajet Hyseni Kaloshi, Udruženje političkih zatvorenika, Kosovo
 Milaim Cekaj, bivši politički zatvorenik u Srbiji Priština/Prishtinë, Kosovo
 Ivan Grujić, Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske skrbi, Uprava za zatočene i nestale, Zagreb, Hrvatska
 Đorđe Gunjević, građanin iz Pakraca, Hrvatska
 Josip Cah, Udruga logoraša Bučje, Lipik, Hrvatska

Jakov Čosić, Hrvatsko društvo logoraša srpskih koncentracijskih logora Splitsko-dalmatinske županije, Split, Hrvatska
 Mirko Kovačić, Vukovarske majke, Vukovar, Hrvatska
 Manda Patko, Vukovarske majke, Vukovar, Hrvatska
 Petar Gojun, Hrvatsko društvo logoraša srpskih koncentracijskih logora Splitsko-dalmatinske županije, Split, Hrvatska
 Amir Kulaglič, Žene Srebrenice, Srebrenica, BIH
 Nikola Vuletić, bivši zatočenik logora Remetinac, Hrvatska
 Milanče Tošić, bivši zatočenik logora Lore, Hrvatska
 Vojkan Živković, bivši zatočenik logora Lore, Hrvatska
 Mirjana Lukić, Udruženje logoraša 1991, Srbija
 Rade Radaković, Udruženje logoraša 1991, Srbija
 Ljubica Romčević, Udruženje logoraša 1991, Srbija
 Vinka Drobnjak, Udruženje logoraša 1991, Srbija
 Spomenka Živković Proročić, Udruženje logoraša 1991, Srbija
 Boris Dragojević, Udruženje logoraša 1991, Srbija
 Petar Fjodorov, Udruženje logoraša 1991, Srbija
 Zvonko Gljuk, Udruženje logoraša 1991, Srbija
 Dragan Stevović, Fond za humanitarno pravo, Beograd, Srbija
 Sonja Radošević, slobodna novinarka, Crna Gora
 Nora Ahmetaj, Priština, Kosovo
 Darko Matković, Hrvatska udruga logoraša Domovinskog rata BIH, Mostar, BIH
 Zlatko Bagoje, Hrvatsko društvo logoraša srpskih i crnogorskih koncentracijskih logora Dubrovačko-neretvanske županije, Dubrovnik, Hrvatska
 Niko Brailo, Hrvatsko društvo logoraša srpskih i crnogorskih koncentracijskih logora Dubrovačko-neretvanske županije, Dubrovnik, Hrvatska
 Pero Brailo, Hrvatsko društvo logoraša srpskih i crnogorskih koncentracijskih logora Dubrovačko-neretvanske županije, Dubrovnik, Hrvatska
 Marko Margaretić, Hrvatsko društvo logoraša srpskih i crnogorskih koncentracijskih logora Dubrovačko-neretvanske županije, Dubrovnik, Hrvatska
 Srećko Batinić, Hrvatsko društvo logoraša srpskih i crnogorskih koncentracijskih logora Dubrovačko-neretvanske županije, Dubrovnik, Hrvatska
 Marko Kraljević, Hrvatsko društvo logoraša srpskih i crnogorskih koncentracijskih logora Dubrovačko-neretvanske županije, Dubrovnik, Hrvatska
 Luka Krajić, Hrvatsko društvo logoraša srpskih i crnogorskih koncentracijskih logora Dubrovačko-neretvanske županije, Dubrovnik, Hrvatska
 Ivo Kristić, Hrvatsko društvo logoraša srpskih i crnogorskih koncentracijskih logora Dubrovačko-neretvanske županije, Dubrovnik, Hrvatska
 Ivo Kovačević, Hrvatsko društvo logoraša srpskih i crnogorskih koncentracijskih logora Dubrovačko-neretvanske županije, Dubrovnik, Hrvatska
 Borka Rudić, BH novinari, Sarajevo, BIH
 Daliborka Uljarević, Centar za građansko obrazovanje, Podgorica, Crna Gora
 Aleksandar Batez, koordinator konsultativnog procesa u BIH
 Dženana Karup-Druško, BH novinari, Sarajevo, BIH
 Nela Pamuković, Centar za žene žrtve rata-Rosa, Zagreb, Hrvatska
 Veton Mujaj, Syri i vizionit, Peje, Kosovo

Mašenjka Bačić, H-alter, Zagreb, Hrvatska

Transkript audio zapisa

Vesna Teršelič: Drago mi je što smo stigli sa svih strana, drago mi je da smo u Dubrovniku, u gradu koji je napadnut, koji je stradao, drago mi je da ste došli iz raznih mjesta u Srbiji, na Kosovu, u Bosni i Hercegovini, u Crnoj Gori, da smo se okupili iz raznih mjesta u Hrvatskoj, da je tu jaka ekipa iz Dubrovnika, da su tu s nama kao naši domaćini Društvo logoraša srpskih i crnogorskih koncentracijskih logora, ovo je danas jedna prilika za razgovor o Inicijativi za regionalnu komisiju o ustanovljenju činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava. Neki smo na različitim skupovima, što forumima i konzultacijama, imali priliku već reći svoje mišljenje ali nikad do sada za jednim stolom nije bilo toliko logoraša, logorašica, zatvorenica, zatvorenika iz različitih država i naravno da je to jedan osjetljiv razgovor u situaciji u kojoj nisu ni izdaleka ispričane sve činjenice o stradanjima, o svemu što se događalo u različitim zatvorima i različitim logorima bilo to Stajicevo, bilo to u Keratermu, bilo to u Omarskoj, bilo to u Morinju ili u Pakračkoj poljani ili Lori, ja bih sve pozvala na uvažavanje, na uvažavanje svakog stradanja jer je bitno da se čuju sve različite patnje i stradanja, da čujemo sa različitih strana rata kako je to bilo, kako je bilo u logorima, da čujemo kako su išle torture i da skupa razmišljamo što se još može napraviti jer neka su suđenja u tijeku, neka su suđenja okončana prvostupanjski, druga pravomoćno i mislim da su velika očekivanja od nekih budućih postupaka, od nekih budućih istraga i podizanja optužnica ali da je isto tako već jasno sada, kad znamo da je dosta postupaka i pravomoćno okončano, da će ostati dio koji neće biti sudski procesuiran, a izuzetno je važno sačuvati ga i zbog priznavanja patnje svih koji su prošli logore i zatvore, a i za generaciju mladih koja nije bila tu u vrijeme ratova ali je vrlo važno sačuvati to sjećanje, dokumentirati ga i prenijeti koliko se može o stradanju jer je uvijek pred nama izazov kako prenijeti nešto od nekoga ko je stradao nekome ko to nije doživio i to je jedan težak izazov i ja bi na početku zamolila Zdenka Bulića, predsjednika Hrvatskog društva logoraša srpskih i crnogorskih koncentracijskih logora Dubrovačke-neretvanske županijske organizacije da se uvodno obrati ovom skupu. Izvol'te.

Zdenko Bulić: Dobar dan svima, sve vas srdačno pozdravljam ispred naše podružnice logoraša Dubrovačko-neretvanske županije, želim vam ugodan boravak u našem slobodarskom i prelijepom gradu Dubrovniku, da se ugodno osjećate i da ova konferencija uistinu bude praznik demokracije, a ne da se stvaraju neke nove tenzije i neke nove dubioze jer mislim da bez obzira na sve što se događalo u Domovinskom ratu, posebno u hrvatskom, mislim da ima svoj početak i svoj kraj. U tom cilju još jednom vas srdačno pozdravljam i želim vam da se doista lijepo i ugodno osjećate u našem gradu. Naime, početkom agresije na Dubrovnik, 1991. godine, bilo je jasno da su dubrovački branitelji tada organizirani u dragovoljačke jedinice, a pristožerno su pripadale Ministarstvu unutarnjih poslova i Zboru narodne garde, bile slabo organizirane i naoružane. U to vrijeme je Dubrovnik branilo negdje oko osamstotinjak branitelja na crti dugoj oko 100 kilometara. Neprijateljske snage su tada brojale negdje otprilike tridesetak tisuća, a većinu ih je činilo crnogorska JNA i dragovoljci Crne Gore potpomognuti istočno-hercegovačkim Srbima i dragovoljcima iz Srbije. Bilo kako bilo, zbog ogromne razlike u samom naoružanju branitelji su bili prisiljeni na svakodnevno povlačenje, uzmicanje, zauzimanje boljih kota i točaka za obranu. U takvom jednom, borbama na Zvekovici, dana 06. listopada 1991., ostao sam u okruženju gdje sam i zarobljen, mjesto Zvekovica na ulazu u Cavtat. Tu počinje

jedna kalvarija gdje sam odmah nakon zarobljavanja dobio ime da sam bombaš, gdje su crnogorski mediji pisali već nakon par dana da sam izvjesio bijelu zastavu i da sam bacio bombu na tadašnje pripadnike JNA, kako su oni to tada zvali. Dočim istina je bila sasvim drugačija. Bilo kako bilo, tu sam doslovce premlaćen odmah nakon par stotina metara na ulazu u selo Močišće, odatle smo nas trojica uz strašne batine dovedeni do kombija pred samu zračnu luku, dakle cijeli taj prostor u dužini jedno kilometar je bio, bili su poredani tenkovi, vojna oklopna vozila, prage i tako dalje da ne nabrajam sve te oklopna vozila. Tu smo ukrcani u kombi i voženi smo dalje prema granici sa Crnom Gorom. Na granici sa Crnom Gorom smo imali, kao i na ulazu u Herceg Novi, strašna iskustva gdje su nas doslovce žene koje su pljačkale i otimala imovinu protjeranih i prognanih Konavljana doslovce htjele kamenovati. Nekako smo preživjeli taj put i došli smo u Kumbor. U Kumboru je bilo također strašno za vidjeti gdje su odvojili ovu dvojicu od mene koji su bili ranjeni, istini za volju lakše, a mene su odveli u neku baraku koja je ličila na neki dio kao poljska bolnica, tak nešto. Bilo kako bilo, tu su me prvo skinuli do gola, skinuli su sve sa mene, dakle sve one vrijednosti, novac, remenje, špigete, i nadalje su me, pošto sam imao po glavi već šest posjekotina, doktor me sašio na živo i onda me natjerao da idem tamo gledati neke poginule pripadnike, dakle JNA, dragovoljaca iz Crne Gore i sve mi je bilo uistinu šokantno. Nakon toga su me izveli vanka, liječnik jedan i medicinska sestra, morao sam gledat u pod cijelo to vrijeme, bio sam vezan žicom, tako da su mi prsti bili narasli, ne znam, bili su sigurno duplo veći. Vidio sam borosane one liječničke, di je taj glas pit'o da li je to taj bombaš. U svakom tom momentu, dakle gdje god smo došli odma se pričala priča o mojim, ajmo reći, navodnim ubojstvima i mome bombardovanju pripadnika JNA i bilo kako bilo nakon odgovora da jesam ja ta osoba dobio sam udarac u međunožje. Onda su me odatle uvukli u maricu mislim i onda su me odatle vozili dalje u nepoznato. Došao sam u logor Morinj u noćnim satima, kao i većina drugih logoraša, tu nas je, mene osobno, dočekao špalir vojnika, nekih 10, 15, ja stvarno nemam pojma koliko ih je bilo, gdje su me još jednom pretukli do iznemoglosti, ubacili su me u neku, u stvari nisam ni znao da su me ubacili nego kad sam se probudio vidio sam da sam u nekom zatvorenom, tamnom, mračnom prostoru i tu sam proveo, ne znam, između pet i sedam dana, stvarno ne znam koliko dugo, s time da sam dobio jedan put fetu kruha, a drugi put fetu kruha sa paštetom i dva puta po čašu vode. Tu sam bio vezan u tom kontejneru koji nije imao ni zraka ni prozora ni vrata, osim uzlaznih vrata koja su stalno bila zakračunata. Svako veče bi ubacivali, dakle kad sam bio pri svijesti, svaki dan su me tukli tu u tom kontejneru, svake večeri i po noći bi dovodili druge logoraše koji su onako prestravljeni, nisu znali ni gdje se nalaze ni šta se tu zaista događa i gdje su to dospjeli. Odatle su me nakon, nakon nekih, kažem pet do sedam dana, ispitala tri oficira JNA i onda sam odatle, u majici kratkih rukava, naravno u desetom mjesecu, prebačen u baraku, mislim da je bila baraka broj 1. Tu je nadalje nastavljena tortura, svakodnevno premlaćivanje od svih onih koji su bili i logorski čuvari i stražari i vojni policajci, a boga mi i kuvar. E to je trajalo danima, nije se samo uvijek tuklo mene, tuklo se i druge, ja ću ovdje ispričat o sebi, zaista je bilo to nevjerojatno u takvom jednom okruženju ležati na podu par dana pa nakon toga sam dobio šinjel da se malo ogrnem pa su me prebacili na mjesto gdje se nisam morao ustajati jer svaki njihov ulazak u baraku je bio popraćen zapovijedi slušaj ovamo, gdje smo se mi trebali dići, okreniti lice prema zidu, staviti ruke na zatiljak i raširiti noge. Nakon toga je bila zapovjed da otvaram vrata gdje smo morali mirovat u tom položaju, a taj dio starijih zarobljenika koji su bili mahom civili i nas nekoliko iznemoglih, ispaćenih, isprebijanih branitelja koji se više nisu mogli ni dići smo imali taj ulaz sa lijeve strane u tu baraku gdje se nismo morali i smijeli ustajati. I bilo kako bilo, oni bi svakodnevno ulazili u baraku, odvođeni smo na ispitivanja nekih 20 do 30 puta, tako je to sve zajedno trajalo negdje do sredine listopada,

studenoga kada je došao Međunarodni Crveni križ nakon čega odnosno prije čega su mene naravno sklonili u zidani objekat na ulazu u logor Morinj gdje sam boravio zavezan za, nemam pojma već kako je to već izgledalo, za što sam bio zavezan, za radijator, nemam pojma, za neku cijev. Tu sam boravio u toj prostoriji, otprilike neka je bila šupa il ostava, ne znam metar sa metar i po, nakon čega su me vratili. Bilo mi je jasno da sad predamnom nije nikakva blistava životna karijera ni budućnost tako da sam zamolio jednoga moga dobrog poznanika koji je zajedno sa ocem bio unutra u logoru unutra da on pošalje mojoj obitelji poruku kad sledeći put dođe Međunarodni Crveni križ, to se i dogodilo. Zahvaljujući njemu eto ja sam nekako došao u kontakt sa mojom obitelji, onda su meni oni odgovorili i smogli smo snage izdržat sve te torture dalje i premlaćivanja koje je bilo svakodneвно i neprestano, dakle nekad bi vas ujutro iza doručka, prije doručka, prije ručka, iza ručka, nekad i po noći, dobro smo znali šta se događa na frontu točno po našim leđima odnosno na prvoj crti bojišnice, znali smo točno po njihovom žaru prebijanja šta se događa, dakle, u blizini i oko Dubrovnika. Moram naglasiti da je, da su nam ta naša zadnje, zadnjih nekoliko dana boravka u logoru bili posebno traumatični gdje smo doživljavali tri dana pripreme za razmjenu da bi se razmjena dogodila tek treći dan. O samoj toj razmjeni nema se šta puno reći osim da su osobe popisane, dovedene su u autobusima, dakle 12. prosinca, u Zeleniku, a dolazak u samu Zeleniku je bio popraćen strašnim uvredama, vrijeđanjima, mislim to je doista bilo ispod svakog poniženja, da vidite tu djecu, imali 10, 12, 15 godina, žene, muškarce koji su dobacivali da smo ustaše, da smo koljači, da nas je trebalo sve pobiti, da ne nabrajam tako te sve grozote koje su nas pratile tim putem. I nakon što smo se, dakle, popisali odnosno u to vrijeme se dio logoraša odlučio vratiti na okupirani teritorij, njih negdje šezdesetak, 65, svojim kućama, a nas 130 iz logora Bileća i Morinj koji su također, ti Bilećani, proživjeli istu takvu sudbinu kao i mi u Morinju, dva dana tih lažnih razmjena. Dakle u Split otputovali smo u kasnim popodnevnim satima brodom Rodos 2, u ranim jutarnjim satima došli, uplovili sa brodom u Split i nekako mislim da je to, ne znam, dan, to burno jutro, dan koji ćemo svi mi koji smo doplovili u Split, zasigurno se sjećat cijeli život. Eto ja bi toliko o sebi, hvala lijepa.

Vesna Teršelič: Hvala vam, i u tijeku je suđenje za Morinj i puno ljudi iz vaše udruge je svjedočilo u tijeku suđenja i mislim da je to isto važno, išli ste u Podgoricu pred Viši sud. Ja bi sad zamolila da duboko udahnemo i zamolila bi Đorđa Gunjevića iz Pakraca koji je radio prije rata u zdravstvenom osiguranju, a za vrijeme rata je bio povjerenik pomoćnika Vlade za zdravstvo i socijalnu skrb i između ostalih akcija je organizirao evakuaciju bolnice u Pakracu da nam kratko kaže nekoliko uvodnih riječi. Đorđe, izvol'te.

Đorđe Gunjević: Hvala lijepo. Gospođa Vesna je neke stvari rekla o meni, ja ću vam ispričat, drago mi je, prethodnik mi je olakšao, nisam znao kako da pričam. Ispričat ću svoju priču u nekoliko minuta, a mogu je razvuć, al' ću nastojat kratit. Ratna zbivanja u Pakracu su počela 01.03.1991. godine kad se dio Srba među koje i ja pripadam pobunio u policijskoj stanici i izveo prepad koji je skršen nakon dva, tri dana intervencijom Hrvatske policije. Dalje je bilo ekscesa, počelo je najozbiljnije kad je polovinom osmog meseca '91. godine uhapšen, otet, odveden, ne znam koje, oprostite mi, ponekad ću, za mene pritvor, zatvor, logor, nastao je raspad u sistemu zdravstva. Prava pobuna u Pakracu počela je u rano jutro 19.08.1991. godine kad su pobunjeni Srbi iz svih pravaca u okolini grada i periferije grada, Pakrac je grad sa, u to vreme bio sa negdje petnaestak tisuća stanovnika, počeli pucati iz svih vrsti oružja koje im je stajalo na raspolaganju, a bilo ga je očito jako, jako puno po gradu, neselektivno pogađajući često puta i bolnicu i druge

objekte. Nekoliko dana iza toga raspalo se sve, sistem vlasti i ostalog da bi konačno 06.09.1991. Vlada donesla odluku o osnivanju Povjerenstvo Vlade Republike Hrvatske za zdravstvo i socijalnu skrb za općinu Pakrac, ne znam, vjerojatno zbog onoga kako sam se ranije ponašao i onoga šta sam radio već 19.08. je odveden na logor Bučje i doktor Vladimir Solar kao ravnatelj bolnice, vjerojatno mene kao voditelja ispostave zdravstvenog osiguranja, tad je bio Republički fond, su imenovali za pomoćnika povjerenika za zdravstvo bez obzira na moju nacionalnost i sve drugo. Dakle, počeli smo raditi, moj prioritet je bio da organiziram socijalnu zaštitu, zdravstvenu zaštitu, funkcioniranje zdravstva i da organiziramo u prvom naletu odlazak ljudi po mirovine. Platni promet u Pakracu ni pošta ni ništa nije radilo od 19.08.'91. godine, dakle sve se raspalo. Organizirali smo ljude da autobusima idu u Bjelovar po mirovine i tako dalje. Dolaskom u bolnicu nitko nije htio prihvatiti da bude ravnatelj, ljudi su se bojali, sa pravom i opravdano, strah je ljudska osobina i normalna je za svakoga, nitko se nije htio prihvatiti da se ga imenuje za ravnatelja. Do imenovanja Povjereništva osnivani su krizni štabovi za svaki dan od ekipe koja se našla na poslu. Tako se nije moglo raditi, mojim dolaskom na ovaj posao koji sam tad obavljao organizirali smo službu. Prije izbijanja oružanih sukoba na tom području u Medicinskom centru Pakrac bilo je zaposleno 619 radnika. Po izbijanju sukoba 95% Srba je otišlo, ostalo je nešta Hrvata i drugih, negdje oko 120 kad sam došao u bolnicu 07.09. ujutro, negdje 120 ljudi je bilo na poslu, dakle i za smjene i za sve ostalo, a negdje oko 490 bolesnika. Možete si zamisliti da je praktički nemoguće bilo organizirati život. Istina, u to vreme je bilo 270 bolesnika na odjelu psihijatrije i svi ostali drugi bolesnici iz nove, mi smo je zvali nove bolnice, kolega Čah je tu pao. Da tu pričam skratim, nastali su veliki problemi, odmah po izbijanju sukoba igrom slučaja je vodovod, dakle lokalni vodovod naš je bio na području koje je bilo pod okupacijom pobunjenih Srba. Nestalo je vode, plin je probušen, nestalo je plina, povremeno je nestajalo električne energije, nije bilo moguće organizirati život. Kako ga organizirati? Mi popravimo kotlovnice oni ju gađaju minobacačima i može raditi sat, dva i prestaje, jednostavno nije se moglo živjeti. Tad smo donesli odluku, Međunarodni Crveni križ je u nekoj navratu pokušao evakuirati bolnicu, nije uspio, po njima su pucali čak u Kukuljevcu, jedna od medicinskih sestara iz Međunarodnog Crvenog križa malo ogrebeno, ranjena, vratili su se nazad, bili smo prepušteni na milost i nemilost. Možete si misliti odgovornost nas koji smo ostali i mene koji sam bio na čelu te ekipe za sudbinu tih ljudi, a i da smo ih ostavili u Pakracu, tko bi se o njima brinuo, ko bi njih hranio, ko bi njih opskrbio sa svim onim što je trebalo. O tome ne bi više htio, došao je dan kad smo počeli evakuirati, počeli su nam ljudi intenzivno umirati na hemodijalizi, u roku od dva, tri dana umrlo nam je sedam ljudi na hemodijalizi jer je voda bila zagađena, nije više bilo uvjeta za rad, tad smo donesli odluku da se moramo evakuirati ili pobjeći, kako god hoćete. Prvo smo evakuirali njih 17 koji su još preostali živi na hemodijalizu u Zagreb i dalje su upućeni u druge centre za dijalizu, iza toga smo išli sa ovim općim odjelima, kirurgija, pedijatrija, interna, ginekologija, rodilište i drugo. To smo napravili između 24. i 25. 09., ostalo nam je još neuropsihijatrija, dio pacijenata sa neurologije i intenzivna njega. Kako je osoblje odlazilo nismo imali automobila da sve ove sa intenzivne njege utrapimo i na kraju smo preostale sve bolesnike iz nove bolnice preselili na jedan od odjela neuropsihijatrije i 29. u noći na 30. 09., uz prethodnu suglasnost tadašnjeg ministara zdravstva profesora doktora Hebranga, na moj predlog usaglasio se sa mojim planom i našim planom da bolnicu evakuiramo, evakuaciju smo izvršili 29. 09. u noći sa šest autobusa i oko 30 osobnih automobila. Tu noć smo izvezli 300 bolesnika otprilike i puno osoblja i članova njihovih obitelji. Dakle, mi smo rasporedili dio u Vrapče, dio u Jankomir, dio u Popovaču, recimo 98 u Vrapče, 116 u Popovaču, 58 u Jankomir, a ove druge smo dali u Dubravu i neke smo dali u nekakve staračke domove na području Zagreba. Sad da se vratim na sebe, da

pričam o sebi. Susreto sam se sa nizom problema znate, kad sam imao priliku da razgovaram sa Srbima onda kaže ti si izdajnik, kad su moji dečki došli u Zagreb u štab saniteta, ja to moram reć, onda su rekli a dobro kad ima nalog od mene da donaciju, lijekove, sanitetski materijal, sanitetska vozila, jednostavno kad vide potpis i ime pa kažu šta vam ovaj četnik radi tu. To su veliki problemi koje sam ja osobno im'o, međutim, bio sam tvrdoglav i uporan, to je išlo svojim tokom. 13.09. kad sam išo na pregovore sa pobunjenim Srbima po nalogu Povjerenstva i uz suglasnost povjereništva da nam puste vodu, da nam puste iz zapovjedništva doktora Šretera, za kojeg se ni danas ne zna njegova sudbina, da nam puste doktora Vladimira Solara i još i druge zdravstvene radnike koji su bili zatočeni, ti pregovori su bili prije sve drugo nego pregovori, ucjene, napravite ovo, dajte nam ovo pa ćemo onda razgovarat. Pustit ćemo vam vodu ako vi napravite to i to, da bi me na kraju kad sam izašo iz te kuće u kojoj su bili pregovori dočekali petorica postrojena sa neakvim poluautomatskim oružjem. Ja nisam vojnik, ja se osim u lovačko oružje u drugo oružje ne razumijem i nikad se nisam razumio. Htjeli su me likvidirat, imo sam sreću da je jedan bio pošten od pregovarača, stao ispred mene, kaže, čujte on je došo kao pregovarač i on se mora vratiti. Na kraju ipak sam zavezanih očiju odvezen na Bučje, maltretiran, vrijeđan, da ne spominjem vulgarne reči i tako dalje, dajte ga ovamo da ga ubijemo. Znate ja sam iz tog kraja i poznajem svaki sokak i svaki put i kao lovac sam bio stotine puta, mogao sam pogodit otprilike gdje sam, kad smo prolazili pored mog sela u kojem sam ja rođen, u kojem je tad bila majka, zamolim jednog od njih odvezite me, dajte me odvezite da vidim mater, on meni kaže, tvoja mama se tebe odavno odrekla, ja kažem, čuj vidjet ću na kraju čija će se koga odreć, mislim teško mi je o tome govorit. To je prošlo, mi smo preselili bolnice tu gdje smo preselili. Opću zdravstvenu zaštitu i sjedište Povjerenstva smo preselili u Kutinu, a primarnu zdravstveni zaštitu smo vratili u šest, sedam punktova na područje bivše općine Pakrac, a sada općine Pakrac i Lipik, sve je to dobro funkcioniralo da bi jedan dan došla do mene u sjedište Povjerenstva trojica policajaca da me privedu u policijsku postaju ili policijsku upravu, ne znam šta je, razumijete me o čemu govorim, u Kutinu. Najprije su išli da mi pretresu sobu, pitali su me jel imam radio stanicu, ja kažem, imam, otkud tebi radiostanica, ja kažem imam nalog ministra Hebranga kao ravnatelju Doma zdravlja da mi se izda radio stanica za potrebe službe. Dovedi su me u policijsku stanicu, čekao sam na hodniku, sjedio 7 sati i nitko me nije ni pogledo ni pipnuo i ostalo. Nakon toga me jedan od inspektora saslušao, saslušanje je trajalo negdje dva, tri sata otprilike, nakon čega je izdao nalog da me policajci odvedu jer se nije smjelo kretat noću, da me odvezu u sjedište Povjerenstva i da me ostave na miru da radim. Nekoliko dana iza toga dolaze dva policajca iz postrojbe, takozvane, mi smo je zvali takozvana, oprostite mi na izrazu, nemojte mi zamjerit nitko, Merčepove jedinice. Jeste vi taj i taj, dolaze na radno mjesto, ima nas četiri, pet unutra u velikoj prostoriji, kaže, uhapšeni ste, idete s nama, šta imate od stvari, kažem, imam pištolj, imam dvije bombe, imam dokumente i ostalo, kaže, dajte to ovamo, to vam ionako više neće trebat. To je bio najgori trenutak u životu, odveli su me u Pakračku poljanu, da skratim priču, u roku od tri, četiri minute su me iscipelari, slomili, za što imam dokaze, sliku iz Züricha kad sam došao, kad sam pušten, slomili su mi nekoliko rebara, neko'ko je bilo napuklo. O boravku u logoru, ono šta je kolega rek'o, ja sam prolazio iste torture, moro sam naučit pjevat razne pjesme, a da ne govorim o kojima i tako dalje i sve je to završilo. Prvi put sam se sa ovom inicijativom REKOM susreo u Pakracu 22.09., mislim da je Inicijativa je dobra, o njoj bi trebalo razgovarat, ne bi se smjelo pogrešit kod ulaska u zaključivanje sporazuma, ugovora, donošenja statuta i ostalog, treba dobro sve izanalizirat, nastojat da se ni'ko ne povredi. Mi moramo živit jedni pored drugih, međusobno se uvažavat i živit svoj život. Evo, to je priča. I samo još da na kraju kažem, nikad nama koji smo bili u Povjerenstvima, istina primali smo plaću od Vlade, nije

priznat nikakav status pa čak ni spomenicu Domovinskog rata nismo dobili, ni radni staž, a nisam za ovo što su me slomili, prebili ništa ni tražio. Evo, hvala lijepo.

Vesna Teršelič: Đorđe, puno hvala. Svi smo pažljivo slušali, danas neće svi imati priliku reći svoju osobnu priču al ovu inicijativu pokrenuli smo baš zato da bi se čule priče, da bi sva ta iskustva došla do javnosti, danas je s nama ovdje trebao biti i Murat Tahirović, predsjednik Udruženja logoraša Bosne i Hercegovine, na žalost zbog smrtnog slučaja nije s nama i ja se ispričavam što nije s nama. Ja bi samo rekla da danas baš trebamo raspravljat o mogućnosti stvaranja javne platforme za sve koji imaju iskustvo zatvora i logora kako bi rekli što se dogodilo, da kažu o svojim potrebama i kakve obveze društvo i državne institucije imaju u odnosu na nepravde koje su počinjene, na zločine koji su počinjeni i cilj ovog našeg procesa razgovora, Đorđe je spomenuo jedan skup na kom smo govorili o Pakracu, baš je jačanje podrške kako bi ova inicijativa koja bi trebala omogućit da se čuju priče, da javnost čuje, da mladi čuju, da javne televizije stvore prostor za iskustva, je jačanje podrške za tu inicijativu i od strane ljudi i od strane vlasti u svim različitim postjugoslavenskim zemljama, a krećemo i u izgradnju modela regionalne komisije, osniva se radna grupa koja će predložiti nekakav mandat, nekakav prijedlog kolko bi članova REKOM trebao imat, koji bi princip trebalo primijenit, da li jednak broj od svake zemlje ili kako, kakve bi procedure imao, što bi trebalo bit u osnivačkim aktima, jel bi trebala zemlja koja delegira svoje članove imat pravo odlučivanja o tome il bi se o izboru o dva, tri člana izjašnjavali i u drugim zemljama, bi li u komisiji trebalo biti i stranaca, o svim tim pitanjima već smo raspravljali od 2006. godine jel to je proces koji traje. U ovom izvještaju koji pokriva razdoblje od 2006. pa do lipnja, juna 2009. je i analiza transkripta i sažete preporuke sa svih konzultacija, u pripremi je izvještaj za razdoblje do 31.12., a danas imamo priliku reći što mislimo o ovoj inicijativi. Ja bi sad predložila da svako kaže svoje ime, od kud dolazi, da znamo ko je sve tu pa da vam još malo, vrlo kratko, kažem i o povijesti Inicijative, o ciljevima ovog konzultacijskog procesa i da onda pogledamo video zapis s konzultacija logoraša u Sarajevu, da čujemo onda Zorana Šanguta i da krenemo u tu raspravu. Pa bi ja zamolila mikrofon. Evo samo kratko, ja sam Vesna Teršelič iz Documente, Zdenka ste već čuli.

Zdenko Bulić: Mene ste čuli, da ne prijedem u dosadu.

Zoran Šangut: Zoran Šangut, Udruga pravnika Vukovar 91.

Josip Cah: Josip Cah iz Pakraca, Udruga logoraša Bučja i Lipika.

Jakov Čosić: Jakov Čosić, dopredsjednik Hrvatskog društva logoraša srpskih koncentracijskih logora Splitsko-dalmatinske županije.

Mirko Kovačić: Kovačić Mirko, logoraš Stajiceva i član udruge Vukovarske majke, Vukovar.

Manda Patko: Manda Patko, predsjednica udruge zatočenih i nasilno odvedenih hrvatskih branitelja Vukovarske majke, a ujedno i logorašica srpskog koncentracionog logora Begejci.

Petar Gojun: Petar Gojun, predsjednik Hrvatskog društva logoraša Splitsko-dalmatinske županije, 9 mjeseci Sremske Mitrovice

Mario Lučić: Mario Lučić, potpredsjednik Hrvatskog društva logoraša srpsko-crnogorskih koncentracijskih logora Dubrovačko-neretvanske županije.

Amir Kulaglić: Amir Kulaglić, dolazim iz Srebrenice, iz Bosne i Hercegovine, jedan od preživjelih Srebreničana, genocida u Srebrenici, član koordinacijskog vijeća Koalicije za uspostavljanje REKOM-a.

Nikola Vuletić: Nikola Vuletić, logor Remetinac, član Udruženja logoraša Srbije.

Milanče Tošić: Milanče Tošić, logor Lora, iz Srbije.

Vojkan Živković: Vojkan Živković iz Srbije.

Mirjana Lukić: Udruženje logoraša.

Rade Radaković: Rade Radaković, Udruženje logoraša iz Srbije.

Ljubica Romčević: Ljubica Romčević, logoraš iz Remetinca, Udruženje logoraša Srbije.

Vinka Drobnjak: Drobnjak Vinka, Udruženje logoraša Beograd, a zarobljenica odnosno logorašica iz Dretelja.

Spomenka Živković: Doktorica Živković Spomenka, ja sam inače njihov lekar ovih udruženja logoraša i nemam neka ja svoja lična iskustva, osim njihovih već 20 godina.

Boris Dragojević: Boris Dragojević, logor Bihać, inače iz udruženja logoraša Beograd.

Petar Fjodorov: Petar Fjodorov, bio sam u četiri logora u Hrvatskoj i predsednik sam Udruženja logoraša Srbije.

Zvonko Gljuk: Gljuk Zvonko, rodom iz Bosanske Gradiške, logori Kerestinec, Remetinec, Karlovac i Lora, iz Udruženja logoraša Srbije.

Momčilo Gligorić: Momčilo Gligorić iz Tomislavgrada, sada sam u Višegradu.

Sava Gligorić: Gligorić Sava, rodom iz Duvna, 03. aprila '92. godine, Hrvati, Crna legija je mene, moga muža i moja tri sina s automatima u rukama i puškama istjerali iz naše kuće, otjerali u logor. U logoru sa djecom provodim 15 mjeseci. O Vidovdanu 93. dočekala sam svjetlost slobode. U meni su uništili sve lijepo i plemenito, izbrisali su mi sjećanja i djetinjstvo i mladost, ostala mi je samo slika logora i ranjena duša.

Veso Deretić: Iz Trebinja, logoraš iz Lore.

Vukan Kovač: Vukan Kovač, takođe iz Trebinja, logoraš iz Metkovića, Lore i Kerestince.

Sudbin Musić: Sudbin Musić, Udruženje logoraša Prijedor '92., u Udruženju sam sekretar Udruženja i Udruženje okuplja preživjele logoraše i porodice lica stradalih u koncentracijskim logorima Omarska, Keraterm i Trnopolje kod Prijedora.

Mirsad Duratović: Mirsad Duratović, predsjednik udruženja logoraša Prijedor '92., kao maloljetnik prošao sam dva logora u Prijedoru, Omarsku i Trnopolje i logor Manjaču na području grada Banja Luka.

Andelko Kvesić: Andelko Kvesić, predsjednik Hrvatske udruge logoraša u kantonu Središnja Bosna iz Busovače, logoraš KP doma Zenica.

Zdenko Supuković: Ja sam Zdenko Supuković i predsjednik sam Hrvatske udruge logoraša Zeničko-dobojskog kantona i bio sam zatočen u logoru Maglaj.

Željka Zovko: Željka Zovko, logoraš iz Bijelog polja kod Mostara, radim u Hrvatskoj udruzi logoraša Domovinskog rata Mostar.

Mirko Zelenika: Ja sam Mirko Zelenika, predsjednik Hrvatske udruge logoraša u Bosni i Hercegovini. Bio sam 10 i po mjeseci u tri logora pod kontrolom armije BH, u crkvi Drežnica, to je općina Mostar, dalje Donja Jablanica i Muzej bitke za ranjenike u Jablanici.

Agim Rečica: Ja sam Agim Rečica iz Uroševca, inače politički zatočenik, to je na kratko i ako mi je mogućnost da kažem nešto više o masakru u Dubravu ali malo kasnije pošto mislim da malo znate o masakru što je doživilo u Dubravu.

Nataša Kandić: Nataša Kandić, Fond za humanitarno pravo

Tahir Rraci: Tahir Rraci, preživjeli masakre u Dubravi i nekih drugih zatvora, inače član Udruženja političkih zatvorenika na Kosovu.

Hyseni Hydajet Kaloshi: Hyseni Hydajet Kaloshi, ovde u materijalima je navedeno moje ime kao logoraš, ja nisam logoraš ali ja sam bivši politički osuđenik '81. godine, bio sam 10 godina po raznim zatvorima. Inače vodim društvo političkih osuđenika, želio bi da kažem nešto više o toj asocijaciji ali ne bi želeo da sada zauzmem vaše vreme. Želeo bi samo da istaknem da u okviru društva, kako da kažem, ima veliki broj bivših logoraša, preživelih od, ne logoraša i masakra iz Dubrave. Ovde imamo nekoliko učesnika preživelih i mislim da bi o tome mogli bismo razgovarati kasnije. Pozdravljam ovu inicijativu i smatram kao vrlo važnom i korisnom i verujem da će ta inicijativa biti konsolidovana, prilagođena novim stvarnostima i potrebama i služiti stvarno za budući trajan mir u našim područjima. Hvala vam.

Milaim Cekaj: Ja bi nastavio sad na srpsko-hrvatskim, pošto je gospodin Hyseni tako nastavio, moje ime je Milaim Cekaj, ja sam kao bivši preživeli jedne masakra u Dubravi i volio bi da istaknem da na današnji dan, prije 11 godina, ja sam bio transferisan u tom takozvanom zatvoru, a ustvari nije bio zatvor, bio je logor i mi smo doživeli jednostavno streljanje ili čisti masakar. Bio sam u to vreme i malo i ranjen ali jedan od preživelih sam, doduše nisu imali tu sreću moji drugovi i ostali. Hvala.

Ivan Grujić: Poštovane gospođe i gospodo, ja sam Ivan Grujić, pomoćnik ministra u Ministarstvu obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti i predsjednik Vladinog Povjerenstva za zatočene i nestale. Na čelu sam institucije koja se bavi zatočenicima od '93. godine i osobno sam dakle i organizirao i proveo sve razmjene koje su izvršene za Republiku Hrvatsku od '93. godine. Čast mi je danas biti ovdje s vama i čuti i doći do novih iskustava i vidjeti ako je bilo grešaka, gdje smo to pogriješili, dakle to je jedno novo osobno iskustvo i za mene i dakako da i osobno ali i kao institucija podržavamo ovakve aktivnosti, dakle razvoj civilnog društva što je temelj demokracije. Hvala vam lijepo.

Ivo Kovačević: Ja sam Ivo Kovačević, član logoraša Dubrovačko-neretvanske županije, logor Morinj.

Ivo Kristić: Ivo Kristić, Dubrovnik, logor Morinj, imao čast da prvi uđem u njega.

Luka Kraljić: Luka Kraljić, Slano, inače zatočen u logoru Bileća, član Udruge srpsko-crnogorskih logora Dubrovačko-neretvanske županije.

Marko Kraljević: Ja sam Marko Kraljević iz dubrovačkog primorja, zarobljen u logoru Bileća, član sam predsjedništva dubrovačko-neretvanske Udruge logoraša.

Srećko Batinić: Srećko Batinić, član Dubrovačko-neretvanske županije Udruge logoraša srpskih koncentracijskih logora.

Marko Margaretić: Marko Margaretić, član Udruge Dubrovačko-neretvanske županije logoraša Dubrovačko-neretvanske županije, 7 mjeseci Morinja i Bileće.

Pero Brailo: Pero Brailo, logor Morinj.

Niko Brailo: Niko Brajlo, logor Morinj, dopredsjednik Društva logoraša srpsko-crnogorskih koncentracijskih logora.

Zlatko Bagoje: Zlatko Bagoje, logor Morinj, Bileća, iz Dubrovnika.

Darko Matković: Darko Matković, hrvatska udruga logoraša BIH, logor Čelebić i Muzej Jablanica 6 meseci.

Nora Ahmetaj: Ja sam Nora Ahmetaj, dugogodišnja aktivistkinja za ljudska prava sa Kosova i članica Koalicije za REKOM.

Sonja Radošević: Ja sm Sonja Radošević, slobodni novinar iz Podgorice, inače članica sam Koordinacionog vijeća odnosno Koalicije za osnivanje komisije o kojoj govorimo.

Darija Marić: Ja sam Darija Marić iz Documente i nacionalna koordinatorica Inicijative za REKOM.

Veton Mujaj: Veton Mujaj, Syry i Vizionit, Peć, član Koalicije REKOM.

Nela Pamuković: Ja sam Nela Pamuković iz Centra za žene žrtve rata iz Zagreba, članica Koordinacijskog vijeća REKOM-a.

Dženana Karup Druško: Dženana Karup Druško iz Sarajeva, nacionalna koordinacija, koordinatorka za Bosnu i Hercegovinu.

Aleksandar Batez: Aleksandar Batez iz Banja luke, koordinator koalicije za REKOM

Borka Rudić: Ja sam Borka Rudić i dolazim iz Sarajeva, iz Udruženja BH novinari. U BH novinarima sam generalna tajnica.

Daliborka Uljarević: Daliborka Uljarević, Centar za građansko obrazovanje Podgorica.

Vesna Teršelič: Hvala vam svima. Čuli smo imena, organizacije, logore od Bučja do Keraterma, Lore, Pakračke poljane, već sam vam rekla da raspravljamo o prijedlogu Inicijative za regionalnu komisiju već više od tri godine. U Koaliciji koja podupire ovu inicijativu sada je već više od šest stotina organizacija i osoba i imali smo forume i u Sarajevu, Zagrebu, Beogradu, u Prištini, u Budvi. Upravo je u pripremi forum u Novom Sadu koji će se održat idući mjesec od 19. do 21. 3., nakon njega slijedi medijska kampanja u kojoj ćemo po prvi put i nekim plakatima, video spotovima, reći da je Inicijativa tu, da skupa radimo na pronalaženju načina za osnivanje Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava. Očekujemo da će se negdje u tijeku proljeća ove godine radna grupa za model oglasit s prvim nacrtom modela i drugi val naših rasprava i konzultacija sve do jeseni bit će posvećen baš raspravi kakav to model predlažemo. Mi već imamo puno prijedloga i puno dilema, dio ćete naći u ovom izvještaju, već ste ga čitali, dio ćete i danas reći vi jer naravno da ostaje puno otvorenih pitanja al bit će lakše raspravljat kad će model biti na stolu i u listopada, u oktobru ove godine održat će se forum u Zagrebu gdje ćemo imat drugi nacrt modela, da bi u prosincu, decembru u Sarajevu imali usuglašen model u koji će uć svi različiti prijedlozi, sve različite ideje i onda već pripremamo potpisivanje peticije, očekujemo i nadamo se skupiti milion potpisa u potporu ove inicijative za koju su u dosadašnjim diskusijama neki rekli riječi poput to je zadnja slamka spasa, to je šansa, to je prilika koju imamo da se u javnosti jasno kaže što se dogodilo i što su potrebe žrtava na različitim stranama rata, u različitim počinjenim zločinima i potpisi i skupljanje potpisa krenut će na proljeće, negdje u ožujku, travnju, svibnju kako bi do kraja svibnja, maja iduće godine prikupili potpise kao potporu tom našem prijedlogu i taj naš prijedlog vladama i parlamentima želimo predat 01. lipnja, 01. juna iduće godine, parlamentima i vladama kako bi oni dalje raspravljali o Inicijativi i kako bi oni formirali regionalnu komisiju jer samo Vlade imaju legitimitet i mogućnost ustanovit tijelo pred kojim bi na način sličan onom na koji su govorili Đorđe Gunjević i Zdenko Bulić čuli više i saznali više o stradanjima, a komisija bi u svom mandatu mogla imat i među onim što je već rečeno u tijeku naših diskusija, sastavljanje liste s imenima ubijenih i nestalih, naravno na temelju već prikupljene građe koje su prikupljale i vladine institucije i organizacije za ljudska prava, udruženja obitelji nestalih, udruge i udruženja logoraša i zatvorenika. U tom bi konačnom izvještaju komisije mogao bit spisak s imenima logora i zatvora, s imenima mjesta gdje su pronađeni posmrtni ostaci, s imenima stratišta i sve ono što i vi prepoznajete kao potrebu i ovo je prilika zapravo da kažemo što bi sve

trebalo biti u takvom izvještaju, u takvom vjerodostojnom zapisu koji bi služio kako našim društvima sada, tako i ubuduće jer bi takav vjerodostojan zapis postao temelj i za povjesničare i za istraživače pa i za istražna tijela jer velik dio počinjenih zločina nažalost nije istražen, u Hrvatskoj primjerice od 703 prijavljena ratna zločina 402 su još uvijek u predistražnoj fazi i danas toliko godina poslije početka ratova svjesni smo da svi u sudovima negdje vidimo onaj prvi način procesuiranja ratnih zločina, međutim, sudovi imaju ograničen doseg i puno je ljudi već prepoznalo da nam treba mehanizam koji bi bio komplementaran onome što rade sudovi, a dao bi i dodatan poticaj istragama jer ratni zločin nikad ne zastarijeva, državno odvjetništvo i tužiteljstva u postjugoslavenskim zemljama su u obavezi nastaviti taj rad i kao što je jučer u svom govoru na inauguraciji rekao predsjednik Republike Hrvatske, Josipović, rješavanje sudbine nestalih i utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima kao i obeštećenje, povratak, osiguranje uvjeta za povratak jeste obaveza svih vlada, svih zemalja. To vrijedi za našu regiju, a zapravo vrijedi za sve zemlje na svijetu i važno je da stalno vršimo pritisak kako bi se nastavilo tragati za nestalima, kako bi se nastavilo procesuiranje ratnih zločina i mislim da je ovaj mehanizam, ova regionalna komisija koju predlažemo jedan dobar put jer je bitno sagledati što se dogodilo, bitno je sagledati činjenice, utvrditi činjenice s različitih strana ratova. Ja bi sad predložila da pogledamo kratak film.

Dokumentarni film

Vesna Teršelič: Bitna su i ova mišljenja koja sad idu na ekranu Evo ga, možete zaustaviti pa ćemo sad čuti nekoliko riječi o tome zašto REKOM od Zorana Šanguta iz Udruge pravnika Vukovar '91., malo ste ga čuli u filmu, Zorane izvoli.

Zoran Šangut: Sve vas lijepo pozdravljam, sve koji ste doputovali sa Kosova, Srbije, Bosne i Hercegovine, pozdravio bi isto tako i pomoćnika Ministarstva obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti, gospodina Grujića, kao i današnje organizatore. Ono što želim danas kao bivši logoraš i kao žrtva tri logora na teritoriju Srbije želio bi reći da se naša udruga, osim što se bavi tim logorima i procesuiranjem ratnih zločina u tim logorima, isto tako se bavimo i doprinosom nacionalnih manjina u Domovinskom ratu jer su, ja uvijek kažem da rat koji se dogodio u Hrvatskoj nije rat između Hrvata i Srba nego između domoljuba i agresora, smatram da je Srbija izvršila agresiju na Republiku Hrvatsku i u obrani Republike Hrvatske kao Vukovarac mogu reći dali su pripadnici svih nacionalnih manjina veliki doprinos, tu mislim uključujući i Srbe. I zato mi je drago što evo danas je tu s nama i gospodin Đorđe za kojega nisam do danas znao, i što sam čuo njegovu priču. Naime i samom gradu Vukovaru, među braniteljima je bilo 6% je bilo Srba koji su branili taj grad odnosno veliki broj ih je poginuo, a to može u biti pogledati svako 'ko dođe u Vukovar na memorijalno groblje branitelja, imena svih Srba koji su tamo, od Miloševića pa dalje da ih ne nabrajam, Gagića i ostalih Srba koji su svoje živote dali, a isto tako veliki broj ih je, ne samo da ih je dao u obrani, nego je veliki broj njih i stradao u logorima u kojima sam sam bio zatočen. Ono što je specifično za Vukovar možda u cijelom ratu koji se dogodio na ovim prostorima, znači nakon 18., 19. i 20. 11. 1991., cjelokupno stanovništvo koje je zatečeno, oko 15000 stanovnika, svi su autobusima i kamionima sa teritorija jedne države odvedeni na teritorij druge države. Iz Hrvatske su odvedeni u Srbiju i upravo u Srbiji su organizirani ti logori. Upravo ti logori dokazuju da je Srbija izvršila agresiju na

Republiku Hrvatsku i da je bila umiješana u rat u Republici Hrvatskoj, da tu se nije radilo o nikakvom građanskom ratu, a isto tako da Srbija odnosno svi oni koji su provodili tada velikosrpsku politiku nisu ratovali samo protiv Hrvata i *nesrba* nego i protiv Srba koji su mislili drugačije. Vidi se i zlostavljanje Srba u tim logorima kao i ubojstva Srba koja su se dogodila na Ovčari. Naime i u Ovčari je isto ubijeno, ubijen je Branko Polovina, inače kum Siniše Glavaševića, novinara Hrvatskog radija koji se nije borio oružjem nego se borio glasom, a njegov kum Branko Polovina je bio radijski tehničar. Naime, svjedok sam nekoliko ubojstava u tim logorima i svjedok sam svih onih zlostavljanja koji su proživjeli svi oni koji su bili oko mene kao i svih onih batina i tortura koje sam osobno proživio. Smatram da, kao što sam i malo prije rekao, i cijelo vrijeme zastupam ako smatram da je Stajićevo logor, a Stajićevo je jedna štala koja je obasjata, koji je sa žicom, logor koji je žicom ograđen gdje su bili psi i sve ostalo, gdje su nas tukli, gdje su ubijali, ja smatram logorom onda sva ona mjesta koja imaju takav opis, ja smatram logor bez obzira 'ko da ga je organizirao ili 'ko da je počinio. Želim reći da logore nisu mogli organizirati, pogotovo tako velike logore, nisu mogli organizirati oni čuvari i oni zapovjednici logora nego da je iza toga morao stajati vojni i politički vrh bez obzira 'ko ga je organizirao i da su oni morali za to znati i morali bit u to uključeni. Naime mi smo za pet logora na teritoriju Srbije, to su Stajićevo, Niš, Sremska Mitrovica, Beograd i Begejci, 22. 05. 2008., sad je već skoro prošlo više od godinu i po dana, podnijeli kaznenu prijavu gospodinu Vukčeviću, tužitelju za ratne zločine Republike Srbije. U tome nam je veoma mnogo pomogla gospođa Nataša Kandić i Fond za humanitarno pravo, kada smo tamo predali tu kaznenu prijavu, poslije smo tamo organizirali i *press* konferenciju i dugo smo vodili i pravnu bitku i u Hrvatskoj u vezi svega toga, međutim mogu reći da je prošle godine, negdje u desetom mjesecu, Državno odvjetništvo pokrenulo detaljnu istragu protiv određenih osoba za organizaciju tih logora i mi očekujemo sad na proljeće da ta istraga bude završena i da temeljem sporazuma koji su tužiteljstvo Hrvatske i tužiteljstvo Srbije potpisali sva ta dokumentacija bude dostavljena gospodinu Vukčeviću u Srbiju i očekujemo otvaranje procesa. Ja bi volio da svi oni logori koji su nastali na prostoru bivše Jugoslavije, bez obzira 'ko ih je organizirao i 'ko je iza njih stajao, da budu obilježeni i da svi oni ratni zločini budu koji su tamo i ljudi koji su odgovorni za to da odgovaraju. Mi smo prošle godine u desetom mjesecu dva puta pokušali, mi smo napisali, napravili smo spomen ploču, htjeli smo u Stajićevo dva puta postaviti, prvi put smo 03.10. pokušali, a drugi put 17.10., međutim službeni Beograd nas je oba dva puta odbio iako imamo podršku gradskih vlasti grada Zrenjanina da tamo dođemo i postavimo tu spomen ploču, međutim evo službeni Beograd do danas kaže da nam ne može osigurati nesmetani prolaz. Ono što bi isto želio naglasiti da s obzirom da postoji veliki, i sad o tome je pisano i u Hrvatskoj i ono za Stajićevo, mi koji smo tamo bili i koji smo svjedoci toga šta nam se dogodilo, mi smatramo to logorom, međutim oni koji su to organizirali smatraju sabirnim centrom. I danas smo, vjerojatno će i danas bit ovdje puno priče šta je logor šta je sabirni centar, iskreno rečeno zato smo i na spomen ploču samo napisali da su na ovom mjestu bili zatočeni, nismo navodili ni logor ni sabirni centri, i u ime svih ubijenih i svih ostalih žrtava ovu spomen ploču podižemo. Nek nadležne institucije, ja vjerujem, a i povjesničari i svi oni koji se bave će ustanoviti dal je to bio logor ili sabirni centar, meni je puno važnije da svi oni koji su ratne zločine tamo počinili da za to odgovaraju i da se nama žrtvama, u ime svih onih koji su tamo bili ubijeni, da nam se omogući i da nam se dozvoli da tu spomen ploču tamo postavimo. Mislim da bi bilo dobro, ja se nadam, nažalost svjesni smo da ni Haaški sud, a ni sva naša pravosuđa u svim zemljama iz kojih dolazimo neće procesuirati baš sve ratne zločine koji su se dogodili ali bilo bi nam i drago da se sva ona masovna ubojstva odnosno masovne grobnice, da se svi logori, procesuiraju, da se

obilježje, mislim tu vidim da će REKOM, prvo nadam se da će sve institucije nadležnih država same shvatiti kol'ko je to bitno za daljnji suživot i daljnu budućnost svih na ovim prostorima ali isto tako da će ih i nevladine organizacije na to prisiliti da se taj proces što prije dogodi. Mislim da je prošlo već 20 godina od, skoro evo 19 od Vukovara, uskoro će i svih ovih vaših događanja, veliki broj godina je prošao, a svjedoka je sve manje i manje. Ja mogu reć da moj prijatelj, inače djelatnik Ministarstva obitelji i branitelj, inače sam zatočenik logora Begejci, doktor Mladen Lončar, napisao i znanstveni rad i doktorat koji je radio na 5000 zatočenika ovih logora o kojima govorim i kroz medicinsku dokumentaciju ustanovio, žao mi je što on ovdje nije al se nadam da će i on jednog dana biti pozvan pa da se vidi šta je ustanovio kroz liječničku dokumentaciju logoraša, došao je do zaključaka da logoraši pet puta prije umiru od ostatka populacije Republike Hrvatske i da u prosjeku 12 godina prije obolijevaju od nekih bolesti nego drugi građani Republike Hrvatske. Mislim da svi oni koji smo prošli te logore, koji smo svjedoci svih tih ubojstava i koji smo bili zlostavljani da je to ostavilo duboko trag na našem organizmu i na našem zdravlju. Ja evo podržavam sve one, i moja udruga, sve one koji rade na procesuiranju ratnih zločina i koji žele da se istina sazna, ja sam spreman za sve ono, zato pozivam sve vas, mi ćemo ove godine u petom mjesecu opet pokušati krenuti ka Stajićevo da taj logor obilježimo, ja se nadam da sve one logoraše, bez obzira iz koje zemlje iz koje države dolaze da nas u tome podrže, a isto tako bilo koji logor, govorim kao što je Stajićevo, koji ima obilježje onoga što sam rekao bude obilježavan, mi smo spremni podržati kao udruga i kao organizacija. Evo to je od mene, a isto tako još jednom bi se evo zahvalio, ja uvijek govorim u tom logoru Stajićevo, osoba koja je meni spasila život je Srbin Aleksandar Jevtić koji je ne samo meni nego i velikom broju nas branitelja tamo pomogao, mi smo 2005. predložili da ga se odlikuje i predsjednik Mesić ga je 2008. odlikovao za pomaganje zarobljenika u logoru Stajićevo. Evo tol'ko od mene, ako bude još kakvih pitanja tu sam. Hvala.

Vesna Teršelić: Puno hvala, otvaram raspravu i pred sve nas postavljam pitanje o REKOM-u i prvo dajem riječ Mandi Patko

Manda Patko: Evo ja ću biti samo kratka, Manda Patko iz Vukovara, ja bi samo rekla par riječi o logoru Begejci. Negde koncem 10 mjeseca '91. godine sam slušala radio Beograd, imala sam dva tranzistora u podrumu, slušala sam Radio Beograd i Radio Zagreb. Radio Beograd je objavio da se u Begejcima ograđuje logor sa bodljikavom žicom u koju će dovesti ustaše koje budu Srbi zarobili u Vukovaru. Evo tako da se zna da je, da je unapred organiziran logor ne samo Begejci već i mnogi drugi koji su tada bili u Srbiji. Hvala.

Vesna Teršelić: Ja bi samo zamolila možda da svi pogledamo u naše mape gdje imamo prijedlog nekih pitanja i tema za raspravu koji nam može pomoć u raspravi o tome kakav REKOM, kakvu Regionalnu komisiju trebamo, želimo, a kakav ne želimo, gdje se polazi od pitanja zašto REKOM, šta bi mogo postić u smislu utvrđivanja činjenica, ograničenja suđenja za ratne zločine, zašto nisu dovoljne aktivnosti organizacija za ljudska prava i udruga i udruženja žrtava na dokumentiranju zločina, i pitanje koje je važno, kakav bi trebao bit odnos između te buduće regionalne komisije i državnih organa koji su već tu, Komisija za traganje za nestalima, tužiteljstava, državnih odvjetništva, neka pitanja o strukturi REKOM-a koja su se postavljala u tijeku dosadašnje diskusije, jel bi treb'o REKOM bit tako organiziran da ima centralni ured i onda uredi po pojedinim zemljama ili kako, pa gdje bi onda bilo sjedište, vrlo osjetljivo pitanje, i kojim bi se mehanizmima onda moglo osigurati da ti uredi po zemljama budu nezavisni, pitanja

o kriteriju za izbor članova i članica komisije. O tome se puno raspravljalo u dosadašnjoj raspravi na konzultacijama i mislim da je dosta ljudi reklo da svakako ima časnih, sposobnih i kvalificiranih ljudi koji bi mogli biti članovi i članice i u koje javnosti u različitim zemljama imaju povjerenja, bili oni pravnici, pravnice, spisateljice ili spisatelji ili pak bili iz nekih vjerskih institucija. Dakle vjerujemo da ima takvih ljudi i to se u diskusijama već isticalo. Koju bi onda proceduru u pojedinim zemljama bilo mudro izabrat i za nominiranje, dakle i za predlaganje članova i članica ali i za imenovanje, koji bi kriteriji bili za selekciju. To su sve bitna pitanja o kojima se već raspravljalo i bitno je da ih i danas otvorimo. Što se tiče osnivačkog akta komisije, što bi po vama bilo dobro staviti u njega i treba li samo zemlja koja delegira svoja dva ili tri člana imat pravo odlučivanja o tome ili se o izboru ta dva, tri člana izjašnjavaju i druge zemlje. Jel neko 'ko je prihvaćen, prepoznat unutar jedne zemlje može bit prijeporan u drugoj zemlji, pa pitanje treba li u komisiji bit stranaca, ako da, koji bi to ljudi bili, i onda niz pitanja koja se vezuju uz mandat regionalne komisije, listu žrtava, tko se može smatrat žrtvom, puno se raspravljalo o definiciji žrtve, kako osigurati da REKOM stvori potpunu listu osoba koje su ubijene, puno je pitanja otvoreno o odnosu činjenica i uzroka i u debatama do sada naglašeno je da je bitno govoriti i o kontekstu i o uzrocima i kontekstualizirati činjenice i ja bi rekla da smo na početku rasprava, tamo negdje 2006., 2007. češće naglašavali da bi se jedna takva komisija trebala prije svega posvetiti ustanovljenju činjenica, međutim, u raspravi se pokazalo kol'ko je ljudima bitno govoriti o kontekstu, kol'ko je bitno govoriti o uzrocima i mislim da će radna grupa koja će predložiti prvi nacrt to uzeti u obzir, dakle da će inzistirati da je bitno kontekstualizirati, govoriti i o ratovima, o početku ratova, uključiti tu dimenziju. Pa onda o vremenskom razdoblju, koje vremensko razdoblje REKOM treba obuhvatiti, o području djelovanja, treba li uključiti i ratna zbivanja u Sloveniji i Makedoniji. Mi smo do sada i počeli pripremati konzultacije u Sloveniji i Makedoniju pa trebamo čuti i njih što misle. Treba li se baviti i NATO bombardiranjem i kad je riječ o ratovima u Bosni, Hrvatskoj, na Kosovu, koje vrste istraživanja treba organizirati. Treba li se REKOM baviti samo postupcima pojedinaca ili djelovanjem institucija, dakle vojske, policije, znanstvenih institucija, akademija, koji je bio njihov doprinos ratu, jel postoje različita iskustva u svijetu. U nekim zemljama, kao što je Južnoafrička Republika, bila su vrlo važna saslušanja i političkih stranaka i vjerskih institucija različitih crkava, koji je bio njihov doprinos održanju sustava prisile, nasilja i apartheida na vlasti, što je za nas bitno, ako da onda kojih institucija, šta bi za nas bilo bitno, koje bi to institucije trebale isto reći o tome kako su se postavile prema ratu. Onda pitanje u vezi javnog slušanja, tko bi trebao pred REKOM-om govoriti na javnim slušanjima o iskustvima stradanja, da li bi se trebala organizirati javna slušanja i za predstavnike institucija, opet pitanje u vezi žrtve i definicije žrtve, na koji način onda odabrat žrtve koje bi bile zamoljene da govore pred javnošću, na koji način javno saslušavati, koja bi bila uloga organizacija civilnog društva u davanju podrške i ohrabrivanju ljudi da pristupe tim svjedočenjima i na koji način i ako uopće tu uključiti počinitelje. Tu je bilo različitih mišljenja, bilo je mišljenja da ih svakako treba uključiti, da je to prije svega bitno i zbog saznavanja više informacija o mogućim lokacijama gdje su sahranjeni posmrtni ostaci za one koji se još uvijek vode kao nestali, da je bitno, dakle, zbog rješavanja sudbine nestalih i dosta se govorilo o odnosu prema počiniteljima i tu ima različitih mišljenja, od ne uopće, to je proces koji je usredotočen na žrtve i prije svega na žrtve i na pravdu za žrtve do onog da bi to bilo korisno kako bi se doznalo više. Jer podsjećam vas da je prijedlog da u završni izvještaj REKOM-a jeste bitno da uđu i podaci koji će biti dodatni poticaj istražnim tijelima, policiji, tužiteljstvima, državnom odvjetništvu. I to su neke dileme o kojima se do sada dosta raspravljalo i neki podsjetnik za nas u raspravi kakav REKOM. Nataša izvoli.

Nataša Kandić: Nataša Kandić. Verujem da ćete se svi složiti sa mnom da se već na samom početku videlo da postoji jaka potreba o tome da učesnici kažu nešto o tome šta se njima dogodilo. To itekako ima veze sa ovom našom inicijativom za osnivanje regionalne komisije zato što mislimo da je javno slušanje, javno svedočenje žrtava, bilo da su to oni preživeli očevidci, bilo to da su oni koji su najveće torture pretrpeli u logorima, svi oni. Zapravo ta regionalna komisija treba da organizuje ta javna svedočenja i da mi danas možemo da posvetimo sat, sat i petnaest vremena tome da svi koji su ovde imaju tu priliku, imaju to vreme da mogu da kažu i o tome šta se njima dogodilo. S tim što treba da imamo jednu proceduru da niko ne može da govori više od 5 minuta, 4 minuta i da svako bude usmeren, koncentrisan na ono što se njemu lično dogodilo jel u tome je ta, da kažem, posebna delatnost, komponenta te naše inicijative o osnivanju regionalne komisije, a to je da bude fokusirana na žrtvu, na ono što se njima lično dogodilo, da te činjenice ostanu trajno zapisane kao istorijski zapis, kao jedna verodostojna građa koja će služiti i istoričarima i istraživačima, a takođe i budućim generacijama da sude o ovom periodu. Tako da je moj predlog da sada nastavimo da radimo do pola jedan, petnaest do jedan, ako je to u redu, da onaj deo koji se zove potrebe i očekivanja ali je on dole u nekom popodnevnom delu pomerimo sada do ručka, da damo reč učesnicima ostalim koji mogu slobodno da govore, s tim što predlažem da procedura bude vrlo, vrlo definisana, znači da niko ne može više uzeti od 4 minute vremena kako bi svi imali vremena da nešto kažu i da onda s ovim odličnim temama za raspravu koje je Vesna sada vrlo elaborirala da onda u pauzi za ručak ipak nađemo vremena da pogledamo i da nam to bude neki orijentir za raspravu popodne. Eto, to je moj predlog pa, ovaj, nadam se da je to u redu i da možemo da nastavimo, sat, sat i petnaest i da svako od vas može slobodno da uzme vreme i s tim da vodi računa da ostavi vreme i za onog drugog. Izvoli Vesna. Jel u redu? I molim vas samo da vodite računa, 4 minute.

Eugen Jakovčić: Molim vas da stavite slušalice s obzirom da će to biti izlaganje na albanskom jeziku i ja ću zamolit kolege samo da kažu na kojem je kanalu hrvatski, znači broj 1.

Agim Reçica: Pozdrav svima, budući da je vreme ograničeno, ne znam koliko ću biti u stanju da uključim ceo moj istorijat od dana mog hapšenja '98. U to vreme Srbija je bila agresor prema mom narodu, u to vreme mi smo bili politički aktivisti ali smetajući u odnosu na istinu prema našem narodu pripremila je sudske procese i nastojala je da na određeni način da nas naziva u to vreme teroristima i optužnica je pripremljena da smo navodno bili učesnici neke akcije u mom gradu i podignuta je jedna veoma teška optužnica. Torture koje su primenjene u bezbednosnom centru u Uroševcu, svi su bili radnici državne bezbednosti, znaju se imena i prezimena i oni se slobodno danas kreću po gradovima Srbije ali zahvaljujući gospođi Nataši Kandić koja se zainteresovala da se ti ljudi ne kreću slobodno nego da se priprema jedna optužnica i da budu izvedeni pred pravosudnim organima. Ja zaista pozdravljam ovaj skup koji je veoma umestan i gde sve novonastale države da se sastaju zajednički da govore o svim nedaćima iz prošlog odnosno prošlih ratova. Najveći deo zatvora sam proveo u Gnjanu pod istragom i da ne govorim o torturama jer izgleda da su torture slične kao što su i prethodni govornici rekli ali bih ovde naglasio jednog gardista koji je bio iz Hrvatske, po imenu Ilija i mogu da mu se zahvalim ako slučajno gleda ovu emisiju da je zaista bio korektan, mnogo nam je pomagao i u najtežim trenucima, bio sam pod torturom, bio sam nepokretan, on, u njegovoj smeni uvek mi je pomagao, dao mi hrane i pružio mi pomoć. Međutim, u vreme bombardovanja 24. marta, gospodin Ilija je hapšen i ni dan danas ja za njega ne znam gde je, nemamo nikakvu informaciju o njemu. U

vreme bombardovanja, od 30. aprila kada smo bili u Gnjljanu prebacili su nas u zatvor u Dubravi i od bombardovanja mogu da kažem da se držvani organi nisu zvali zatvorima nego su zapravo bili koncentracioni centri jer nismo imali, odnosno ljudi tu zatočeni nisu imali nikakvih prava. U zatvor Dubrava u vreme bombardovanja su bile smeštene paravojne srpske snage, bile su naoružavane i napadale su razne delove Kosova. Imajući tu informaciju NATO je odlučio da bombarduje i da uništi paramilitarne srpske snage koje su postojale u to vreme. 19. maja je bombardovan zatvor u Dubravi, međutim, na žalost u međuvremenu srpska vlast je saznala da će zatvor u Dubravi biti bombardovan od strane NATO-a, povlačene su sve paramilitarne srpske snage i sav arsenal, a mi koji smo bili po raznim zatvorima, ja sam bio u Gnjljanu, a moji drugovi u Sremskoj Mitrovici, Beogradu, njih su smestili u zatvor u Dubravi, ja sam tu 30. aprila '99. odveden. U zatvor u Dubravi je da kažem organizovano jedno streljanje ali nekako lukavo jedno streljanje budući da je zatvor u dva navrata bombardovan, srpski organi, sami gardisti su nam rekli da više ne možemo biti u tom zatvoru u Dubravi, stoga u 6 sati iz jutra 22. maja rekli su nam da se poredamo kod sportske poljane, navodno da nas prebroje, međutim, noć pre toga, mi je jedan gardista zatvora rekao za vreme dok smo se kretali u krugu da su organi bezbednosti Srbije noć ranije pripremili da minobacačima i drugim sredstvima, da ih tako organizuju da tamo gde smo bili poređeni, bilo nas je otprilike oko 600 ljudi. U 6 i 15 časova, čim smo bili poređani počelo je streljanje ručnim bombama, puškomitraljezima, a i snajperskim puškama. Na sreću mogu reći u toj tragediji ja sam uspeo da preživim samo sa jednom ranom u ramenu dok moji drugovi, neki od njih, imam i spisak negde preko 133 ljudi koji su već evidentirani. Otuda su nas odveli u Libljane i od tuda smo 10. juna prebačeni u zatvor u Požarevcu, ali šta je interesantno, ovu informaciju smo dobili od zatvorenika u Beogradu, rečeno je da ukoliko autobusi Niš ekspresa neće doći da povedu zatvorenike nećemo ni jednog živog pustiti nego ćemo sve postreljati. Na sreću autobusi Niš ekspresa su došli i izjutra u 6 sati, 30. juna, smo prebačeni. Ja u zatvor u Požarevcu, a ostali počev od niškog zatvora do zatvora u Sremskoj Mitrovici. Na žalost u zatvoru u Požarevcu poznato je to, ja kažem da to nisu bili zatvori nego koncentracioni logori, politički zatvorenici nisu imali nikakvog prava, bili smo pod administracijom pravosudnih organa te države, nisu nam nikakvo pravo dali, hrana je bila da ne govorimo, dva puta dnevno smo dobili hranu, a torture su bile kako su samo oni znali. Dakle, nema ni jednog otežetog koji nije izašao iz zatvora bilo sa psihičkim ili fizičkim posledicama. Od tuda smo odvedeni u Sremskoj Mitrovici novembra meseca, samo ako imam mogućnost još da spominjem doprinos Nataše Kandić iz Sremske Mitrovice, molim vas samo to. Bez obzira od toga ja želim da kažem da je jedina nada, to kažem bez obzira što ste ovde ili da niste ovde, to sam rekao svuda de sam bio, kada su zapaljeni zatvori u Srbiji mi smo smatrali da ćemo preživjeti i drugi masakar kao u Dubravi i tako je i bilo, međutim, da nije bilo Fonda za humanitarno pravo s Natašom Kandić mi verovatno danas ne bi bili ovde gde smo. Tako da **Inicijativa koja je pokrenuta, ja je podržavam u potpunosti i moraju se pronaći ratni kriminalci i moraju se pronaći nestali jer je to u opštem društvenom interesu.** Hvala.

Vesna Teršelić: Hvala vam puno. Izvolte, samo kažete na početku ime i prezime i krenite.

Petar Fjodorov: Ja sam predsednik udruženja, ja bi ispričao šta se dogodilo meni jer sam na neki način puno toga doživio. Ja sam oficir, mislim bio sam penzionisani i krenula je kolona u Oluji, u toj koloni sam se našo i ja. Kolona je bila bombardovana, bila je mitraljirana, čak štoviše dosta je bilo žrtava od hrvatske avijacije. Mogu da kažem da je kod Gline kolona bombardovana i sa napalm bombom jel je negdje oko 75 vozila izgorelo, posle toga je bilo prikupljanje mrtvih u

toj koloni gde su moji logoraši učestvovali u tovarenju kamiona. Kamion, vojni mogo je po 26 leševa da primi u kamion i ti su leševi najverovatnije vođeni, odvođeni u željezaru Sisak gde su spaljivani i zato nikad ne mogu naći svoje rođene koji su se našli na tom delu puta. Torture su bile mislim dosta velike, ja sam bio u logoru, prvo sam došo u logor Glina, to je Viduševac, gde je to bilo premlaćivanje, to je bilo zbilja premlaćivanje u tom logoru. I sledeći logor bio je Petrinja gde gospodin pokušava da kaže da su se tamo postrojili hrvatski vojnici i s motkama i s čim god je stiglo tuku, takozvani topli zec se to nazivalo, ja tu nisam mogo da se osvestim prilikom prolaska tog puta i bio sam u nesvesti, kad su me izbacili van, to je bilo u Petrinji, u ulici Artura Turkulina bio je štab njihov i tu su me mlatili. Posle toga odveđen sam u Sisak. U Sisku, tamo je to već bio neki malo veći logor, u tom logoru su žene policajke su me pretukle da se toga ne sećam jer sam izgubio pamćenje od tih velikih batina. Šta je još važno, Hrvatska je imala 221 logor koji smo registrovali, logor 221, mi možemo te spiskove dati i bilo je preko 6000 logoraša i dobro šta će REKOM dat registre i to sve da se vidi koliko je bilo i ko je šta, a gospodinu pravniku bi odgovorio, 91. godine postojala je Jugoslavija, ona je bila i vaša zemlja i da je tad su se i u Vukovaru one stvari dešavale, ja osuđujem zločin i mi svi osuđujemo te zločine ali kako može da vam padne da bude agresor jedna zemlja koja je imala vojsku na čitavoj teritoriji Jugoslavije, znači da je sama sebe napala po tome, malo treba da se objasni oko toga kako je to agresija. Naše udruženje stoji iza toga da svi logori trebaju biti registrovani mi idemo oko toga da je to bio građanski rat, ratovali su tačno Srbi protiv Hrvata, a ovo šta priča gospodin to nije.

Vesna Teršelič: Oko definicija rata sigurno se nećemo složiti i nema potrebe, bitno je samo da znamo da postoje različite definicije. Ako krenemo u tu raspravu nećemo se rastati do prekosutra, tako da mislim da je bitno utvrditi činjenice, koji su tenkovi pucali gdje i čije granate su padale i to su poznate činjenice.

Petar Fjodorov: Ja sam ovde izneo da je avijacija hrvatska po koloni i da su leševi kupljeni po i da je bila napalm bomba bačena kod Gline, na izlasku iz Gline prema Žirovcu i ostalo, to sam bio svedok jer sam bio u blizini i očevidac sam bio tu, u toj sam koloni i ja bio i još sam svedok toga tačno da mi iz logora imamo oko 500 ljudi koji su ratni vojni invalidi, znači kakvi su onda logori hrvatski bili. Sad kažemo mi o Stajićevu, u redu nek se kaže, i ploča tamo ili na primjer Lora, u Lori je ušlo neregistrovanih od strane Hrvata i 65 koji se nisu više vratili.

Vesna Teršelič: Ja bi samo predložila da u ovom krugu govorite o svojim iskustvima, da ne komentirate šta je bilo drugdje nego da govorite iz prve ruke, ono što ste vi doživjeli i nema potrebe da govorite o Lori, dakle ima puno ljudi ovdje koji su bili u Lori i bitno je njih čuti, a u Hrvatskoj govorimo o obrambenom ratu, vi ste rekli građanski rat, dakle tu diskusiju ne možemo završiti.

Petar Fjodorov: Dobro je, nećemo završiti al ja kažem činjenice šta je bilo, da je bilo po našoj evidenciji 221 logor koji sam ja registrovao na osnovu izjava.

Vesna Teršelič: Kao što nema šanse da se dogovorimo je li logor ili zatvor ili je bio pritvor ali bitno je samo da znamo da baratamo sa različitim pojmovima i da ćemo se sigurno danas opet, kao i u Sarajevu, vjerovatno i čuti dio rasprave o tome što je bio logor, što je bio zatvor, imam dugačku listu, prvi se javio, oprostite samo ne želim vam uzet riječ.

Petar Fjodorov: Samo da kažem, još samo minutu, nisam završio tu, držali su nas gladne po pet dana, konkretno dali su nam prvi put da jedemo kad je Galbraith (bivši američki veleposlanik u Hrvatskoj) dolazio u posetu tim logorima i bio u logoru u Sisku i tad smo dobili da jedemo, a vodu po svim ovim logorima u kojima sam bio, četiri, vrlo smo malo puta dobijali.

Vesna Teršelič: Hvala, samo vas molim, nismo na početku dobro čuli vaše ime, pa me više ljudi pitalo kako se zovete, ako možete glasno reč. Puno vam hvala. Nataša pa Mario Lučić pa Jakov Čosić.

Nataša Kandić: Ja samo hoću da razjasnimo molim vas. Ovo nije nikakva politička rasprava, nema među nama eksperata niti za napalm bombe niti za, ne znam da li ćemo mi, zvati ovako ili onako, svako ima pravo na svoj pogled na prošlost, na svoju neku istinu. Ono što nas povezuje i što je naša inicijativa, a to je da se utvrde činjenice o tome šta se ljudima dogodilo. Znači u našem fokusu su ljudi, u našem fokusu ste vi kao logoraši. Prema tome molim vas držite se toga zato što je to najvažnije, sve drugo će biti predmet rasprava decenijama ali ako nema imena žrtava, ako nema zapisanog onog šta se svakome od vas dogodilo nikada neće biti ni predmet rasprave. Tako da imajte u vidu to pa onda razgovarajte, govorite nam, svi hoćemo da čujemo šta se svakome dogodilo. Nema potrebe ni za kakvim političkim raspravama zato što niti smo mi politička partija niti smo neka državna institucija, mi samo hoćemo i molimo vas da podržite ovo kako bismo stvorili neko društveno, istorijsko pamćenje u kojem će značajan deo da bude onoga što se dogodilo ljudima.

Vesna Teršelič: Hvala, Nataša, Mario Lučić.

Mario Lučić: Evo ja bi vas pozdravio svih skupa kao nekakav ajmo reć domaćin tu iz ovoga kraja, iz našeg udruženja, pa evo baš mi je drago što se gospođa Nataša javila i odmah komentirala ovaj slučaj, ja sam se nad'o da nećemo morat politički ovdje neke stvari govorit i ne mislim ih govorit, samo jednu stvar moram čini mi se reć, da je u to doba Republika Hrvatska bila priznata država od strane mnogih europskih država znači da nije mog'o bit građanski rat i na to ne mogu pretrpjet gospodina Fjodorova, što je to reko. A sad bi nastavio što se tiče programa REKOM-a gdje se traži da i počinitelji budu ujedno saslušavani. Među nama ovdje, mislim da se to neće nikada dogodit, daj bože da se dogodi al ja bi volio da počinitelji budu saslušavani na sudovima. Jer recimo naš slučaj, u tijeku je suđenje u Podgorici za logor Morinj, kao što znate, imali smo priliku nas sedamdesetak izravno svjedočit u sudu u Podgorici. Moram reć da je sve bilo jako dobro organizirano od strane organa Republike Crne Gore i suda kao i MUP-a Republike Hrvatske i tako dalje, sve je bilo na jednom određenom nivou, međutim, kako suđenje sve više i više odmiče sad su bili u prilici svjedočit i izravni počinitelji koji bi trebali bit tamo na tom sudu i bit osuđeni, čak i malo veći oficiri koji su bili organizatori samog logora Morinj. Oni su svjedočili i stalno su potezali tu tezu da logor Morinj u biti nije bio logor nego da je bio sabirni centar gdje smo imali toplu hranu, sve, i tako dalje, i sad bi htio naglasit da REKOM mora prvenstveno vodit računa da se počinitelji privedu pravdi, a ne da počinitelji davaju ovdje pred nama iskaze jer onda nismo ništa napravili. Mislim da počinitelj mora bit na sudu, a mi žrtve moramo svjedočit i zapisivat svjedočanstva naša i da ta svjedočanstva koriste u osudama prema tim počiniteljima. Hvala.

Vesna Teršelič: Hvala. Jakov Čosić, izvol'te.

Jakov Čosić: Ja bih vas sve lijepo pozdravio, ja sam Jakov Čosić, dopredsjednik Hrvatskog društva logoraša srpskih koncentracijskih logora. Bio sam pripadnik 4., ustvari Zbora narodne garde tada 91. godine, 4. brigade, zarobljen sam u selu Kijevo kod Knina. U Kninu sam, vidim da se taj Knin vrlo malo spominje, na žalost kroz taj Knin je prošlo ja mislim priko 3000 zatočenika. Od svih tih čuvara koji su bili u tom zatvoru samo je jedna osoba osuđena, koja je dobila prvi put, ta prvostupanjska presuda je bila 5 godina što je nas koji smo tamo proveli, ja sam proveo 69 dana, kad smo čuli tu presudu ostali smo, mislim za ono sve šta smo doživili, prošli, to, to se riječima ne može opisat. Mislim ja jedno vrime, bila je Oluja, prošla je Oluja, ja do prije dvi godine, dvi i po godine uopće nisam išao u Knin, jednostavno sam to želja zaboravit, mislim tim ljudima koji su mi to napravili da odma rečem ja sam zarobljen u svojoj državi, ja nisam iša ni u Srbiju, ni u Crnu Goru nego sam u svojoj državi, možda od svoje rodne kuće sam niti sto kilometara zarobljen i to su me zarobili, moram tako reć, četnici koji su kad su nas uvatili šta smo sve proživili, maltretiranja, udaranja, pa prilikom dovođenja u Knin. Među tim kad smo mi zarobljeni vrlo mali broj je bio regularne vojske, možda su oni bili koji su vozili one kamione, ovo ostalo su sve bili, većina je tih pripadnika tih paravojnih srpskih snaga su bili, velika većina je bila iz Srbije. Tu sam proveo u zatvoru 69 dana, prvo večer smo došli u tu milicijsku stanicu di smo bili maltretirani, ispitivani, stavili su nas doli u tih par ćelija, bilo nas je 36 zarobljeno, da bi uveče stavili autobus ispred te stanice i kroz to dvorište su ti milicajci njihovi napravili špalir di su nas mlatili svim i svačim i mi smo ulazili u taj autobus, ruke iza glave, pogled prema doli, a okolo se skupilo ja mislim pola Knina tih civila koji su samo vikali ubijte, zakoljite te ustaše, dajte ih nama da ih mi po kratkom postupku. Mislim ja, proša sam taj Knin, proša sam taj zatvor, ja ni dan danas ne mogu mrzit ni te koji su meni to napravili, koji sam danas 60 postotni invalid trajno, koji ima posljedica svako od nas ko je bia u zatvoru. 02. studenog sam razmjenjen u Pakovu selu. Ja sam reka tada i prilikom postavljanja, prije dvi godine smo postavili spomen ploču tu na mjestu razmjene, da je to nama to drugi rođendan, 07. studenoga mi je pravi rođendan, a 02. studenoga mi je drugi rođendan. Čovik ne može bit svjestan šta sve može izdržat dok ne dođe u takvu situaciju. Dolazila su čak i djeca od desetak godina, 10 do 15 godina, stajali bi u sobi, bili smo složeni ka sardine u onu kutiju, nismo imali ni, hrana je bila očajna, uvjeti bože sačuvaj. I šta je još bilo interesantnije u toj staroj bolnici u Kninu bili smo smješteni, kad se ulazi u taj kompleks u Kninu u desnome dijelu bolnice ali smo nakon jedno misec dana drugi dio mi sami uređivali da bismo preselili u taj zatvor, jel. Znači da smo mi jedini logoraši koji smo sami sebi to sređivali. Mislim, i za ovu presudu, žalosno je da od tih koji su gori bili čuvari toga zatvora da je samo jedan, a i taj jedan je na inicijativu nas iz udruge Hrvatsko društvo logoraša Splitsko-dalmatinske županije koji smo ovde napravili, evo imamo DVD, pokrenili smo da se napravi ovo na nivou cijele Hrvatske jer smo vidjeli da se neke stvari vrlo brzo zaboravljaju, a mi sami logoraši to ne želimo da se to zaboravi nego da ostane zapisano. Ja se nadam, ja mislim do kraja ove 2010. da će i knjiga. Ovde je samo dio nas koji smo bili u tom Kninu, koji smo prošli taj pakao, to je samo možda jedan mali dio jer se riječima to ne može opisat. I ja se nadam do kraja ove godine da će i knjiga izaći, da to ostane zabilježeno da se vidi. A da još rečem da ja kao onaj koji je prošao taj logor, taj zatvor, kako će ga ko zvat, ja znam što sam tamo doživia, da svaki zločin osuđujem bez obzira ko ga je počinia i moja želja je, ja bi volia da svako za ono što je učinia, bilo kakvi zločin, da on za to odgovara. A još bi samo reka dvi riči. Veliki, dosta njih govori bio je građanski rat, da je bia građanski rat onda bi se ja boria protiv možda svog brata,

prijatelja ali ja se nisam borio ni protiv svoga kao što je bilo u drugom svjetskom ratu, evo samo to, hvala vam lipa.

Vesna Teršelič: Vi ste na redu, samo se predstavite molim vas

Vojkan Živković: Ja sam Vojkan Živković iz Srbije, bio sam u raznim logorima tu po Hrvatskoj. Uopšte je nebitno da li su to logori ili su zatvori ili su mučilišta, ja neću da pričam o onome šta se meni dešavalo kroz taj pakao koji sam prošao i uopšte je zapravo to i nebitno. Hteo bi malo da se osvrnem na ovaj REKOM i ovu organizaciju koju planiramo da osnujemo, znači to bi bila moja neka zapažanja šta se meni ne sviđa u ovom skupu. Inače ako se to ne bude otklonilo u narednim skupovima ja iz Srbije više neću da učestvujem više ni na jednom skupu. Ja smatram da smo mi ovde svi došli zato što smo doživeli znači razne stvari i opasne situacije kroz ovaj rat i smatram da mi ne možemo da se delimo na branitelje i na agresore i smatram da mi ne možemo da se delimo na četnike i na ustaše. Slušam mog prethodnika koji je govorio o logoru u Kninu, ja sam bio u Kninu, znači bio sam na prvoj liniji fronta, izgubio sam 178 vojnika, 601 je ranjen u jednom vodu. Vi znate šta je to. Baš bi voleo posle sa njim da razgovaram o tome, oću da vam kažem da su vas mučili samo trećepozivci, lopovi i prevaranti koji jednog metka nisu opalili, znači oni su vas mučili u Kninu u staroj bolnici. Ja znam, znači znam to. Mnogi su odgovarali za to, vi to ne znate ali ja znam. Znači tada su odgovarali odma na licu mesta. Mi smo četiri čoveka koji su vas čuvali u staroj bolnici streljali na licu mesta, ja sam ih streljao i baš bi voleo posle da sednemo da pričamo o tome. Druga stvar, recimo šta mi se ne sviđa, ne sviđa mi se to što mi nemamo kontakte recimo između zarobljenika koji su bili iz Hrvatske u Srbiji i nas iz Srbije koji smo bili u Hrvatskoj. Čujem malo pre spominje se Niš, logor Niš. U Nišu nema logora, ja znam zasigurno i baš bi voleo da isto o tome razgovaramo, znam da postoji jedan zatvor, znači čuveni niški zatvor, gde ste vi bili smešteni u tom zatvoru. Ako vam treba neke informacija, koji su bili čuvari, znači ja vam mogu dati informaciju koji su bili čuvari, koji su vas maltretirali da ih nađemo, da pomognemo, znači da postanemo, mnogo mi je teško da pričam iz prostog razloga što sam se strahovito iznervirao od onog momenta kad mi sad pričamo šta je to rat, dal je to agresorski rat, dal je, verujte mi rat je rat i ja smatram da smo mi svi doživeli sudbinu tešku, svako za sebe tešku sudbinu i trebali bi mi o tome da pričamo ovde, a ne da pričamo sad ko je agresor. Oćete da vam kažem još moje mišljenje je sledeće, da nas je politika navela na ovo, znači ja iz Srbije nisam došao dobrovoljno da se ovde borim nego iz prostog razloga što sam morao da dođem. I ako mi ne preciziramo takve neke stvari od ovog REKOM-a neće biti ništa, barem to je takvo moje mišljenje. Znači stvarno neće biti ništa i ne znam, eto to je to s moje strane. Hvala što ste me saslušali.

Vesna Teršelič: Hvala, još jedan glas da odustanemo od političke rasprave. Sljedeći je Josip Cah.

Josip Cah: Ja sam Josip Cah, dolazim iz Pakraca, iz Lipika, logoraš sam Bučja. Prije rata sam radio na terenu kao komercijalista po svim okolnim terenima naše županije. 28.08. sam na radnom mjestu zatočen, odveden sam okolnim putem kao što je gospodin Đorđe već rekao, odveden sam na Bučje. Ne bi puno oko tretiranja, 5 mjeseci, tko je bio taj zna šta je, to neću pričati, vidim da su kolege počelo ubjeđivati šta su torture i šta je, što kolega kaže, šta je ustaša i šta je četnik. Kad dijete malo od 10 godine ili curica od 12 godina polijeva te, da ne velim, vrelom vodom, da ne kažem dalje i kaže da si ustaša, a kojoj sam ja dolazio u kuću, eto bila je

njezina familija moji radnici onda znate koji je to odgoj. Ja bi sam skratio dalje jer ja sam s Bučja, prebačeni smo u Gradišku. Gradiška isto ne čujem da se spominje Gradiška, u Staru Gradišku smo prebačeni, tamo je bilo stvarno mnogo, bilo nas je sigurno par stotina u Gradiškoj i onda smo 16.01. razmijenjeni, al bi se vratio djelomično malo i na Bučje. Ne može se reći da je ijedan domaći tamo građanin, Srbi da se nisu pobunili da bi imali tenkove i da bi imali toliko naoružanje koje smo mi kao zatočnici istovarali pod puškama, neki su bili čak i pobiti, da ne bi rekli da nije vojska sudjelovala Jugoslavenska narodna armija, sudjelovala je direktno jer smo mi očevidci. Tenkovi su tamo bili, tenkovi, domaći su tamo bili i dolazili su autobusi i autobusi, mi koji smo radili po terenu, vani koji smo išli raditi, praviti ceste i tako dalje, u šume sjeć drva da se imaju s čim, mi smo to vidjeli. Eto samo što se nisu izorganizirali da se na to ne podsjećamo jer nama je to strava, kao Đorđu što je to strava, njemu je tih par dana Pakračke poljane bila mu je strava, stres, čovjek nevin iako je Srbin, ja sam kao Čeh nevin, to su strave i nažalost što Hrvatska vlada, gospon Grujić, mi smo se nekad i čuli davno bili, hrvatska vlada nas neće ni malo da nas podupre, da nam nešto pomogne, neće, a mi nemamo. Ja sam nažalost sa 1700 kn u mirovini, od čega da živim i neće da nas pomogne i mi smo stvarno zapušteni od naše Hrvatske vlade. Ja vidim koji su ljudi, evo gospon, ovaj što je bio vojni, vojni komandir oni su kolko-tolko zaštićeni od svojih ljudi al mi koji smo civili u hrvatskoj vladi gospon Grujić ak se me sjećate mi smo to pričali davnih dana, mi smo zapušteni. Ja sam kao civil, kao civil zatočen, a civile ste kao Hrvatska vlada, gurali naprijed da se civili pokažu šta civili nose. Na civilima se lomilo i sakrivalo, mi smo stvarno zapušteni kao logoraši i kao oštećenici, ja ne znam dal je pobunjenim Srbima građanski rat, da bi građanima jedno par tisuća ljudi, tenkova i toliko naoružanje ne znam odakle to njima. Dolazili su kamioni, tenkovi su bili iz kojih se pucalo po stanovništvu hrvatskom, ovi vamo, ovi tamo i tako dalje. Evo ja bi samo tolko reko, ne volim pričati, ne bi o zločinima, ne bi o maltretiranjima, ne bi o rezanju nožima i tako dalje. Kolegu su mi, kastrirali su ga, znate šta je kastracija, ne ništa.

Vesna Teršelič: Hvala, ja samo ne bi da se cijeli teret pitanja reparacija stavlja na jedinog predstavnika Vlade ovdje jer sigurno nije jedini odgovoran za to i pitanje reparacija i nedostatne potpore postoji u svim zemljama i posebno je teško za civile jer su kada se odlučivalo o politici obeštećenja ipak više pozornosti dobili oni koji su bili u vojnim jedinicama i to je otvoreno pitanje na kom svakako treba još raditi i mislim da je i uloga i ove rasprave pa i ubuduće REKOM-a da se inzistira na obeštećenju za sve stradale. Amir Kulagić.

Amir Kulagić: Dame i gospodo, dobar dan, ja sam Amir Kulagić, dolazim iz Srebrenice, jedan sam od onih koji je preživio tragediju Srebrenice, ja nisam bio logoraš u klasičnom smislu kako je većina vas bila jel, Srebrenica je bila jedan malo veći logor koja je imala dvije vrste stražara, stražari iz Holandije s unutrašnje strane i neke neprijateljske snage sa vanjske strane. O tragediji Srebrenice se puno toga zna, međutim, nisam se javio zato, javio sam se da bi pomogao jel vas smatram prijateljima i šta je to šta je nama svima ovdje zajedničko, to je prošlost koja je puna bola, krvi ali i vrlo teških ličnih i zajedničkih doživljaja koji su doživljeni širom prostora bivše Jugoslavije. Ono što mi je žao jel sebe smatram također žrtvom što nikako ne mogu da među ljudima koji diskutuju na ovakvim i sličnim skupovima osjetit suosjećanje ili sažaljenje sa stradalnicima iz drugog naroda ali sa istom vrstom iskustva, a ja sam mislio da je ovo mjesto i prilika da time što čujemo šta su drugi ljudi doživjeli u drugim sredinama podjelimo svoju bol jel bol kad se podjeli mnogo je manja, kad osjetite da niste sami da su i drugi imali ista ili slična iskustva. Ono šta me boli to je da osjećam ovdje suosjećanje sa režimima umjesto suosjećanje sa

ljudima, stradalnicima koji imaju ista ili slična iskustva. Obrazac je isti gospodo, dođe određena grupa kako ste vi rekli trećepozivaca ili ne znam već kakih hohštaplera, pokupi grupu nedužnih ljudi koji nisu otišli s tog područja jer su mislili da nisu nikome ništa krivi jel to su mali ljudi koji su samo radili svoj posao i živjeli svoj život u nekom svom mikrosvijetu, onda ih stavi na nevidene torture u nekim nemogućim uslovima i obrazac je isti, svakodnevno premlaćivanje, iznurivanje, kastracija ili sve nešto drugo što ne može pametan čovjek ni zamisliti. Gospodo, režim je onaj koji je proizvodio takve i slične stvari. Zločin je vrlo sofisticiran proces, molim vas, tu imate i planere, organizatore, podstrekače, izvršioce i one koji posle kriju to što se desilo i tako dalje. **REKOM je šansa da neopterećeni i neprekidani od bilo koga iznesete svoje vlastito iskustvo. Ali zašto gospodo, pa zato da to što se vama desilo ostane zabilježeno da se ne bi desilo vama, vašoj djeci, vašim unucima u budućnosti. Ako smo mi bili žrtve nemojte da naša djeca sutra budu žrtve, al ako ne utvrdimo stvarne činjenice nepristrasno, na jedan objektivna način na osnovu relevantnih izjava i podataka bojim se da će se za 10, 15, 20 il 30 godina pojaviti neki novi zločinci koji će na svoj način tumačiti to što se vama desilo sa ciljem mobilisanja nekih novih zločinaca.** Gospodo, mi na to nemamo pravo i molim vas nemojte da umjesto da izrazimo suosjećanje jednih prema drugima da branimo režim. Postavit ću jedno pitanje, ne morate meni dat odgovor, al dajte sami sebi, ako dođe jedna vojna formacija i uzme vašeg sina od 18, 19 godina koji nije prošao nikakvu vojnu obuku, koji nema nikakvog vojnog iskustva, stavi na njega uniformu, da mu oružje, odveze ga 200 kilometara od njegove kuće i pusti ga da ratuje i on tamo nastrada, smrtno strada jel tamo s one strane je neko branio svoju kuću, svoju ženu il svoju djecu il svoju marvu, pa gospodo toj majci i tom ocu koji su izgubili tog sina, ko je ustvari krivac, dal onaj tamo što se branio ili taj režim koji je zgrabio njenog sina i nepripremljenog poslao da pogine u ime čega, u ime neke, ajde da kažem pod navodnicima, visoke nacionalne ideologije koja u principu nema nikakvog smisla. Gospodo, pokušajmo zaviriti u svoja srca, u svoje duše i pokušajmo da možda malo drugačije razmišljamo o tome. Jer mi sa svojim životima imamo pravo da radimo ono šta hoćemo, sa životima drugih nemamo. Zločinac, gospodo, postavite sebi pitanje, da li je zločinac uopće čovjek, dal on može biti Srbin, Hrvat ili Musliman, ja mislim da ne. Za mene je zločinac spodoba u ljudskom obliku u čijim venama umjesto krvi teče otrov, u čijem srcu umjesto ljubavi je mržnja i koji je iskoristio prvu priliku da pod krinkom nekakvih viših nacionalnih interesa liječi svoje frustracije i neke svoje bolesti gospodo. Kad u Srebrenici više nema Bošnjaka, oni koji su ubijali Bošnjake sad ubijaju i građane srpske nacionalnosti, zašto, pa zato što nisu doživjeli sankcije za ono što su radili Bošnjacima. Kad kažem to mislim i da među Bošnjacima ima onih koji su činili zločine, daleko od toga da želim amnestirati bilo koga, ali **molim vas iskoristimo šansu REKOM-a da na ovakvim skupovima uvažavajući jedni druge, uvažavajući patnju koju smo preživjeli damo svoj doprinos da se utvrde činjenice o tome šta se desilo, i gdje se desilo, da saznamo sudbinu svih naših nestalih,** ja sam izgubio svu mušku familiju, mnogobrojnu i još za mnoge ne znam ništa. I pokušajmo da izlječimo svoje duše time što ćemo svoju bol podijeliti sa drugim ali i da iskažemo bar minimum suosjećanja i ljudske solidarnosti prema drugim i drugačijim jer jedino na taj način možemo dati neki svoj doprinos. Ono što smo mi doživjeli ne može bit opravdanje da krenemo mi redom da ubijamo, da palimo ili da masakriramo i time pravdamo to što smo mi doživjeli. Ljudskost se pokazuje u najtežim trenucima, iskoristimo to kao REKOM, kao veliku šansu. Bojim se da popravnog u ovakvom procesu neće biti.

Vesna Teršelič: Hvala Amire. Anđelko Kvesić.

Andelko Kvesić: Ja se zahvaljujem na ukazanoj mogućnosti da mogu reći nekoliko riječi o Središnjoj Bosni iz koje ja dolazim. Dakle mnogima nije poznato da je Središnja Bosna bila otprilike skoro dvije godine u potpunom okruženju jer su Središnju Bosnu činili samo dijelovi općine Busovača, općine Vitez i općine Novi Travnik. Veza između općine Busovača i Vitez je bio jedan koridor koji je bio širok otprilike 800 metara, a zračna linija koja je bila pod kontrolom pripadnika HVO-a protezala se od istoka prema zapadu u dužini od petnaestak kilometara i od juga prema sjeveru otprilike negdje oko pet kilometara i jedina veza sa drugim dijelovima je bila helikopterska linija koja se obično obavljala noću i u jednoj dolini, u jednom selu viteške općine i ne bih govorio o drugim pojedinostima jer vjerojatno mnogi ne znaju da je na tom području pod kontrolom HVO-a bila samo niže kote, sve druge kote su držali pripadnici Armije BiH, 7. muslimanske i pripadnici mudžahedinskih jedinica. U jednom takvom iznenadnom napadu na jednom improviziranom rovu na kojem sam bio i ja, 19. 04. '93., moji prijatelji, od čega nas trojica naoružani i dvojica momčića od 16 godina smo zarobljeni, ja sam ranjen, ovaj je jedan poginuo, a ovaj treći koji je imao oružje je otišao kao da nam pomogne. Bili smo, ustvari ja sam odnesen ranjen od ove trojice mojih prijatelja pa su često i sada se oni šale sa mnom da bi moja glava najbolje služila kao čekić jer je toliko puta, kaže, udarila o one panjeve jer su me nosili na jednoj običnom onom vojničkom ćebetu, odatle sam bio u prtljažniku *stojadina* odvezen do prve ambulante u kojoj mi je, moram da zahvalim liječniku, pružena prva pomoć jer sam imao prostrijelnu ranu desnog grudnog predjela sa lomom rebara, 7; 8. i 9. rebra, odatle natovaren na zaprežna kola, a onda na dasku hidraulike jednog traktora do Lašve, odatle jednom Ladom do bolnice u Zenici gdje su mi pružili prvu pomoć bez anestezije i izgubio sam otprilike dvije litre krvi, dakle prostrijelna rana kroz pluća bez unutarnjeg krvarenja, a tada proveo 17 dana u podrumu bolnice pod zaštitom pripadnika vojne policije Armije BiH i odatle prebačen u KP dom u Zenicu. Imao sam kada sam bio zarobljen 92 kilograma, a kada sam bio otpušten imao sam 52. Mislim koliko je to i kakva su sve preživljavanja i stradanja bila mislim da u ovom trenutku ne želim niti bi volio govoriti ali sve sam ovo ispričao s ciljem da vam kažem da sam, ono što kaže Amir, onako rekao bih lirski obojeno, **želja mi je da REKOM utvrdi prave činjenice i da nikako jedni drugima ne prigovarano da je njihovo djelo manje zlodjelo odnosno nedjelo manje zlodjelo od nekog drugog nego da zajednički prihvatimo da je na svim stranama bilo zlodjela i svako zlodjelo moramo okarakterizirati istom težinom ili istim mjerilima. Zbog toga REKOM mora imati budućnost i mora pomoći svim stradalnicima da dobiju makar duševnu satisfakciju za sve ono što su preživjeli, a mogu je dobiti onda kada činjenice budu utvrđene, potvrđene i priznate.** Hvala lijepa.

Vesna Teršelić: Hvala lijepo. Mirko Kovačić

Mirko Kovačić: Ja ću stajati jer bi htio da odam poštovanje svima vama koji ste bili žrtve ovih događanja zbog kojih smo danas ovdje. Isto sam stradalnik kao i vi i zaslužili ste da vam se obratim. Mislim da REKOM treba da postoji, nama organizacijama koje se već godinama bavimo istraživanjem zločina i žrtava mi ne možemo doći do podataka. Znamo i danas, čitamo, i knjige su već napisane da u arhivima državnih ustanova, policija i vojske, stoji ogroman materijal s imenima i prezimenima i politika se lopta sa tim podacima. A mi smo ovdje mali faktori koji ćemo se naći i još jedanputa i još jedanputa i opet ćemo ovakve tužne priče slušati i ispovedati se jedni drugima. Od toga nećemo napraviti ništa. Znači, pružiti ruku ovoj ideji i za mene prva točka ove diskusije ovdje upisana da treba REKOM da pomogne u istraživanju dokumentacije i samo istine jel tom istinom, imamo zaključak u drugom pasosu ovoga, želimo

konačno pomirenje. To nam je jedini i jedini cilj ovoga REKOM-a, ovako, drugačije ako skrenemo sa puta nećemo izgraditi taj most sa jedne i sa druge strane. Moramo izgraditi da povežemo most na naša srca bila ona lijeva, desna ili srednja. Hvala lijepo.

Vesna Teršelič: Hvala Mirko. Petar Gojun.

Petar Gojun: Pozdravio bi vas sve, posebno prijatelje sa Kosova gdje je sve počelo i završilo. U ovoj cijeloj priči takli smo se i oficira i političara, zaboravili smo na novinare. Novinari su dosta toga, da ne kažem prostačku riječ, zabrljali i zahuškali narod, pogotovo gore u Slavoniji odakle dolazim. Znam šta su radili Srbima i kako su Srbi prelazili Dunav za 100 maraka davat intervju koji je lažan, nije točan i to je prikazivano i huškalo ih se na pobunu protiv Hrvata da su ugroženi. Počelo je na Kosovu, završilo je na Kosovu. Od jednoga, jedan je faktor učestvovao u svim bitkama, znamo da dolazi iz Srbije, to je svima jasno. Ja da idem braniti gradišćanske Hrvate ako napadnu Austriju, a boga mi ja bi dobro razmislio, znači da moram biti dobro, dobro zatrovan i da me neko dobro, dobro masira godinu, dvije ili tri. Što se tiče ratnih zločina, nestalih grobnica što nam je najveći problem na području bivše Jugoslavije, u Vukovaru se traži još, u Hrvatskoj se traži još 1300 ljudi mahom iz Slavonije i iz cijele Hrvatske. To nam treba biti prioritet da se riješe obitelji nestalih jel moja majka je isto izgubila još jednoga sina, ja sam bio 9 mjeseci u logoru, znači 18 godina ona za njega ništa ne zna. Znači vi u Srbiji pokrenite akciju lokacija grobnica, neka se te grobnice iskopaju, kome služe te grobnice, jel vama trebaju te grobnice, gdje su zakopani, neka se kaže javno, čemu tajit, a vi u Srbiji na svoju vlast izvršite pritisak neka da te papire, neka ta UDBA (Uprava državne bezbjednost pri Ministarstvu unutarnjih poslova), KOS (Kontraobavještajna služba Jugoslavenske armije pri Ministarstvu narodne obrane) iz Borova sela, iz Dalja, iz Knina, sve ima snimljeno, sve ima dokazano di su, šta su i počinitelji su kod vas u državi. Eto tol'ko.

Vesna Teršelič: Pa mislim da je vršit pritisak na svima nama, svako kod kuće al svi skupa mislim da možemo i više i da možemo stvorit baš snažan glas da se regionalno ipak utvrde činjenice. Izvol'te, Hyseni Hydajet Kaloshi.

Hyseni Hydajet Kaloshi: Još jednom vas pozdravljam, govorit ću na albanskom. Ja bi želeo da govorim i o onoj pozitivnoj strani ovog užasa, a ne samo o pričama užasa koje na žalost imamo u obilju i sugerisao bi još na samom početku da na ovaj način komuniciranja uvedemo i ovu pozitivnu stranu, šta je bilo pozitivno i kod drugih i siguran sam da bi slika bila potpunija u tom slučaju. Međutim, pošto smo tako počeli ja bi hteo da ovde iznosim jednu sliku preistorije ovoga o čemu sada diskutujemo, zadnjeg perioda rata. Ja rekoh pripadam političkim zatvorenicima osamdesetih godina, zapravo 81. godine, uz oko 30000 zatvorenika sa Kosova koje je imalo milion i nešto više stanovnika i siguran sam da većina od vas nije bila informisana šta se tih godina dogodilo na Kosovu, što se s pravom reklo da se stvarno stvarala klima za ono što će se dogoditi nakon 10 odnosno 15 godina. Ja sam bio kaženjen 15 godina zatvorskom kaznom i tužilaštvo je tražilo težu kaznu zbog učešća u jednoj mirnoj *par excellence* demonstraciji mirnoj iz zahteva da Kosovo bude ravnopravno sa drugima što sam napisao nekoliko članaka i poezije, pesme, bio sam novinar po profesiji u to vreme. Bio sam po raznim zatvorima u Skoplju, Šutki, u Leskovcu, u Beogradu, u neuropsihijatrijskoj klinici CZ-a u Leskovcu, Nišu i ono što sam doživeo možete zamisliti. Bile su veoma slično sa onim što mi je ispričao moj otac koji je 6 godina proveo kao zatočenik u nacističkoj Nemačkoj, dakle 6 godina jer je bio jedno vreme

vojnici i bio je u Kraljevini tadašnje, u nacističkim kampovima i nakon rata, završetka rata je ostao u tim kampovima. Jednostavno to kažem da svi zatvorenici su bili podvrgnuti i neljudskim i fizičkim i psihičkim torturama i gladni, žedni i električnim šokovima i psihičkim metodama izolacije, recimo mene su 15 meseci držali bez ikakvog kontakta sa advokatom, porodicom, to je bilo polu-policijsko tretiranje, samo u rukama tajne policije bez ikakvog kontakta sa advokatom, islednicima, sudijom, bez kontakta, kamoli sa porodicom nego i ostalim zatvorenika i možete pretpostaviti šta se može desiti 6 meseci, bio sam dvadeseti i koliko godina tada mlad. Kažnjavalo se ne samo zatvorenike nego i porodice, njihovu decu, nije se dalo da idu u školu kao ostali, moje sestre su bile isterane iz škole, mojim srođnicima su oduzeti stanovi, imamo puno primera koji bi daleko bolje oslikavali nego moj primer što je tamo bilo. Na hiljade ljudi je bilo proterano iz škola, fakulteta, a tadašnjoj javnosti se prezentirala sasvim jedna iskrivljena slika. Kolega koji je rekao da su i mediji odigrali dezinformacijsku ulogu sasvim je u pravu, međutim, ona strana koja je mislim malo rasvetljena i neću odužiti mnogo, mislim da korijeni zla 2000. godine su još od ranije se dogodili. Zlo što nije na samom početku sprečavano uspelo se pretvoriti u jednu nezamislivu solidarnost i za mene, a kamoli za vas. Rečeno je u zatvoru u Nišu, bilo je i slike kampova, tretiranje je ličilo na tretiranje tih kampova, recimo u onom delu kada su bili politički zatvorenici podeljeni, svima je pisalo specijalno tretiranje crvenom bojom i to je znalo batiranje, tortura, razlika u ishrani. Oni su zatvorenici islamaške veroispovesti namerno doneli hranu sa svinjskim mesom da bi ih ponižavali, međutim, to se veoma brzo pretvorilo u solidarnost sa zatvorenicima, čak i sa delom gardista, mi nismo tu priču pozitivnu ispričali i mislim da dugujemo novim pokoljenjima jer seme dobrote je ipak bilo.

Vesna Teršelič: Vukan Kovač se javio i Ivan Grujić.

Vukan Kovač: Evo da prvo se vratim na ovaj dio programa koji sam dobio za današnji sastanak i žao mi je što nema ovdje gospodina Tahirovića i pored njegovog imena piše predsednik Udruženja logoraša Bosne i Hercegovine. Mislim da je ovo jako veliki problem i za organizaciju i za čitavu Bosnu i Hercegovinu. Ja kol'ko znam, a u vrhu sam Saveza logoraša Republike Srpske, inače sam predsednik logoraša regije Hercegovine gde pokrivamo 6 opština i imamo problema sa logorima unutra Bosne i Hercegovine i logorima van Bosne i Hercegovine ali dozvolit ćete mi da prvo govorim o logorima unutra Bosne i Hercegovine pa ću se onda vratiti na ovo ostalo. Znači pored imena gospodina Tahirovića trebalo bi da stoji eksplicitno šta on predstavlja jer ne postoji udruženje logoraša Bosne i Hercegovine na krovnom nivou Bosne i Hercegovine ne postoji. Neki dan ja sam slušao gospodina gdje se on predstavlja i predstavlja sve, ja sam par puta bio na demonstracijama ispred Viktora Bubnja (koncentracijski logor u Sarajevu) i kad mi ovdje svi međuse priznamo da je u Viktoru Bubnju bilo mučilište i da se upravo na tom mučilištu danas presuđuje, nije bitno Srbima, Hrvatima, Muslimanima, uopšte nije bitno ali smo zajedno sa Leom Pločkinićem (predsjednik nevladine organizacije „Kroacija libertas“) protestovali jer Hrvati koji su osuđeni na tom sudu nemaju nikakva materijalna i moralna prava, čak nije dozvoljeno ni porodice da ih posjete. Znači moramo u budućnosti da odredimo ko šta predstavlja unutra Bosne i Hercegovine na bilo kom nivo, znači ja danas ovdje nemam mandat da govorim u ime Saveza logoraša Republike Srpske, meni je danas Savez zabranio ovdje da nastupam ali sam sebi dao za pravo da nastupam ovdje sa svojim kolegom u ime Saveza logoraša odnosno Udruženja logoraša regije Hercegovine koje ima sjedište u Trebinju. Znači opterećeni smo sa logorima unutra Bosne i Hercegovine, najudarniji ili najbrojniji ili najveći su Čelebići i Dretelj i još mnogo manjih zatvora u dolini Neretve. Molim vas možete li da razumijete da smo

našli načina da jednim dijelom Dretelj procesuiramo u dalekoj Norveškoj i da smo našli unutra Bosne i Hercegovine, u Zenici Ediba Buljubašića (poručnik paravojsnih jedinica HOS-a, Hrvatskih obrambenih snaga) koji tamo ne leži zbog ratnih zločina već leži zbog ubistva svog vlastitog oca i osuđen je na 40 godina zatvora ali je prihvatio i priznao da je zajedno sa određenim ljudima koji danas žive u sjevernim zemljama pravio zločin u okviru Dretelja. Tamo su po nekim podacima kojima mi raspolažemo, u tom Dretelju su bili zatvoreni samo civili. Znači radi se o oko 130 muškaraca i 70 žena. Među tim ženama je bila i jedna doktorica koja je prije sukoba liječila te svoje mučitelje. Po njenom kazivanju nju su silovali onoliko puta koliko dana je bila u zatvoru, a to vam je otprilike oko 130 dana ili 130 puta. Logor Čelebići je prvi logor u koji su dovođeni Srbi i drugih nije bilo da bi u jednom određenom momentu njih 26 ili 28 bilo strijeljano pored mjesne crkve i nisu ih uspjeli ni na dostojan način da sahrane, da su ih zagnuli buldožderima. Znači države koje su prihvatile građane koji su otišli sa ovih prostora našle su i procesuirale i trenutno u ovom trenutku se i u Švedskoj i u Norveškoj sudi za ratne zločine u dolini Neretve, eksplicitno Dretelj i Čelebići. U varijanti smo da procesuiramo u tim zemljama i ove druge manje zatvore u Mostaru kao Čelovina i tako dalje. Znači onog momenta mi ovdje ako priznamo i ako jedni drugim priznamo da je u Viktor Bubnju bilo zatvoreno preko 5000 Srba i ostalih jer nisu bili samo Srbi, da je tamo ubijeno 60 ljudi i da se sudi na mučilištu. Mi nećemo odmaknut jednog koraka odavde, a pravosuđa unutra bilo koje republike bivše Jugoslavije nastoje da što više naprave problema da se ovo ne procesuiraj, znači ima sasvim dovoljno dokaza i možete mislit, čovjek iz zeničkog zatvora bude doveden u taj sud i on sudi za zločin koji je počinjen u Dretelju, a u matičnoj mu zemlji neće da se sudi. Da vas ne opterećujem više s tim, da se vratim na ovaj drugi dio, znači zarobljen sam 5, 6 kilometara daleko od svoje kuće ili tačnije, svi znate gdje je Popovo polje, odveden sam u Ploče pa u Metković pa u Loru pa u Kerestinec do Zagreba, možete mislit. Momenat prilikom zarobljavanja, sadašnji general (Hrvatske vojske) Jelić u penziji, živi čovjek u Splitu treba da odašelje poruku čitavom svijetu na koji način se je trebalo ponašati u proteklom sukobu. Ništa loše o tom čovjeku, sve najbolje, znači ovo je svijetli dio strane jednog velikog humanog čovjeka, ratnika koji je ratovo za svoju državu na takav način, prešao je liniju granice, ja sam zarobljen unutra teritorije Bosne i Hercegovine, da bi svoje golgote preživljavali i u Pločama i u Metkoviću i u Lori i nešto blaža varijanta u Kerestincu i, da se ne ponavljamo, znači svi ste ispričali svoje golgote, one su potpuno iste samo je pitanje gdje i od koga. Znači ova strana od one, ona od one. Kako ima nekih pjesama da ima uvijek svjetlo na kraju tunela meni lično je ugledala doktorica u Zagrebu, u Kerestincu, svjetlo na kraju tunela, koja nas je besmisleno, bespomično liječila i ostavila nas na životu. Znači imate momenat onog dijela gdje ste zarobljeni, postupa se humano, po konvencijama i tako dalje, tamo budete odvedeni gdje nema veze sa ratištem, Split je bio nekakvih 150, 200 kilometara od ratišta, tamo su se događale strahovite stvari. Ja imam 4 sugrađanina koja su ubijena u Lori ali ne želim da govorim o zločinima u Lori ako ne budem prije govorio o zločinima u Morinju. Ja ovdje moram da kažem i ne želim da budem neiskren, 50 posto ljudi koji su doživjeli golgotu u Morinju ja ih znam, oni vjerovatno ne znaju mene ali to nije sad ni bitno ali mora da se kazni svaki onaj koji ne želi i neće ili osporava procesuiranje zločina u Morinju. Isto tako ako ljudi koji su bili u Morinju osuđuju zločin u Lori mi ćemo se nać na istom da dođemo i dokažemo istinu. Tako da problemi koji će nas u nekakvom narednom periodu pratiti kroz ovakve aktivnosti da dokažemo šta nam se to sve skupa događalo i ponovo kažem, ne želim da ponavljam te golgote, one su potpuno iste. Ja moram još jedno da kažem, prvi zločin koji se desio u gradu u kome ja živim, u Trebinju, jeste zločin Jugoslavenske narodne armije, ona je došla pod komandom oficira, ne želim da spominjem njegovo ime, ako hoćete

moгу, uselila je u neuseljen dom penzionera i demolirala ga totalno. Taj dom do dan danas nije popravljen. Ako hoćemo da budete iskreni, drugi zločin koji se desio u Trebinju je ubistvo vozaća sanitetskog vozila iz Ravnog, ponovo to nisu napravili Trebinjci, ako hoćete ja ću vam da kaųem ko je to napravio, to su ljudi koji su došli sa strane u Trebinje. Ja traųim od vas da i vi isto tako u svojim sredinama etiketirate ljude koji su pravili nećasna djela. Mi ćemo se međuse, nićiji bol nije veći ili manji. Druga stvar, znaći u svim aktivnostima i podebela država ućestvuje. Mi imamo znaći veoma dobar odnos sa Documentima iz Zagreba koji nam je pomogo davne 2000. godine da dođemo do državnog tuųioca Bajića i taj državni tuųioc Bajić je imao priliku da u Trebinju razgovara sa 61 zatoćenikom koji je prošao kroz Loru. Rekao sam vam 4 Trebinjca se nikad nisu vratili, ubijeni su tamo. Među nama ovdje ima i svjedoka, oćevidaca tog ubistva, državni tuųioc je podigo optuųnicu i svi znate, ne ųelim da umanjujem nićije neljudsko ponašanje ni nićije odgovornosti. Hrvatska televizija i hrvatska javnost je bila upoznata sa prvim suđenjem oko slućaja Lore, da su svi koji su bili osuđeni oslobođeni. Da bi ju jednom momentu preko ovakvih i slićnih organizacija se intervenisalo i taj sudski proces se ponovio ponovo da bi sutkinja Spomenka Tonković našla sasvim dovoljno argumenata da dovede sudski proces kakav takav do kraja. No međutim ponovo Drųavno tuųilaštvo ne ide sa procesom Lore, a vjerovatno i srbijansko i vjerovatno i crnogorsko tuųilaštvo neće da ide sa procesom Morinja zbog nekih svojih politićkih igara, zbog nekih dobrosusjedskih odnosa, a mi u svemu tome stradamo. Znaći ponovo se u ime države podiųe optuųnica za vremenski period od aprila do avgusta ili 8. mjeseca '92. godine, a oni ljudi koji nisu razmijenjeni u toj razmjeni '92. godine oni su i dalje ostali zatoćeni u Lori, a ako vam kaųem sad podatak mnogi od vas će me blijedo pogledat. Posljednji koji je izašao iz Lore, a pripada Savezu logoraša Republike Srpske izašao je 25. 08. '97. godine. Ja vas ne bi više sad s tim ometo, a ako budem imao priliku u ovom završnom dijelu ja bi se obratio ako će to bit mogućnost. Hvala vam.

Vesna Teršelić: Hvala puno, ja mislim da bi sad ipak bilo vrijeme da zaključimo ovaj krug i da ostavimo nastavak diskusije za poslije pauze.

- Pauza -

Nataša Kandić: Do tri sata nastavljamo sa ovom sesijom u kojoj su ućesnici iznosili svoja lićna iskustva, govorili o tome šta se njima dogodilo i s obzirom da je, do tri sata, znaći slušat ćemo paųljivo jedni druge, bilo je nekih koji su se javili i pre rućka, a onda od tri sata vraćamo se na našu temu, a to je šta, kako vi vidite, kako bi zapravo sve ono što se dogodilo u prošlosti moglo da bude deo naše zajednićke prošlosti bez pretenzija da svako od nas misli da mi moųemo da formiramo zajednićku istinu. Mi moųemo da formiramo ćinjenice, da prikupimo, da javno saopštimo o tome šta se događalo, a bit će, uvek će svi imati svoju neku istinu. Jedino što sa ćinjenicama moųemo da postignemo to je da ogranićimo prostor za laųi, preterivanja, minimiziranja, za poricanje, nego moųemo da stvorimo prostor u kojem će biti poređene ćinjenice o ųrtvama i o tome što se dogodilo. Tako da vas molim u narednih pola sata slobodno govorite, vodite raćuna da ćetiri minuta bude neka mera, mi ćemo svi da slušamo jedni druge, a onda idemo na ovu temu o tome da vidimo kakva bi ta komisija trebala da bude da moųe da ispuni taj zadatak koji smo mi civilna društva postavili, a to je da nema poricanja i neznanja o tome šta se dogodilo, da znamo ko su ųrtve, da znamo šta se njima dogodilo, da ųrtve iz jedne države budu priznate i u drugim državama, da pokušamo da ravnodušna društva postanu društva sa saosećanjem i solidarnostima prema drugima i da to pomirenje vidimo kao neki cilj koji ne

možemo sada da ostvarimo i da to nije cilj da se pomire oni koji su se svađali nego to je zapravo jedan socijalni proces koji mora da ima svoje faze. Saosećanje, solidarnost i onda stvaranje i priznavanje žrtava iz drugih zajednica, to je taj socijalni proces. Evo, ko se javlja sada, evo izvolite, samo nam recite kako se zovete.

Sava Gligorić: Zovem se Gligorić Sava, rođena u Tomislavgradu, nekadašnjemu Duvnu. Živila sam sa mužom Gligorić Momčilom, rodili smo tri sina, Dragana, Gorana i Slobodana. 03. aprila '92. godine ustaše i Crna legija je mene i moju porodicu s automatima u rukama istjerali iz naše kuće i prijeteći da smo krivi i četnici i bit ćete pobijeni, istjerali su nas iz kuće, otjerali u logor. Ja nisam tada imla predstave šta sam kome kriva nit sam znala čemu taj rat vodi. Bila sam u jednoj kući nekol'ko dana, tu su nastavili sa maltretiranjem i ubijanjem. U toj kući Milisava Gorana su ubili, staroga 26 godina, od majke Dare, oca Nikole, njega su ubili, čula sam pucanj. Moj muž ga je sahranio, imao je prostrijelne rane u predelu sljepoočnica i butine. Poslije 4, 5 dana nas odvoze u školu Stara gimnazija, tu su nastavili sa maltretiranjem, ubijanjem i paćenjem glađu i hranom. Djeca su mi se mnogo napatila gladna, mislim svi smo bili napaćeni sa glađu, za šnitu hljeba mi smo se tukli jer veliko je bilo i šnitu hljeba da pojede, patili smo se gladni i znam u logoru mnogo je ljudi umrlo i od gladi. Sada govorim, u Duvnu ni jedna žrtva nije nastradala od srpskog terora, samo su Srbi nastradali, ako treba ja ću se zaklet pred najvećom svetinjom, to je istina, krivi smo samo zato što smo Srbi i što pripadamo toj naciji i ništa drugo. To ću uvijek reći, ako treba neka me sude al to je tačno. Peru Važića, radio je u onoj Plastici, bio je miran čovjek, povučen, njega su tol'ko premlatili da je njegova glava izgubila prijašnji onaj izgled i oblik. Za njegovo ubistvo stavlja se na teret Ivanu Krišti zvanom Dugonjče iz sela Stipanjići kod Duvna. Bila sam dva mjeseca u školi Stara gimnazija, poslije dva mjeseca mene odvođe u Raščane, osniva se logor. U Raščane dogone i ostale Srbe, osnovan je logor i sjećam se u logoru Slobodana Karana i Simu Milisava odvođe iz logora i tada sam gledala svojim očima kako ih odvođe i ubijaju. Za njihovu smrt stavlja se na teret vojne policije. Poslije toga Jovana Važića koji je radio u prodavnici, za njegovu smrt stavlja se na teret Ivanu Bakoviću, on ga je ubio i tako mnogi su ljudi, Andrijašević, ovoga, Milorada Andrijaševića, oni su ubili, on je preminuo u Kalečiću, to je kod Duvna i on je preminuo od batina. Onda i mnogi su ljudi, onda sjećam se Rajko Vuković, 34. godine on je dva puta u svome životu bio uhapšen, '41. godine bio je uhapšen sa ocem i oca mu odvođe u jamu i moga dedu i još 7 uglednih ljudi i Rajka su pustili, moga dedu i ove ljude su bacili u jamu. Tako da je Rajko dva puta u svome životu doživio hapšenje od istih, od Hrvata, od ustaša koji su vršili zločin nad srpskim narodom u Duvnu.

Nataša Kandić: Ja moram da vas zamolim samo da malo, recite nam šta je bilo s porodicom, dokle ste bili u logoru, kad ste izašli?

Sava Gligorić: Bila sam do Vidovdana '93., o Vidovdanu sam ugledala svijetlo slobode, to je moj veliki dan jer nikad nisam vjerovala da ću dočekat slobodu. Vidovdan, to je moj praznik, to je za mene novo rođenje i stvorenje.

Nataša Kandić: Ko se molim vas još javlja, evo.

Sava Gligorić: Ja evo gospodu bogu se molim, nisam ja završila.

Nataša Kandić: Ali vas molim, molim zato što imamo samo pola sata. Ako možete da završite da mogu i drugi da govore, molim vas

Sava Gligorić: Samo se molim da istina pobijedi, bogu dragom da istina pobijedi, grešnici da se pokaju, a zločinci se nikad nisu bojali boga, da su se bojali ne bi zločin radili. Oni se boje i kazne i zločina. Zločinci se boje pravde i kazne i ja samo boga molim da istina pobijedi, niko za mene ne treba ni jednu riječ reć u moju zaštitu samo da istina pobijedi. Oni su u meni uništili sve lijepo i plemenito, uništili su mi sjećanja i djetinjstvo i mladost, samo mi je ostala slika logora i ranjena duša. Moja su djeca mnogo propatila i ostali ljudi koji su prošli kroz logor i da dragi bog bude na pomoći da istina pobijedi.

Nataša Kandić: Hoće, hvala vam, hvala vam što ste nam to rekli, evo sad imamo priliku da čujemo i Sudbina Musića

Sudbin Musić: E ovako, ja sam Sudbin Musić, dakle ja sam se vama predstavio na početku, ja sam iz Udruženja Prijedor '92 iz Prijedora kao što rekoh i preživjeli logoraš ovih logora koji će vjerovatno ući u povijest kao simboli stradanja logoraša na prostoru bivše nam, a svima nama nekad, drage domovine, evo to su logori znači Omarska, Keraterm, Trnopolje i ostala mjesta zatočenja u okolini Prijedora iz kojih su dakle slike koje su obišle svijet ustvari skrenule pažnju i toj svjetskoj javnosti, koja i danas igra itekako važnu ulogu u državama iz kojih mi dolazimo, na to šta se to ustvari tamo zbiva. Ja sam sekretar tog udruženja i moja je dakle i pored ove svoje lične patnje o kojoj ne bi danas govorio ovdje, a koja je manje ili više užasnija od patnji svih vas ovdje, govorio iz perspektive ljudi s kojima ja svakodnevno komuniciram, iz perspektive ljudi čije ispovijesti ja svakodnevno slušam, dakle to su ispovijesti i, u najvećem broju su Bošnjaci ali u Prijedoru su skupa sa Bošnjacima stradali i pripadnici hrvatskog naroda ali i Srbi koji su dakle imali dovoljno hrabrosti da stanu u odbranu svojih kumova, prijatelja, komšija ili ljudima s kojima su bili po nekim osnovama i familijarno vezani. Ja se nadam da će se i moj kolega Amir Kulagić i moj predsjedavajući udruženja, Mirsad Duratović, složiti da smo mi danas malo u najnezgodnijoj situaciji s obzirom da je predstavnik bošnjačkog naroda ovdje danas veoma malo, a to je znači i nekakav pokazatelj svih nekakvih poteškoća kroz koje prolaze ljudi koji su inicirali ovu ideju, a iz današnjih nekih diskusija smo mogli i vidjeti, dotać neke stvari kojih se nećemo ja mislim nikad moć usaglasiti. No, ono što ja danas želim svima vama ovdje da jednostavno čestitam na vašoj ljudskosti, na vašoj spremnosti da dođete, da sjednete ovako jedni naspram drugih, jedni kraj drugih da pogledamo jedni druge, da poslušamo jedni druge i to je zaista jedan dobar znak da ipak ima nade da mi ovi koji smo preživjeli te patnje da ćemo eto ostavit nešto za sobom što će bit garant da se budućim pokolenjima ne desi ovo što se desilo recimo gospodinu o kojem je pričala ova gospođa iz Duvna. Znači '41. i devedeset i neka i tako dalje. Vjerovatno i razlog zbog kojeg smo mi danas ovdje, baš mi iz Prijedora je činjenica da se u Bosni i Hercegovini nakon potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma desilo nešto, a to je taj famozni Aneks 7 po osnovu kojeg je omogućeno ljudima da se jel, malo gdje se to u istoriji ili povijesti kako već hoćete desilo, da se ljudi vrte svojim kućama, u Prijedoru se to, u čitavoj Bosni i Hercegovini, desilo u najvećoj mogućoj mjeri, mi smo unatoč činjenici da smo preživjeli takav pakao, Prijedor je paradigma stradanja Bošnjaka i Hrvata u Bosni i Hercegovini za period u '92. godini, dakle u Prijedoru se desio isti scenario kao i u Srebrenici samo van dometa kamera i za razliku od Srebrenice koja je jel zločin globalnih razmjera, nije to bilo pod prismotrom i budnim okom Međunarodne zajednice i vojnika Ujedinjenih nacija. Mi smo se dakle vratili,

desio se taj povratak, od strane svojih sunarodnika u Bosni i Hercegovini smo ostavljeni na cjedilo, ne postoji nikakav načini niti nikakav planirani način pomoći tim ljudima koji su se vratile tamo. Od strane običnih građana, dakle mojih sugrađana srpske nacionalnosti mi smo prihvaćeni, mi danas živimo u nekakvoj, hajmo reć u odnosu na onu sveukupnu ekonomsku i političku situaciju u čitavoj Bosni i Hercegovini, prilično normalno. S obzirom da je to šesta općina po veličini u Bosni i Hercegovini, druga po veličini u Republici Srpskoj nemamo fala bogu ni nekakvih ružnih dešavanja, nemamo provokacija i unatoč činjenici da u kancelariji u kojoj ja radim i koja se nalazi u centru grada iza sebe imam slike Omarske, Keraterma, Manjače, ja fala bogu evo već treću godinu nisam imao nikakvih provokacija, ružnih situacija i tako dalje što je dobar znak. Međutim, režimi su ti koji djeluju, režimi su ti koji su nas dočekali na nož, zbog tih režima, kako ovih u Federaciji tako i ovog u Republici Srpskoj, ono što se trenutno dešava možemo samo reć nekakvom posljednjom fazom etničkog čišćenja u smislu da se naprosto topi taj element drugačijeg, i u Federaciji i u Republici Srpskoj tako da ja svakodnevno posmatram, odlazak mladih ljudi, umiranje onoga starijeg življa koje se u najvećoj mogućoj mjeri i vratilo. Ono na što bi ja vama skrenuo pažnju da jednostavno danas ovde držimo se nekakve teme, da damo svoje mišljenje. Ja bi zaista volio sa svima vama sjest, porazgovarat, popričat, pokazat razumijevanje, zaista razumijevanje. U moju kancelariju se obraćaju i Srbi iz Hrvatske, recimo u Prijedoru imate osam i po hiljada izgrađenih novih stambenih jedinica za Srbe iz Hrvatske koji su došli tu. Njima je ponuđeno nešto tamo eto vi ste tu došli i ostali i onda šta nas briga za vas, znate. Nisu oni baš tako dobro prihvaćeni ni od strane vlasti u Republici Srpskoj i ono što se najgore moglo desit ljudima, nama Balkancima itekako bitno, to je ta djedovina, to je taj topli dom, to je ono o čemu ova gospođa kaže, otrgnuto vam je sve. Ja i moja porodica i Mirsadova i mojih sugrađana eto potrudili smo se da nam to ne otrgnu pa smo se vratili i nažalost danas muku mučimo i da preživimo, a svakako i da suočimo tu sredinu sa onim što se to ustvari desilo jel najveći broj mojih sugrađana nije učestvovao u tome, najveći broj mojih sugrađana to i danas osuđuje i to je zaista za pohvalu. Najveći broj mojih sugrađana pokušava da se suoči s tim i ono što ja hoću da kažem, **ne postoji ta kolektivna krivica al mi jesmo kolektivno odgovorni, svaki od nas pojedinačno uzima učešća u tom svojem, u toj svojoj etničkoj skupini i na nama svima ovde, pogotova nama žrtvama je, ko što reče jedan od mojih prethodnika, da pružimo ruke jedni drugima, da pokušamo jel suočiti i pripadnike svojih nacionalnih skupina s tim što se to desilo onim drugima.** Jel meni nije bio problem doći u Beograd zahvaljujući Fondu za humanitarno pravo, slušati ispovijesti stradalnika koncentracionog logora Čelebić, ja s tim nemam problema, za mene to nije problem i zaista grozio sam se od nekih stvari što su moji sunarodnici činili tim drugima. No, nama je sad problem ovdje ta nekakva sveukupna politička situacija koja će svakako, nadasve i sljedećih godina svakako biti kočničar svega onoga što se zove ta nekakva normalizacija međuljudskih odnosa. Znae u mojoj domovini se i dan danas, zahvaljujući tom nekakvom njenom unutrašnjem uređenju, previše stvara prostora tim nekakvim snagama koje uzimaju u svoje ruke i manipulišu svakako i predstavnicima tih udruženja žrtava i zbog toga ja mislim mi danas nažalost i nemamo ovdje više predstavnika i moga naroda, a svakako nemamo ni baš puno predstavnika srpskog naroda iz Bosne i Hercegovine što meni, nije nekakav problem, ja se nadam da je to nekakva prelazna faza, istrošit će se i to, ti će ljudi prestati biti interesantni onima kojima su se dali na raspolaganje, al u mojim mislima su svi oni meni i svima vama slični, ostavljeni tamo na cjedilu, ostavljeni bez ikakvih prava pogotovo kad su u pitanju logoraši ili ljudi s kojima se ja svakako susrećem, a to su ljudi o kojima se malo priča, ljudi koji su vođeni na prinudni rad, znate, mi smo bili dva, tri mjeseca, nas su polomili tamo u tim logorima. Zamislite sa 17 godina kad vi ono slušate nekakav rock i nosite patkice i planirate nekakvu super

budućnost, onda vas neko iza stola odvede i onda vam se vrata one slike Jasenovca i onoga zla šta se desilo u 2. svjetskom ratu, sad vi to ponovo preživljavate i ja se nadam da to moja djeca neće.

Evo ja završavam, ono što bih vas zamolio jednostavno onako ljudski da ustrajete, da pokušate smoći dovoljno snage da podržite ovaj proces i naravno u svojim diskusijama da pokušamo izbaciti onaj element koji bi možda izazvao reakciju onome nekom tamo drugačijem kojem jel iz prostog razloga što pripada toj nekoj etničkoj skupini ne bi bilo drago. Eto, od mene toliko, hvala vam.

Nataša Kandić: Milaim Cekaj.

Milaim Cekaj: Ja sam imao tu sudbinu da budem logoraš, zatvorenik zadržan bez obzira kako se nazvalo, bez obzira da li je bila namenjena kao KP dom ili popravna služba, to nije značajno, značajno je šta se unutar toga dogodilo, a dogodilo se kao i u pričama ujaka mog oca koji je bio u Nemačkoj kao logoraš za vreme 2. svetskog rata. Ovde nisam da zaista definišemo pitanje infrastrukture podele nego se slažem sa prethodnom govornicom da neka pravda pobedi. Ja sam najsrećniji možda čovek na svetu ako ta pravda pobedi ali da bi do toga došlo potrebno je niz pitanja rešiti i čestitam da ova inicijativa da odgovor na ta pitanja. Ne želim praktično govoriti o tretiranju odnosno zlotretiranju, zlostavljanju, nedostatku hrane i maltretiranja jer svaki od nas koji je ovde govorio identično praktičko sam i ja sve to doživio. Neko je ranije spomenuo da sam imao 96 i spao na 52, istu sam sudbinu ja imao, banalno je spomenuti ali u nedostatku hrane i svega, ja se izvinjavam, ali 32 dana možda nisam ni nuždu zbog nedostatka hrane obavio, to je u nastavku onoga što je sve bilo u odnosu na nas. Što se tretiranja tiče, pravo da kažem, možda sam lakše doživio jer sam bio već punoljetan, međutim, zajedno samnom bilo je i ljudi zadržanih ili logoraši ili kako želite da ih nazivate, od 13 godina, recimo Blerim Juniku iz Đakovice, ili 76 godina Islam Gashi iz okoline Prištine, znači bez nikakvog zakonskog opravdanja oni su zadržani i tako dalje. Osim toga mene duboko u duši boli kada znam da je u mandatu komisije ubuduće pitanje nestalih, to je jedno veoma osetljivo pitanje. Neki ljudi koji su samnom isto sve ovo pretrpili kada smo došli 29. juna u Požarevac oni nisu izdržali patnju, recimo Bujar Himaj konkretno, on je preminuo, iz okoline Đakovice je bio, tu nije bio uključen samo jedan pojedinac ili njih dvoje jer i organogram državne strukture, postoji ovde i slika, imaju imena i prezimena, sve mi to znamo, bili su ljudi iz vlasti, praktično nad nama je delovala vlast, država, i to organizovano veoma dobro, sistematski. Postoji jedno bolno stanje, kažem još jednom to je pitanje nestalih. 2002. godine imao sam, da tako kažem, privilegiju da doprinosim međunarodnoj pravdi, bio sam na Haaškom tribunalu u procesu protiv Miloševića i ostalih odgovornih ljudi za ono što su počinili na Kosovu i drugog dana za doručkom sretnem jednog čoveka, zaista za mene humanog čoveka, izvanrednog jednog, jednog starešina Golubović, starešina policije, to je slučaj otkrivanja tih hladnjača u Srbiji, mislim da to nije poznato, institucijama koje su se neposredno ili posredno bavile ovim pitanjem znaju. Mi smo imali jednu pojavu koja možda nije postojala u Bosni i Hrvatskoj, to je prenošenje, iskopavanje leševa i ti ljudi operativnih soba su saznali novu operativu, iskopavaj i prebacuj, spaljivanje, spomenuto je ovde Livnica, mi sumnjamo da Mačkatica i jedno drugo mesto su tamo završili ti leševi. Imam jedno lično moje iskustvo, prilikom transporta 10. juna, kada je i potpisan Kumanovski sporazum za one koji znaju, mi smo prebačeni kao građani Kosova koji su navodno, pod navodnicima, izvršili kriminalistička dela na Kosovo, prošli smo kroz logor ili kako ih nazivate KP domove po Srbiji, i to je još jedno drugo kršenje i u Prokuplju nas zadržavaju paramilitarne jedinice, ogorčeni i pucaju praktično na

autobuse Niš expresa i počinju tuče i kažu na srpskom, ja veoma dobro poznajem, daj ih meni i ja ću te voditi u određite tamo gde sam i ostale odveo, znači postoje određene indikacije gde su završili, indikacije ili glavni elementi ili materijalni dokazi da su te hladnjače odnosno posmrtni ostaci na poligonu vojne policije u okolini Beograda. Ima i drugih pitanja iz '98. i '99., zatim i iz ranijih godina devedesetih, pitanje izolacija, država u ime zakonske države je praktički učinila protivzakonita dela, protivzakonito delo ne znam gde je teže i veće nego čovek koji je iz KP doma sa kalašnjikovim u rukama, ljudi poput ordinarnih kriminalaca sa kalašnjikovima, Srbi iz Bosne, oni su pred našim očima počinili ubistva i jedna živa činjenica je, i verujem da niko od vas to nije doživeo, mi smo bili u milosti i nemilosti kriminalaca za tri dana u jednom okrugu, sazidanom prostoru, bila je sezona lova neobjavljivana, da tako kažem, ja želim poštovati vreme određeno i ne bi dužio dalje. Zahvaljujem se na ovu inicijativu, mislim da će imati podršku mojih sunarodnika i istomišljenika i verujem da će pravda na kraju pobediti. Zahvaljujem vam se na pažnji .

Sonja Radošević: Ja ću kratko, neću vas zamarati, mislim možda i da ste umorni, ovo su jako teške priče. Ja ću da se predstavim, ko je zaboravio, ja sam iz Podgorice, zovem se Sonja Radošević, uključena sam u ovaj proces jer osjećam se odgovornom iako sam bilo protiv svega ovoga zaista, protiv ove politike koja je dovela do ovakvih užasa i zločina, do vaše patnje, ja se osjećam odgovornom zbog svega ovog što se desilo, ja se osjećam danas zahvalnom jednom Mariu Lučiću i svim njegovim drugovima, jednom Sudbinu Musiću i Mirsadu Duratoviću i svima vama koji ste doživeli patnje od mojih sugrađana, od mog naroda i koji sjedite danas ovdje samnom i hvala vam jer mislim da je to veliki korak, mislim da moramo svi govoriti o svojim i osvrnuti se na svoje zločine, znate. A najteže je upravo krenuti sa te strane. Meni je jako danas bilo teško, ustvari jučer kad sam dolazila, da prođem mjesta za koja znam da su moji sugrađani rušili, znam šta se dešavalo. Dubrovnik je jedna teška rana za sve one iz Crne Gore koji su svjesni, znate, i nije lako ovdje doći i šetati ovim gradom, vjerujte. Isto tako nije lako doći ni u Sarajevo, nije lako doć u Srebrenicu, Prijedor, sve su to mjesta stradanja i užasa. Ono što je mene danas zaista dojmilo, moram vam reći, ja znam ovo što ste vi danas izgorovili da je to jedan procenat, dal možemo reć, onoga što ste vi preživeli. Vi ste prošli kroz pakao ali vi ste našli snage, ja sam vas dobro slušala i pažljivo, najveći dio vas ovdje je našo snage da kaže, ja saosjećam sa ostalima i to je velika stvar i veliki uspjeh. Svi vi koji ste danas tu i koji ste shvatili da ste prošli kroz ista stradanja i da vas to ne razdvaja već da vas veže i ja u vama gledam snagu ovoga procesa. Mislim da ste vi ti koji upravo pravite neke nove mostove i koji ćete spriječiti da se ovi strašni zločini ponove nekim novim generacijama i zaista vam hvala.

Nataša Kandić: Ako ima nekoga ko može za dva minuta.

Vinka Drobñjak: Kao prvo ova sama inicijativa da budemo solidarni, da pokušamo oprostiti, da razumemo jedni druge i kao što smo pokušali mi se sviđa i čini mi se da je to jedna stvar koja će nam ići napretku i boljitku, al mi moramo, ovo šta smo preživeli to samo mi znamo ali moramo ić napretku. Ali bi morala malo reći da ipak se osjećam jako poniženo kao građanka Mostara 35 godina, nikom ništa nisam učinila, lepo živeli i mi dvoje kao penzioneri samo zato što smo Srbi mi smo zarobljeni od HOS-a. HOS je tako bio neprirodno, nepodnošljivo naporan i nerazuman narod, odnosno ti vojnici su bili. Oni su, ne samo što su nas maltretirali nego su i pretili, mi smo ustaše, imamo pravo ubiti, a da nikome ne odgovaramo. To je jako teška stvar ali morali smo sve to izdržati. Izdržali smo nekako ali je to strašno teško i naporan je i onaj zarobljenički deo

vremena dok smo bili i poslije kad smo izašli ostali smo bez igdje išta, komplet smo protjerani bez dokumenata. Ja sam imala naočare recimo i naočare su mi uzeli, a da ne pričam o svim drugim dokumentima koje sam imala i za stan i za svu ostalu imovinu u Mostaru. Ali šta je tu je, možda smo mi nesretna generacija, no da potvrdimo šta ste rekli, da naši potomci ne dožive ovo šta smo mi doživeli. I ne znam šta bi drugo, ako bi se žalila imala bi na što i zašto, ali valjda će se nešto malo pokušati na bolje i nadajmo se u to i činimo ka tome ali ipak moramo jedni druge razumeti da je tu ipak bilo jako, jako neljudskog ponašanja i drskog i pretećeg i neprirodno i nepravredno napadnutog, odnosno istjeranog naroda iz svoga stana, imovine, kuće i svega toga i da su te porodice jako puno izdržale, podnele. Ja i moj muž smo bili u Mostaru, mi smo bar znali da smo još živi al naša deca ništa nisu znali, oni su još više propatili za svo to vreme jer mi nismo mogli njima ni da se javimo ni preko radioamatera, ja sam pokušavala, oni nisu dali iz Mostara da se šalje za Srbiju podaci da smo mi živi ali mi smo morali slati preko Slovenije i Austrije pa su tek oni našima javljali da smo mi živi, to ipak neljudsko. Dalje ne mogu.

Nataša Kandić: Hvala vam Vinka. Evo ja sad predlažem, isteklo je ovo vreme do tri sata, imali smo sat i 45 minuta ukupno za ovo potrebe žrtava, potrebe logoraša i dobro je da je bilo vremena i da ste govorili o vašim iskustvima, a sada da se vratimo temi koja nije naša tema, mi smo je samo pokrenuli i ta tema ima smisla ukoliko postane naša zajednička inicijativa. Mi vas trebamo za ovu inicijativu zato što mislimo da itekako tu ima mesta za vas, zato što logoraši jesu u jednoj specifičnoj situaciji, nema registra logora, nema registra logoraša, nema tog javnog prostora u kojem logoraši mogu da govore i da ih čuju svi u regiji. Mi hoćemo da se stvori taj prostor i mi vas pozivamo da se pridružite ovoj inicijativi da pokušamo da vlasti na ovim prostorima uverimo da je to važno, da je to važno i za njih, da je važno da ova inicijativa postane projekat država u regionu. Ona ne može da uspe kao inicijativa nevladinih organizacija civilnih društava. Mi imamo ovu moć, da napravimo ono što države ne mogu, da napravimo jedan ovakav skup, da napravimo skup u kojem ćemo da stavimo zajedno jedne pored drugih članove porodica netalih, članove porodica drugih žrtava, da dovedemo mlade, da razgovaramo o ovoj ideji, da uspemo da pridobijamo svakim danom više pristalica, onih koji jesu za ovu inicijativu. U stanju smo da napravimo model u ovoj debati zajedno sa vama, da odredimo šta će biti mandat te komisije, koje će biti njene osnovne aktivnosti, kako će da izgledaju, na primer, ta javna svedočenja žrtava, uključujući logoraše, ali nemamo tu moć da možemo da osnujemo takvu jednu komisiju. Mi imamo argumente zašto regionalna komisija, imamo najmanje tri veoma jaka razloga koji govore o tome koliko je važna i koliko ima izgleda na uspeh ova inicijativa. Sam regionalni karakter ove inicijative govori nešto upravo o civilnim društvima. Da smo mi uspeli posle zločina, ratova, neprijateljstva, uspeli smo da napravimo jaku koaliciju, da prepoznamo da je ta prošlost naš zajednički interes. Zatim smo uspeli da tu inicijativu podignemo odozdo prema gore. Onda treći vrlo važan razlog koji govori o snazi te inicijative, a to je da mi planiramo kampanju milion potpisa za REKOM i da sasvim smo sigurni i ovog trenutka da ćemo prikupiti, nećemo prikupljati dva, tri miliona zato što nam to nikom ne treba, al ćemo skupiti milion potpisa i to daje i legitimitet i kredibilitet toj pokrenutoj inicijativi. Ono što znači ne možemo, ne možemo da zamenimo vlasti ali možemo sve da uradimo da dođemo do tog trenutka kada ćemo vrlo osnaženi sa milion potpisa, sa tim urađenim statutom te regionalne komisije, da se obratimo nacionalnim parlamentima u regionu i da tražimo da se na parlamentima otvori rasprava o toj inicijativi i donese odluka o formiranju regionalne komisije. Ta regionalna komisija, ne mislimo da ona treba da zameni suđenja za ratne zločine, ništa ne može da zameni suđenja za ratne zločine ali i sami ste danas mnogo argumenata izneli koji govore o tome da suđenja za ratne

zločine ne mogu izvesti sve počiniocima pred lice pravde niti ima takvog primera u svetu da su sudovi uspeali da sve počiniocima optuže i kazne i da žrtve budu zadovoljene. Mi hoćemo da ova komisija podrži nacionalna tužilaštva, da im po određenim procedurama ustupi i dokaze i da im pomogne u obezbeđenju svedoka ali očekujemo da ta komisija bude vrlo nezavisna, da bude nezavisna i od tužilaštva i od sudova ali i da pomogne, podstakne, intenzivira suđenja i otvori mnoge nove istrage. Ono što mi takođe hoćemo i smatramo da je važno vratiti identitet žrtvama, da je vrlo važno omogućiti, obezbediti priznanje svih žrtava u celom regionu, zato smatramo da je to javno svedočenje jedna najvažnije komponenta te regionalne komisije. Hoćemo da prekinemo tu praksu da na ovim prostorima nema nikada činjenica, da nema nikada podataka, da postoje samo interpretacije, a da se činjenice nalaze negde izvan ovog prostora. Vi svi znate da ni posle 1. svetskog rata, ni posle 2. svetskog rata ovde nije bilo činjenica. Postojale su razne interpretacije, tumačenja onoga što se dogodilo, vrlo važni dokumenti su se nalazili napolju, ništa relevantno koje bi pomoglo da mi znamo šta se dogodilo i posle 1. i posle 2. svetskog rata nije bilo ovde niti je komunistička vlast otvarala pitanje šta se dogodilo i za vreme 2. svetskog rata i neposredno posle toga. Mi moramo da prekinemo tu praksu, prekinut ćemo je ako budemo imali snage da ubedimo, da izvršimo pritisak na nacionalne parlamente i vlade da formiraju regionalnu komisiju koja će se baviti isključivo činjenicama, činjenicama o tome šta se dogodilo svim žrtvama, činjenicama koje će nam pomoći da napravimo registar svih zločina, da imamo jednu mapu sećanja, da jednog dana budemo sigurni da će deca u osnovnim školama krenuti tim putem, da moraju da saznaju na osnovu činjenica da je to što se dogodilo na ovim prostorima, počevši od '91. ali verujem da Albanci će hteti da se zna nešto više o tome šta se događalo '81., ko je sve bio u izolaciji, koliko godina i ko je to sve organizovo. Moramo da znamo tu prošlost ako hoćemo da na ovim prostorima te evropske integracije budu stvarno deo izgradnje naše demokratske budućnosti onda moramo da znamo tu prošlost. Ako hoćemo evropske integracije, ako hoćemo evropsku zajednicu onda prvo moramo da znamo da ovakvih kao što smo mi nema u Evropi. Nema tamo ni jedne države ni jednog društva koje je organizovalo logore, koje je organizovao ubijanja, gde su bila i deca mučena, gde su žene stradale. E ako hoćemo da budemo članovi evropske zajednice mi našu prošlost moramo sami dobro da pročitamo i da onda kažemo, jeste mi možemo da garantujemo, učinit ćemo sve da se nikada više ovo ne dogodi. Ja sad hoću da vas molim da vi kao logoraši, da vi vidite gde je neko vaše mesto, kako vi vidite šta je za vas važno, u odnosu na ono što se vama dogodilo šta je važno, da se pamti, na koji način da se pamti, šta je važno da se zna o tome šta se dogodilo na Kosovu, u Hrvatskoj, u Srbiji, šta se dogodilo u Crnoj Gori, kako se iz Crne Gore branila Crna Gora u Dubrovniku, da vidimo šta sve treba da znamo da bismo poziciju žrtve ponovo nekako doveli u fokus javne pažnje. Vi svi znate da žrtve se pominju samo onda kada su neka obeležavanja, da žrtve ne žive mnogo bolje nego što su živele za vreme rata. Nema više ubijanja ali nema te brige koju su oni očekivali da će dobiti, da će neko brniti o njima. Mi kada bismo pogledali danas kako žrtve žive, oni koji su morali da napuste svoje domove, oni kojima su ubijeni brojni članovi porodice, svi bismo bili zapravo zgroženi tom količinom političke, javne i ljudske nepažnje. E, da bismo ostavili neko čisto nasleđe mi koji smo bili u ovom periodu kada su se te užasne stvari događale imamo i moralnu i profesionalnu i ljudsku obavezu da pokušamo da to nasleđe obeleženo zločinima bude sačuvano za budućnost baš na temelju činjenica. Ja vas pozivam sada, molim vas pomozite da učinimo nešto što će biti naša zajednička inicijativa. Ne da vi sad nama pomognete da mi dalje idemo sa ovom inicijativom, ona ima smisla, ona može da bude ostvarena samo ukoliko bude zajednička. Vodite računa o tome da do pre dve godine mi nikad nismo imali ovakve situacije, kada da smo mi mogli da napravimo da logoraši sede zajedno ili da porodice udruženja nestalih sede zajedno,

pa ne, nikada to nije bilo al smo uspeli da napravimo i zato znači objektivno može da se vidi, transparentno je, koliko smo kao civilna društva jaki, snažni, koliko smo našli u ovome da je zajednički interes. Dajte onda da pokušamo da do decembra ove godine napravimo taj statut te komisije, da svako od nas učestvuje u pravljenju, oblikovanju tog statuta, da pokažemo da smo kvalifikovani za to da možemo to da uradimo i da onda nadalje poslje toga svi zajedno se dogovorimo kako da vodimo tu kampanju prikupljanja milion potpisa. Bez vas mi ne možemo da skupimo tih milion potpisa ali zajedno možemo da skupimo i da pokažemo koliko ima snage, koliko ima nade da ta regionalna komisija može da bude u interesu svih, i država i žrtava i budućih generacija. Svi imate, kao što je Vesna Teršelič danas pokazala, onaj papir koji ste dobili u okviru ovih materijala, to su one teme, znači slobodno treba da govorimo, da iznosite svoja mišljenja o tome kakva bi ta komisija, šta bi trebalo da bude njen mandat, čime da se bavi, de bi bilo sedište te komisije, kako da napravimo da ona bude potpuno nezavisna, da bude samo odana, lojalna činjenicama, kako da postignemo da na primer govorimo i znamo i o žrtvama silovanja ali da ne povredimo ni njihovu privatnost, niti da ih izvrgnemo javnoj toj radoznalosti, kako da učinimo da razmišljamo o tome kako da rešimo to pitanje da 16 i više hiljada porodica najmanje čeka još uvek da nađe posmrtno ostatke svojih, kako da one koji poseduju informacije privolimo, izvršimo pritisak na njih da otkriju te podatke. Naravno, svi znamo da nekoliko hiljada njih nikada neće biti nađeni, da su tragovi potpuno uništeni ali i istina o tome je vredna zato što istina o tome može da pomogne porodicama da nađu neki svoj mir. Moramo to da učinimo, te porodice i dan danas tragaju, čekaju, nemaju mira, ostavljene su, potpuno su same, moramo tu da pomognemo. Moramo takođe da pomognemo da ovo postane neki deo te naše prošlosti, da bude zapisan, da pokušamo da ta arhiva haška pomogne da se napiše taj činjenični zapis o toj prošlosti, da pomognemo da mlade generacije znaju o tome šta se dogodilo, da se svako ime žrtve zna. Mnoga udruženja imaju imena ali to nisu javni dokumenti, dajte da učinimo da žrtva postane neko o kome svi znaju, čije je ime javno dostupno, koja će biti poštovana bez obzira koje je nacionalnosti i koje vere. Isto tako pokušajte da razmišljate o jednom vrlo teškom pitanju, kako je moguće izabrati članove te komisije. To je toliko komplikovano, a nema primera u istoriji da je negde bilo pokušaja da se formira regionalna komisija. Teško da možemo da nađemo iskustvo, treba da stvorimo mi taj jedan model, obrazac kako ćemo birati, a da svako ko je izabran uživa ugled u čitavoj regiji. Isto tako vodite računa o tome da li političarima treba da bude mesta u toj komisiji ili ona treba da bude sastavljena od ljudi koji će uživati ugled ali koji ne očekuju da će im mesto u regionalnoj komisiji doneti neku vlast, donesti neku dobit nego očekuju samo da ta komisija, zahvaljujući njihovom učešću, utvrdi sve činjenice o tome šta se dogodilo i da učestvuje i pomogne u vraćanju identiteta žrtava. Molim vas budite slobodni, pomozite da pravimo jednu zajedničku instituciju koju vlast, upravo zato što je zajednička inicijativa, koju vlasti u regionu neće moći da odbiju nego će je prihvatiti i doneti odluke o formiranju takve komisije. Izvolite. Evo gospodin Zelenika.

Sava Gligorić: Ja sam Sava Gligorić iz Duvna, ja bi sada svakom novinaru oduzela novinarsku karticu jer što je god zločina počinjeno u Jugoslaviji sav zločin počinjen je u Hrvatskoj, u Bosni i sav zločin je prepisan srpskom narodu, samo da su Srbi činili zločin. Svakom novinaru bi oduzela novinarsku karticu jer širi laži i to me boli, oduzet karticu ne može se s tim baviti kad širi laži.

Nataša Kandić: Da vam kažem Savo, mi smo ovde.

Sava Gligorić: Ja sam se u to osvedočila, evo mojega muža stric, Uroš, on je predstavljen Hrvat i da su Srbi zarobili

Nataša Kandić: Molim vas.

Sava Gligorić: I sve ostale laži, i kako će bit novinar, više ne vjerujem u novinare kad širi laži, sav zločini u Jugoslaviji pripisan je zločin Srbima.

Nataša Kandić: Gospođo Savo.

Sava Gligorić: Samo Srbi vršili su zločin i niko više.

Nataša Kandić: Molim vas, ne bavimo se time, slušajte pažljivo.

Sava Gligorić: To su novinari prenosili.

Nataša Kandić: Slušajte pažljivo što mi govorimo, ne možemo mi tako protiv novinara. Novinari svakako da imaju odgovornosti, oni pre svega koji su uticali na širenje i podsticanje na mržnju i propagirali rat ali mi danas od novinara itekako očekujemo da pomognu u širenju onih vrednosti koje mogu da pomognu da ova regionalna komisija postane naš izlaz iz prošlosti i sada je vreme za jedan vrlo konkretan razgovor. Ja znam koliko može da bude sve bolno ono šta se dogodilo u prošlosti ali da ostavimo, da ne optužujemo generalno i da ne govorimo o narodima, ovde smo svi u svom ličnom svojstvu, ne predstavljamo nikakve narode, nikakve države, nismo prestavnici državnih institucija, svako od nas ovde govori isključivo u svom ličnom svojstvu i molim vas da to ne zaboravimo. Izvolite gospodine Zelenika.

Mirko Zelenika: Hvala lijepa, ja vas sve lijepo pozdravljam ponovo, predstavio sam se, dakle, predsjednik Hrvatske udruge logoraša u Bosni i Hercegovini. Ovo je moje drugo sudjelovanje, bio sam u Sarajevu i evo sad danas ovde, a inače za ovu inicijativu sam čuo i od ranije. I ja kad slušam vas gospođu Kandić i kad slušam gospođu Vesnu Teršelič, Zorana Šanguta i druge, optimista sam. Međutim, kad se vratim na našu bosanskohercegovačku zbilju i realnost onda sam pesimist, posebno zbog činjenice evo izgleda da ovo ne bi moglo imat neki autoritet. To tijelo koordinacijsko kako bi se zvalo ako to ne bi vlasti formirale. Međutim, u nas u Bosni i Hercegovini je malo čudna situacija, ja ne znam ovdje u Hrvatskoj ili u Srbiji i Crnoj Gori jel to tako. Inače mislim da bi u svakoj državi koja je bila u ratu vlast koja se uspostavi posle rata ona trebala i u načelu i u osnovi da uvijek bude na strani žrtava. To u nas u Bosni i Hercegovini tako nije. U nas tako drsko ljudi sa visokih pozicija u vlasti javno vrijeđaju žrtve, a u svojim kabinetima član predsjedništva recimo prima osuđenog čovjeka za ratne zločine koji se vratio iz Haaga. S njim se grli i ljubi i to on može u svom selu ali ne može obnašat tu dužnost, on tako vrijeđa. Dakle nisu ni tako davno bili slučajevi i nisu to ni pojedinačni slučajevi. To bi se moglo čak nazvat kao pojava. Dakle, mi u Bosni i Hercegovini imamo ovu situaciju, u Predsjedništvu sjedi čovjek koji je za vrijeme rata nadzirao logore pa ni Međunarodni Crveni križ bez njegovog dopuštenja nije mogao posjetiti logoraše u određenim logorima. Vi imate čovjeka koji sjedi u Parlamentu koji je formirao na stotine logora, ja sam mislio ovaj kolega moj Darko Matković, da će govoriti pa bi spomenuo toga zastupnika vrloga kad su mene zarobili, on je bio tu ni deset metara daleko, mi imamo u Vijeću ministara, to je naša Vlada, imamo ministra obrane čija je

jedina zasluga što je zarobio 390 Hrvata u Bugojnu, ja sam ovo znao i ranije, ima 15 godina, javnost naša je mogla tek prije dva mjeseca vidjet na televiziji gdje je objelodanjen taj dokument i ništa se posle te objave nije desilo. Za tužiteljstvo ništa ne vjerujemo da je poduzelo, zarobio 390 i pita svoga šefa generala, zapovjednika 3. korpusa, šta bi s njima uradio, a on mu kaže onih 29 najekstremnijih neka pošalje u Zenicu, a one druge da zadrži, među ovih 29 su i 21 onaj nestali Bugojanac koji se isto traži. Kad imamo takvu situaciju, gdje se to jednostavno tolerira, ovo je nemoguća situacija, ja sam slobodan reći da je Hitler živ, po kriterijima koji vrijede kod nas sada on bi komotno mogao biti ministar obrane Bosne i Hercegovine, ne bi imao nikakvih problema. Jer ako ga njegova stranka predloži, u nas postoje ti neki odnosi *gentlemenski* da one druge nemaju šta kazati, u principu neće kazati ništa protiv predloženog kandidata. Dakle, i dalje vrijedi ona sintagma, parola, što si više napravio zla drugome narodu to si veći heroj u očima naroda svoga, kome pripadaš. Kako to prevladati i kako promijeniti tu situaciju u nas u Bosni i Hercegovini. Eto ja reko tri velike pozicije u Predsjedništvu, Parlamentu, u Vijeću ministara ili šef kabineta ministra, kod kojeg ja trebam doći da ga pitam novaca, bio zapovjednik logora u Travniku. E sada, ja il se moram pokriti po glavi, svoje dostojanstvo staviti pod noge i otići i pokloniti se ministru bez obzira što sjedi onaj njegov u kabinetu koji je bio zapovjednik logora ili mogu biti prkosan, inatan pa kazati, e neću ja iz tog ministarstva tražiti novaca dok taj tu sjedi pa nek ne budem imao ništa. Dakle, ovo što sam sad rekao, ovo ništa ne znači da sam ja protiv ove inicijative i ja jesam za nju ali jednostavno pitam i sebe, pitam i vas kako promijeniti, promijeniti tu situaciju u nas u Bosni i Hercegovini jer mnogo veći su naponi urađeni da se napiše i prezentira neistina, sa istinom je jako veliki problem. Ona se ne mjeri kvantitetom, dakle ako je nečega bilo više. Evo, reklo se ne mogu ni sudovi, naravno da ne mogu. Evo navest ću vam samo dva događaja koji su se desili iste godine, istog mjeseca, 16. travanj '93. godine, HVO počinio zločin u selu Ahmići kod Viteza, procesuiran general Blaškić i još mnogi drugi, vi se sjećate to se davno završilo. Isti dan, iste godine Armija BH u Trusini, općina Konjic, ubila 22 Hrvata i evo tek se sad vodi istraga, evo sad su u pritvoru dosta visoko pozicionirani ljudi, Zulfikar Ališpago, zapovjednik, pazite ovog naziva, Specijalni odred za posebne namene pri Štabu Vrhovne komande. Prikazuju na televiziji, čovjek je imao dnevnu vezu sa Izetbegovićem da ga izvještava kako ide osvajanje doline Neretve i zna se za sve te zločine i tek su sada ljudi u pritvoru, ja vjerujem da će tu biti i optužnica. Njegov zamjenik Nihad Bojadžić, general u oružanim snagama u Armiji Bosne i Hercegovine do momenta hapšenja sjedi u zapovjedništvu državne vojske i kad sam čuo za ovo ja sam se veselio, jer je u toj ekipi jedan koji treba biti deportiran iz Amerike, buduć da je pravio ovamo zla. Vlasti su mu pomogle da promijeni identitet i očekuje se evo sada u trećem mjesecu njegova deportacija pa evo ja ću reći njegovo ime, on će sigurno doći u pritvor, Edin Džeko, čovjek koji je mene zarobio, nije to nogometaš onaj, koji je mene zarobio, poslije četiri dana me otjerao pod prijetnjom oružjem kući da mu dam 5000 maraka i moro sam ih posuditi i dao mu i ponovo me vratio i ja zovem ovu tužiteljicu buduć da je znam, kad će doći u Mostar, misleći da joj kažem šta bi ja tu mogao pomoći. Dakle ti ljudi nisu samo za Trusinu za ubojstva, oni su formirali sve logore, u Konjicu, od Jablanice do Mostara. Koga su htjeli mogli su ga dovest, koga su htjeli mogli su ga pustiti, koga su htjeli mogli su ga ubiti, silovati i tako dalje. Međutim, na moje razočarenje tužiteljica kaže, Mirko, žao mi je ali ja ne mogu tu stvar širiti toliko, neću to nikad završiti, idemo samo sa Trusinom. Pa kažem ja, smijati će vam se ljudi, vi njih optužujete jer nije mala stvar ubiti 22 civila ali ja mislim da je gora stvar ovo drugo šta su radili pa ja mislim da ona ne zna, kad sam joj rekao i ona je nešto i znala, kaže unatoč svemu, ja stvarno ne mogu tu optužnicu širiti. Kažem vi optužujete samo za možda trećinu onoga zašto objektivno su odgovorni, kaže, žao mi je, može to i kasnije kad bude presuda pa kad budu u

zatvoru može se druga optužnica, dakle to su te stvari. Ovo sam htio ono što ste rekli ne može ovo zamijeniti. Ovo što govorite o javnom svjedočenju, znate ja sam tu malo skeptičan, jer vi da biste govorili javno činjenice koje upućuju na ratni zločin, prije svega morate biti sigurni da nećete imat posledica vi ili vaša obitelj. Morate bit sigurni, jer čovjek pred istražiteljima i pred tužiteljem govori jer ima povjerenja, da će podignut optužnicu. Ja sam bio u Haagu 29 dana i nema tamo nikakvih problema govoriti jer svi oni što su optuženi u Scheveningenu (zatvor u Den Haagu), a ovdje je u nas malo problem svjedočiti. Ja sam svjedočio na sudu u Sarajevu, a u Haagu kad sam bio nisam govorio o svojim osobnim patnjama već općenito o logorima. Međutim, kad sam u Sarajevu svjedočio tužitelj je inzistiro da ja detaljno pričam te gadosti koje sam doživljavao i budući da je to bilo javno suđenje i dole su bili sjedili novinari i supruga mi došla, dakle ja nisam lagao al je to jedan poseban osjećaj, znate, mnogo teže nego što sam u Haagu. Dobro taj čovjek je dobio 11 godina, lani, 01. 09. i ne znam. Dakle, ne znam oko ovoga javnoga kazivanja, malo sam tu, al ovo mi se naročito dopada da će ovaj REKOM pomoć, jedna ima ovde natuknica, crtica, kaže da se izrečene ili napisane laži eliminiraju i dalje ne šire. Toga ima, evo, recimo, ja držim jednu knjižicu, ispričavam se ovima ljudima iz Saveza logoraša, u principu nije dobro govorit o nekome kad ga nema, al šta ja mogu, ja sam ovu knjižicu dobio prije sedam godina. Dakle ovde je predstavljeno to udruženje, predstavljeni su logori i ja čim sam je dobio poletim i tražim Muzej (spomen objekt Muzej u Jablanici koji je pretvoren u logor) i nema ga, tada nije bio Murat, gospodin Tahirović, bio je ovaj Džemil, kažem ja Džemile pa nema Muzeja, ja sam bio u Muzeju, pa kaže on Mirko mi smo tu pisali samo gdje su naši bili, pa kažem ja, vi se onda krijete pod ovim imenom Savez logoraša BIH, kad ono pogledate rekli bi to je to, dakle po njima, nije bilo logora ni u Bugojnu ni u Travniku ni u Zenici, a bilo ih je i to u kategoriji koncentracijski logori po metodama i torturama slični onim nacističkima iz 2. svjetskog rata. Evo recimo u Bugojnu imate situaciju Gasal, Kukavica, Hamdžić, Osmić, evo znam im imena, svi su bili u policiji do dana hapšenja, čak je ovaj Hamdžić bio ministar MUP-a Srednjobosanskog kantona. Dakle, i ja kad sam ovo govorio Muratu kaže on oprost, to je Irfan Ajanović, vidjeli ste ga, on je onaj prvi predsjednik (Saveza udruženja logoraša BIH), a i ono kad smo u Sarajevu sjedili ja sam ondje, mogu vam reći, otišao s onog sastanka, to vam nisam rekao, reći ću sada, otišao sam jako nezadovoljan. Mi se međusobno poznajemo, ovi ljudi iz Saveza logoraša BIH i Saveza logoraša Republike Srpske, mi deset godina komuniciramo, al se čini što smo bliži to smo dalji. Ja sam onaj dan otišao sa dojmom, svi oni koji su se javili, izuzev ovih ljudi iz Prijedora, ove dvojce i njima svaka čast, svi drugi koji su se javili oni su uglavnom kroz svoje diskusije minimalizirali onaj logore koje napravila Armija BH, kao nije sistematski to bilo, pa kud ćeš sistematskije bog te, najelitnija jedinica vezana za predsjednika Predsjedništva pravila logore do mile volje. E sad što je to čekalo 15 godina, jel to zbog pretrpanosti, jel to zbog odsustava volje il što je sad popularno reć, kaže, nema političke volje. Znači ja vas izaberem za ministra, vi nemate političke volje da radite ono za šta primete onu plaću. Dakle, ako sam štogod pomogao, dakle podržavam, zaista ovo podržavam, ovo se ne može uraditi bez vlasti ali kako tu našu vlast u BH jel se to kaže *vetting* (termin se odnosi na procese procjenjivanja integriteta pojedinaca kako bi se utvrdila njihova podobnost za rad u javnim službama), dakle te ljude, ne možemo mi očekivat da to bude procesuirano sve ali da bar ne obavljaju javne funkcije, neka se bave nekim biznisom, a neka ne sjede kao ministri, znate. Kad bi se to moglo u nas to bi bilo prava stvar, e sad ima li toga ovdje u vas u Hrvatskoj, ima li toga u Srbiji, da su vam ministri zapovjednici logora bili, to ja ne znam. Hvala.

Nataša Kandić: Evo gospodin Zelenika je pomenuo dva vrlo važna pitanja pa ja bih vas pozvala da i vi iznesete mišljenje. On je reko da nije siguran da bi ljudi žrtve rado prihvatili da javno svedoče zato što bi se plašili za svoju sigurnost i bezbenost, to je jedna njegova dilema, njegova jedna zabrinutost ali ja bi samo podsetila na to da se danas jako puno govori o počinocima, o tome gde se šta desilo. Mi imamo zapravo, meni se čini, tu situaciju da ovde na ovim prostorima nikad niko ne bi mogao da donese neki instrument i da kaže zabranjeno je pominjati imena počinioaca zato što, imate u Srbiji se pominju, javno žrtve iznose imena Albanaca za koje oni smatraju da su počinili zločine, na Kosovu se iznose imena Srba za koje oni znaju da su počinili zločine, Bošnjaci iznose imena onih drugih koji su počinili zločine, Hrvati iznose imena onih drugih, znači svi iznose neka imena. Znači ja bih rekla da ipak nema tog straha da se javno govori o počinjenim zločinima i o tome ko su možda ti počiniooci. A onda ovo drugo vaše pitanje, tako da vas pozivam da i vi kažete šta mislite, da li je, zabrinutost gospodina Zelenike opravdana da će to teško ići ili možda ima prostora da očekujemo da bi javna svedočenja upravo podstakla suđenje i stvorili jedan ambijent za stvaranje tog saosećanja i solidarnosti sa žrtvama iz drugih zajednica. On je pomenuo *vetting*, *vetting* je jedna procedura, jedan instrument koji se koristi kada su vlasti spremne u političkom smislu, postoji politička volja da se iz javnih službi i sa političkih funkcija udalje oni za koje ima osnova da se smatra da spadaju u prekršioce ljudskih prava. Takve procedure ne postoje kod nas ali ono što bi REKOM mogao da predloži zapravo te instrumente za taj *vetting*, za udaljavanje onih do čijih imena bi došli u čitavom ovom procesu uzimanja izjava, prikupljanja podataka. REKOM ne bi mogao sam da sprovede taj *vetting* ali bi mogao da preporuča, donese preporuke kako treba da se izvrši taj *vetting*, udaljavanje nekih osoba sa političkih i javnih funkcija. Pa vas molim da ne pređemo na neko drugo pitanje, a da na ova dva pitanja koja je gospodin Zelenika izneo ne iznesete neki komentar, svoje mišljenje, pa ako ima neko direktno u vezi sa ta dva pitanja da prvo idemo s tim. Izvol'te.

Mirsad Duratović: Mirsad Duratović, Udruženje logoraša Prijedor '92. Pa evo ja ću se osvrnuti direktno na ovo i planiro sam to i prije nek što ste vi Nataša to rekli, da se osvrnem malo na izlaganje gospodina Zelenike. On je u potpunosti u pravu, opstrukcije postoje na svim nivoima vlasti bez obzira gdje, govorimo o BIH, znači o toj situaciji, bez obzira gdje, koji teritorij, koji narod dominira i koje funkcije obavlja. Ista je situacija, ovo šta ste govorili Predsjedništvo, Vijeće ministara, ne znam, evo ista je situacija u Republici Srpskoj, recimo gdje vlada Republike Srpske podržava presuđene ratne zločince. Stavlja Vladin avion, Vladin vozni park, sve na uslugu osuđenim ratnim zločincima. Čak i onima koji su priznali, govorim o slučaju Biljane Plavšić. Ako se spuštamo na niže nivoe vlasti, recimo u lokalnoj zajednici iz koje ja dolazim, imamo članove Kriznog štaba opštine Prijedor koji obavljaju sada javne funkcije, recimo direktori su javnih preduzeća. Ni jedan istražni postupak još nije pokrenut protiv istih. Imamo u opštini recimo, kako se zove ta funkcija, načelnik je nekog odjeljenja za ta boračka pitanja gdje mi preživjeli logoraši i civilne žrtve rata podnosimo zahtjev za priznavanje našeg statusa, taj isti čovjek je bio ispitivač u logoru Omarska. Mislim, milion je primjera na svim nivoima vlasti, na svakom dijelu teritorija Bosne i Hercegovine gdje ljudi koji imaju umješane ruke u sva ta ratna dešavanja da obavljaju visoke javne funkcije i zato postoji opstrukcija ovog čitavog procesa u vlastima. Vjerovatno tako je i u Srbiji i u Hrvatskoj jel još nigdje nismo naišli na otvorenu podršku ovome postupku. Što se tiče javnih svjedočenja i straha žrtava, mislim da ta konstatacija ne stoji jel ništa više nisu zaštićeni svjedoci na sudovima. Ko je upoznat sa tim postupcima svjedočenja i onoga tamo famoznog nekog kaže zaštićeni svjedok pa tamo iskrivi mu glas, ne vidi se lice, ništa. Mi znamo svi, pretpostavljam svi koji prate ta suđenja, da optuženi ima pravo

da zna imenom i prezimenom ko svedoči protiv njega, bez obzira da li javnost vidi ili ne vidi njegovo lice, jel je veća opasnost od nekog drugog nego onog protiv kog ti svjedočiš. Ako on zna, zna i za njega čitava tamo neka grupa ljudi od kojih možda neko pretpostavlja da mu prijete opasnost. Mi ne iznosimo ništa što se već ne zna, što nije dokazano na sudovima, ne lažemo da tako kažem. Ja sam imao lično iskustvo kad je meni u moju kancelariju na radno mjesto, pošto nisam ja profesionalno zaposlen, u udruženju logoraša imam svoje radno mjesto, gdje mi je došla supruga jednog osumnjičenog ratnog zločinca, izvadila intervju, u novinama je našla, i pita me što ti treba ovo. Oženjen si, imaš i djecu, tvoja djeca idu ovdje u školu, što ti treba ovo, misli na sebe i na svoju djecu. To mene nije pokolebalo u mojoj borbi, to je bilo prije dvije godine, to je meni dalo još više snage i da kažem morala da još žešće krenem u tu borbu protiv tih i takvih. Ne, od tog momenta, ne zbog mene i zbog onog što sam ja prošlo nego zbog svoje djece, a i vi gospodine Zelenika isto zbog svoje možda unučadi i svega, ne treba šutjeti, pa ponovit će nam se to isto, ponovit će se našoj djeci, našim unučadima, ne treba se bojati tog iznošenja i mislim da se evo mi svojim ovdje prisustvom dokazujemo da mi nemamo strahova od tih ljudi koji su sve to počinili. Za ove lokacije, logore mislim da mi svi djelomično snosimo krivicu šta sve te lokacije nisu negdje obilježene, možda i ovi ratni zločini. Znamo da su postojale opstrukcije prema raznim sudovima od samog početka njihovog rada, te jedno udruženje neće da saraduje s haškim istražiteljima, te jedno neće sa istražiteljima sud BiH, evo gospodin Tokača radi taj neki atlas zločina svi imamo priliku da prijavimo tamo lokacije. Ja sam prošle sedmice išao u Sarajevo, objavio je atlas zločina na kom je 41 lokacija iz Prijedora izostavljena. Napravio sam spisak, otišao, odma je unešeno, svima je data prilika napravite podatke, listu, odnesite tamo ljudi će unijet. Znači nisu ti ljudi sami krivi zašto nema nekih lokacija evo sad na tom atlasu logora, zločina kasarna Viktor Bubanj je unešena u atlas, neko je došo iz Saveza logoraša Republike Srpske, donio, odma je unešeno. Znači mi moramo malo preuzeti inicijativu u svoje ruke, mi moramo prići ljudima, a ne čekati da se pride nama. Eto, toliko zasad, hvala vam.

Zoran Šangut: Zoran Šangut, Udruga pravnika Vukovar '91., upravo na ovome tragu isto bi želio nadodati da je naša udruga, mi smo od samog početka kad se u Hrvatskoj čulo za Loru i za one zločine koji su se tamo dogodili mi smo to osudili. Upravo mislim da rješavanje bilo koga od svih ovih problema i procesuiranje i obilježavanje logora s obzirom da smo danas svi govorili da kao žrtve znamo šta se sa nama svima dogodilo i suosjećamo bez obzira s koje strane se dogodilo, mislim da upravo na tom tragu trebamo ići i dalje upravo zajedno i da bi upravo obilježavanje na mjestima gdje su se ti logori dogodili se trebali svi, ili zatočeništvo bez obzira kako se to dogodilo, ili gdje su se dogodili ratni zločini, trebali bi se svi skupa tamo nać. Bez obzira s koje strane se to dogodilo i prema kojima se dogodilo, upravo kao i žrtve koje smo kroz sve to prošli. Mislim da bi na taj način i u svojim sredinama, a i općenito u svojim društvima i državama, poslali puno jaću poruku. I upravo na tom tragu ja vas evo pozivam, ja sam i reko kao što ste vidjeli i u Sarajevu, meni bi bilo drago da u petom mjesecu kada ja se nadam da će nam tada vlast iz Srbije dozvoliti da obilježimo Stajićevo, ja mogu reć da smo početkom dvanaestog mjeseca i o tome poslali diplomatskim putem pismo predsjedniku Srbije, gospodinu Tadiću, sa zamolbom da nas primi, ali bilo bi mi drago, ak će to bit Stajićevo ili će bit neko drugo mjesto, da dođete svi, a ja sam isto spreman bilo gdje doći gdje su stradali ljudi, gdje su ljudi ubijeni bez obzira s koje strane i bez obzira od koje strane se taj ratni zločin dogodio, da se to mjesto obilježi i mislim da upravo na tom tragu trebamo raditi i pokazati kao žrtve da suosjećamo prema onim ubojstvima i da ratni zločin bez obzira s koje strane dolazio, da ga osuđujemo. Hvala.

Nataša Kandić: Zorane samo, znači prekinuli smo sad ovu raspravu oko javnog svedočenja, nikako da shvatim da više nema onih koji bi o tome govorili da možemo da pređemo na drugo ali molim vas ova tema javno svedočenje je ovo koje je pokrenuo gospodin Zelenika.

Amir Kulaglič: Ja sam Amir Kulaglič, pa ono što moramo konstatovati i taj problem je u svim državama nastalim nakon raspada bivše SFRJ jeste da su žrtve u svim sredinama izložene prije svega minimiziranju njihovog stradanja i različitim opstrukcijama. Oni koji su za suživot i za utvrđivanje činjenica se nazivaju nacionalni izdajci, a oni koji su počinili zločine su obično nacionalni heroji. To vrijeda žrtve. Da li žrtve treba da javno svjedoče da il ne? Ja sam za da, iz jednog prostog razloga mora se dati šansa da onima koji hoće da u jednom prijateljskom okruženju, neprekidan od bilo koga iznese svoj doživljaj ili svoje stradanje i da na osnovu toga steknemo obrazac kako se činio zločin na određenom prostoru u određenom vremenu. To je dobvoljni proces i ja sam za to da REKOM pruži šansu svima onim koji to hoće, znaju i mogu. Međutim, na onom filmu sam čuo jednog izlagača koji kaže da treba pustiti priliku nauci i vremenu. Pa ovdje je suštinski problem s čim se žrtve susreću u svim mogućim opstrukcijama, zloupotrebama i politizaciji jeste krađa vremena. Ovdje je vrijeme suštinski problem jer sve što prođe duže vremena od kada je počinjen zločin do utvrđivanja činjenica o tom zločinu, sve je manja šansa da žrtva dobije satisfakciju, a da zločinac dobije zasluženu kaznu. Zašto? Pa zato što priroda čini svoje, ljudi razboljevaju se, umiru ili odlaze izvan sredina ili uplašeni ne žele više da svjedoče, posebno je teško onima koji su se vratili u prijeratna mjesta svog boravka. Druga stvar, neće biti svjedočenja, bar tako ja vidim rad REKOM-a, jedini metod prikupljanja činjenica. Da bi nešto bilo činjenica to mora biti relevantno utvrđeno od jedne regionalne komisije sastavljene od kredibilnih ljudi koji će na jedan objektivna, nepristran i naučno verificiran način utvrditi činjenice ali na osnovu dokumentacije, izjava i svega drugog što može pomoć ali sve što prođe više vremena sve je veća šansa da se unište dokumenta ili se sakriju. E upravo ako budemo odlagali to vrijeme počinjanja prikupljanja ili objektivnog utvrđivanja činjenica dat ćemo šansu manipulatorima da manipulišu našim stradanjem i da vrše politizaciju i zloupotrebu žrtava i onoga što smo doživjeli. E upravo kroz REKOM dajte da damo šansu svima nama da ubrzamo proces da bi što prije počeli sa tim procesom i bojim se da 10, 15 il 20 godina sve je manje svjedoka, sve je manje žrtava koje mogu svjedočit ali i zločinaca koji bi morali da dobiju pristojnu kaznu. Ja smatram ovo što je Nataša rekla da nacionalni parlamenti treba da donesu, da li da potpišu međunarodni sporazum ili donesu zakon i tako dalje, to je samo jedan od metoda. Mi moramo sebi u Koaliciji za REKOM postaviti pitanje, a šta je alternativa tome. Evo, provest ćemo konsultativni proces, prikupit ćemo milijun potpisa, napisat ćemo mandat i predati parlamentima al šta ako parlamenti neće da usvoje to, šta je alterntiva? Znači moramo sebi postviti pitanje i tražiti alternativna rješenja. Ja za što se zalažem pored toga jeste, obzirom da je međunarodna zajednica, Srebrenica je proglašena Rezolucijom Savjeta bezbjednosti UN-a zaštićenom zonom, znači međunarodna zajednica u liku IFOR-a, IPTF-a, ne znam kako se sve već nije to zvalo, je preuzela direktnu odgovornost za zaštitu ljudi i teritorija na određenim prostorima. Oni su direktno involvirani u sve ovo što se nama dešavalo. E, znači mi moramo tražiti neki kanal i prema njima. Ako naše vlade neće to da usvoje moramo tražiti, da li Savjet bezbjednosti, da li Generalna skupština, donesu određenu preporuku ili zakon ili već ne znam na koji način oni funkcioniraju, da se tako nešto formira na ovom prostoru iz jednog prostog razloga, bez rješevanja teškog tereta i bremena prošlosti nema mira ni budućnosti na ovim prostorima. Druga stvar, da li mogu nevladine organizacije od međunarodne, od UN-a dobiti mandat da formiraju komisiju da završi svoj posao, a da izvještaj prezentiraju vladama odnosno

parlamentima odnosno Savjetu bezbjednosti, mi moramo i tu opciju razmatrat. Oni koji vode ovu inicijativu moraju tražiti i druga rješenja. Mi znamo da na ovaj proces bitno utiču političke prilike u pojedinim zemljama i u pojedinim sredinama. Mi moramo tražiti druga rješenja jel bez drugih rješenja, bojim se da ćemo sami sebe dovesti u ćorsokak. Kad su u pitanju žrtve, molim vas, pa logoraši zakonom u Bosni i Hercegovini nisu žrtve, vi još uvijek niste priznati kao civilne žrtve rata. Jedna od preporuka po završetku rada regionalne komisije ako ju formiramo pa mora biti da se sistemski vama prizna to pravo i da dobijete adekvatnu reparaciju. I kroz one materijalne i nematerijalne nadoknade. Al upravo ovo i jeste put da aktueliziramo te probleme i da definisanje mandata damo kao jednu od obaveza onoj tamo grupi da i tu opciju uvrsti kao mogućnost jer bez toga mi ćemo vas samo iskoristiti, a vi za uzvrat nećete imati šansu da budete na adekvatan način obeštećeni. Zato kažem, javno svjedočenje da za one koji hoće, sistemska briga za žrtve, promjena postojeće zakonske regulative i traženje i drugih rješenja i opcija za verifikaciju mandata REKOM-a.

Nataša Kandić: Gospodin Gunjević.

Dorđe Gunjević: Evo nekoliko riječi koje nisam u onom uvodu spomenuo, a sad je prilika ili prigoda, kako god hoćete. Prvo moramo stvorit klimu u našim sredinama, dakle u našem društvu ili bolje rečeno u državi da se moramo suočit sa činjenicom da su zločini počinjeni na svim prostorima i da su zločine činili pa, da kažem, svi od prisutnih naroda koji žive na tom području. To je istina koju ne možemo negirat. Ako od toga pođemo onda možemo ić dalje. Apsolutno sam za to da se inicijativa za formiranja REKOMa oživotvori, da se ona dobro razradi, da ne napravimo greške, da nam se ne desi ono što se desilo koncem osamdesetih, početkom devedesetih godina kad se nacionalne vođe nisu mogle složiti, dovele su nas do toga do čega su nas dovele. Da smo se svi na tim prostorima sukobili i da smo godinama ratovali, da smo se uništavali jednostavno. Dakle, ovo potkrepljuje ona teza koju je nekad doktor Veselinov davno rekao da se nacionalne vođe mogu složiti samo oko granica, dakle oko međa, upotrebio je termin oko međa, ovo je moja parcela, ovo je tvoja, a oko drugog praktički ničega. Mi moramo stvorit civilno društvo koje će imat snage da se izbori da kažemo istinu, da jednostavno tu istinu shvatimo svi kakva je i da idemo dalje. Ja nemam vremena, ja imam 70 godina i 4 mjeseca, moje vreme je izmaklo i isteklo, povijest se sa jednim velikim odmakom, prava, istinita povijest se utvrđuje sa jednim odmakom od najmanje 50 pa i više godina, a, dakle ako budemo čekali povjesničare i kvazinaučnike neće od toga bit ništa. Dakle, ajmo probat se dogovoriti, spustimo loptu na zemlju, prihvatimo istinu onakva kakva je stvarno i probajmo nešto učiniti.

Nataša Kandić: Gospodin Hyseni.

Hyseni Hydajet Kaloshi: Hvala Nataša, govorit ću na mome materinjem jeziku da bi bio precizan. Pozdravljam vas po treći puta, mojoj prezentaciji ću pridodati još jednu činjenicu, ja vodim Udruženje političkih zatvorenika ali sam i poslanik u Skupštini Kosova i kažem to vezano za inicijativu koja je civilna ali pretendira da postane institucionalna. To je dobra ideja ali teško ostvarljiva. Ja sam po prvi puta za ovim stolom odnosno na ovom projektu i izvinjavam se još na samom početku ne pretendujem da znam stvari koje vi bolje znate ali se osećam slobodnim, zaista se osećam sa mojim ljudima koji su isto propatili i da nešto i grešim možda. Ideja mi se sviđa i podržavam je. Potrebna je miru na ovim prostorima jedan takav duh, jedan takav pristup. Međutim, moja primedba se prvo odnosi na to što je rečeno da se ovaj projekat nadovezuje sa

tranzicionom pravdom, međutim, nije dovoljno jasno izgrađeno koje je mesto u projektu tranzicione pravde. Pre par godina je ovde bila organizovana jedna regionalna konferencija od strane UNDP-a, međutim, to je prekinuto, obustavljeno i tada su takođe postojale ove iste dileme. Treba sređivati odnos sa tranzicionom pravdom jer parcijalan pristup plašim se da hendikepira projekat. Imam primedbu i na sam naslov projekat o regionalnoj komisiji, regionalnoj komisiji o čemu? U tekstu se kaže ali bi trebalo da bude i na naslovu, recimo, Komisija ili Projekat za istinu, za pravdu, za pomirenje, možda i za sve tri, kao što je recimo bilo u Južnoafričkoj Republici. Međutim, mislim da se slažemo da se ovim projektom rasvetljaju činjenice odnosno istina, da se vrši razmena informacija, da se obezbeđuje konsultacija i koordinacija mislim da je ispravan i da se podržava od svih i po meni je to značajno. Druga dilema po meni je cilj da od samog početka imamo regionalno organizovanje čini mi se da je pretenciozno jer bi možda bilo bolje i dobro da bude unutar svake zemlje, države po jedan projekat o rasvetljavanju istine o pravdi, o pomirenju i nakon toga da to vidimo na regionalnim osnovama jer često puta problemi su, kako i vidimo, unutrašnji. Na kraju krajeva jedno ne isključuje drugo, neka u prvoj fazi budu u svakoj od naših ovih zemalja, vi ste ga nazvali komisijom, mi u Skupštini Kosova imamo komisije kao parlamentarne i pre bismo ih nazvali savetima, kao što postoji i u drugim zemljama o istini, o pravdi, o pomirenju i nakon toga da omogućimo da rasvetljavamo istinu unutar svake zemlje. Ja bi želeo da podvučem to ne samo onim što je negativno nego i onim što je pozitivno. Možda bi na svakoj sednici trebalo imati deo za ono što su žalbe svakog za sebe ali u drugom delu neka se afirmišu i pozitivni primeri u svakoj zemlji kako bismo videli da je seme dobrote bilo živo za svo vreme i nakon toga u drugoj fazi da i suočavamo i sintetizujemo na regionalni nivo. Siguran sam to je duži put ali mislim da bi bio uspešniji. Ne verujem puno da se može obezbediti, osigurati jedna regionalna komisija kao jedna vrsta superinstitucije, kao superdržava jer nema kapaciteta civilno društva da to uradi, a ako pretendira da učini uz institucije, institucije bi ponovo našle svoj način i ne bi možda dozvolile da to postane funkcionalno. Regionalni savet kao druga faza, po mom mišljenju, bi trebalo da funkcioniše po sistemu rotacije i trebalo bi da ima odgovarajuću zastupljenost od samog početka i na svim segmentima funkcionisanja. Ne verujem da bi bilo dobro da članstvo bude zavisno od saglasnosti drugih zemalja jer bi tako teško došli do konsenzusa, mislim da bi trebalo ostaviti svakoj zemlji da sama obezbeđuje zastupljenost, u suprotnom ne verujem da bi moglo funkcionisati. Takođe ne verujem da bi ovaj projekat bio dokazan uspešnim ako se umeša u pitanja koja pripadaju pravosuđu, bilo domaćim ili međunarodnom sudu ali mislim da pitanja koja ostaju i nisu predmet tretiranja suda odnosno pravosuđa i nisu, odnosno praktično se niko ne bavi njima, ja vidim da je većina žalbi ove prirode, ne nadovezuje se samo sa slučajevima nego sa pojavom, sa fenomenima, sa posledicama i u tome mislim da je potreban jedan društveni pristup u čemu bi ovaj sastav bio veoma adekvatan. Recimo, naglašeno je ovde s pravom negativna uloga kojeg su ponekad odigrali deo medija, ne bi trebalo uopšavati, bilo je konstruktivnih i pozitivnih novinara s obe strane. Ja kao Albanac poznajem srpske novinare koji su bili veoma pozitivni i ne mogu a da ih ne poštujem ali fenomen, pojava destruktivne propagande nije uvek predmet suda ali može biti ovih foruma poput ovog. Mislim da takođe vremensko razgraničenje bi oštetilo projekat, borba je imala korenje i ako ne dođemo do korenja mislim da ćemo se uvek baviti posledicama i dokazalo se i dokazuje se i u svakom medicinskom primeru da ako se ne borimo protiv uzroka lošeg, ono se ponavlja pa čak i u težem obliku. Takođe i prostorsko ograničenje, recimo pitanje da li mora biti i Makedonija, zašto ne ako se dogovorimo za regionalni pristup. U Makedoniji je bilo rata, bilo je kažnjivih fenomena, pojava, bilo je masakra, bilo je i čitavih sela bombardovanih i to nedeljama i to je bez presedana i zašto i

to da ne bude. I Makedonija ne gubi ako se eventualno suočava sa zlom svuda tamo gde je bilo i u kojoj meri je toga bilo. I mislim takođe da odgovornost ne bi trebalo individualizirati nego treba onemogućiti da se vraća u međuetnički animozitet i međudržavni, da se vidi i uloga države i državnih struktura u proizvodnji nasilja. Na mene je ostavilo utisak ono što je kazao jedan mladić, militant, a može i da ne bude kriv koliko oni koji su ga adresirali, indoktrinirali i podstakli na zločine. Ja sam bio u zatvoru u jednoj ćeliji sa jednim pripadnikom specijalnih jedinica koji je jedva čekao da nas napadne u niškom zatvoru. Verujte samo par meseci kasnije on je bio sa nama u zajedničkim štrajkovima sa autoritetima zatvora, za zajedničke zahteve i čupao je kosu, on je rekao ja bi samo par meseci ranije mogao ubiti ljude koje je sada imao prijatelje i koje je zavoleo. Mislim da je fenomen uopšten, svaka država može indoktrinirati svoje ljude, posebno mlade, svaka politička doktrina bi to mogla i ako bi se mi fokusirali na faktore koji su derivirali mržnju mislim da bi pomogli procesu u buduću. Stoga ja mislim da i prilikom suočavanja, sviđala mi se ideja da se organiziraju javna svedočenja i tako dalje ali smatram da bi bilo kontraproduktivno ako bi se to bilo kao eto prepucavanja ta svedočenja jedne strane sa drugom, međutim, dokazivanja i dokazi koji bi bilo dobro razmišljeni i izabrani od svakog zastupnika mislim da bi mogli doprineti klimi o kojoj smo govorili al sam skeptičan recimo oko toga da se organizuju svedočenja o pojavi silovanja i tako dalje. Ima takvih oblika koji su teži da bi bilo recimo teže da se traži da se to javno učini. Vi znate da je na Kosovu bio na desetine hiljada slučajeva silovanja i političkih, za koje ni žrtve ne žele da govore i mi ne možemo tražiti da se govori zarad određenih političkih poena da se naruši njihova porodica i život njihov i mislim da su to osetljiva pitanja i mislim da u tome moramo biti pažljivi. Ja sam malo duže govorio, izvinjavam se, ali želim podvući potrebu da se fokusiramo na uzroke koji su proizveli takve fenomene i nakon toga na fenomene kao takve, na pojave kao takve jer bi doprineli onome što je smatram naš cilj da nam se takve pojave nikad ne ponove, da ono što se nama desilo da se ne događa onima koji su bili na drugoj strani prema nama nego da se borimo za održivu klimu i mir među nama i tome bi možda doprinela i ideja o jednoj konferenciji ali ne kao eto izbijanje osećanja odjednom nego na suprotno, dobro pripremljena konferencija međunarodna. I da ispričam jednu anegdotu, kaže, dva suseda sede bez posla, gledaju na nebo i jedan kaže drugome šta tako gledaš na nebu, kaže, čuvam ovce, koje ovce na nebu, pita ga, sve te zvezde to su moje ovce, kaže, a ti, pita ga ovaj drugi, šta ti gledaš, ja, kaže, gledam moju livadu, koja je to livada tvoja, kaže, sav taj prostor na nebu to je moja livada, uzvraća drugi i tražim, kaže, od tebe odstrani, ovce iz moje livade, ovaj neću i bilo je potrebno samo malo vremena pa su se sukobili i potukli. Prolazi jedan prolaznik i razdvaja ih i kaže zašto to, kaže eto on kaže da je moja livada, on da su moje ovce i nakon što ih je podelio, kaže, nije mudro i pametno da se tučete za zvezde i livade na nebu i oni su se složili i rekli su da, zaista smo pogrešili i on je prolaznik otišao i ovi su stali i rekli koliko je bilo eto loše da smo se potukli, svađali za zvezdu i livadu na nebu koje nisu moje. Jeste, kaže, ali ti si prvi počeo, ne ovaj mu kaže, ne ti si me isprovocirao i počeli su ponovo da se svađaju i došli su do onog prvog stanja i ponovo se tukli. I narodima se to može dogoditi, ono što se desilo ne tako pažljivim susedima. Da se ne bi još jednom to dogodilo mislim da moramo voditi ovaj proces napred, naravno, prilagođavajući ga specifičnostima svake zemlje i novostvorenom stanju. Ja verujem puno da će se tako i desiti, verujem da oni koji su nam pomogli da sin mog suseda ne ubija mog sina i koji su pomogli meni da moj sin ne ubija sina mog suseda, za šta sam veoma zahvalan, da će nam pomoći da mi uspostavimo jedno stanje koje će zaista biti mir održivi za buduća pokoljenja. Hvala vam puno.

Nataša Kandić: Imam, potrebu da, kratko, navedem neke kontraargumente. Prvo svi mi, a do sada imamo 3900 učesnika u ovoj debati smatramo da je ovo naša stvar. Međunarodna zajednica je međunarodna zajednica, mi se ne možemo u odnosu na prošlost suočavati zbog međunarodne zajednice, a nisu došli oni da nas ubijaju, na ovim prostorima se to događalo, znači ovo je nešto što ćemo ili sami da uradimo ili, kao što se događalo u prošlosti, nismo bili sposobni da to uradimo. Ne zbog Evropske zajednice, ne možemo to da radimo zbog njih, moramo to da radimo zbog sebe. To je jedna stvar, znači mora biti naša, naša, inicijativa, naša komisija, inače neko da nam je sa strane donese neće uspeti nikada. Od rata u Hrvatskoj prošlo je 19, 20 godina, od rata na Kosovu 11 godine, sve države su mogle da urade jednu do sada važnu stvar, znači uključujući i Kosovo, da naprave registre žrtava, znači oni koji su stradali, oni koji su ubijeni, oni koji su nestali i da postoje, znači imenom i prezimenom i sa kratkim narativom o tome kako i gde se dogodilo. Ni jedna to država nije uradila, ni posle 20 godina. Hrvatska ni Bosna i Hercegovina, s tim što postoje neke nevladine organizacije koje su jako puno uradile upravo na tom poimeničnom popisu ljudskih gubitaka. Tako da znači, al gospodine Hyseni, kad vi kažete ta komisija ili neka to bude projekat ili nešto drugo, treba da bude najpre u okviru nacionalnih okvira, pa imamo to iskustvo, molim vas, da li ste vi na Kosovu napravili, ne, niste, da li je u Hrvatskoj napravljeno, ne, nije, da li je u Bosni i Hercegovini napravljeno, ne, nije. Znači te države za žrtve nisu napravili ono što je trebalo, ni u celini, nema popisa ljudskih gubitaka. Znači to je jedini važan zadatak koji je mogla svaka država da napravi, a nije napravila, prema tome ne možemo da očekujemo da će sada oni sve to da isprave i za sledećih 5, 6 meseci ili godinu dana da to urade. Ali i kada bi postojala politička volja i sve sad države rekle, dobro, mi ćemo sada da uzmemo sve što imaju udruženja, što ima ministarstvo za nestale, državne komisije, ono što je urađeno, sve ćemo to i za godinu dana ćemo imati registre ljudskih gubitaka uključujući i nestale. Da li bi to nečemu doprinelo, da li bi to doprinelo onome što mi hoćemo, proces u kome će biti ove debate koji će da donese do približavanja ljudi, do smanjivanja tenzija, do onoga što je vrlo važno, vraćanja poverenja među etničkim zajednicama, ne. Proces u okviru jedne države to ne može da donese, a nama je potrebno posle svega, posle zločina, mržnje, neprijateljstva, nepoverenja, straha jednih od drugih, da nađemo mehanizam, da nađemo prostor, da nađemo koji je to taj proces koji može, može smanjiti tenzije, može smanjiti strahove, može povećati to neko poverenje. E ova inicijativa je ta inicijativa koja će uradit, napraviti će registre ljudskih gubitaka ali kroz ovaj proces konsultacija, debate na regionalnom nivou koji će da nam donese vraćanje tog jednog poverenja, to jedno stvaranje, šta ja stalno ponavljam i svi ponavljamo iz te koalicija, saosećanje, solidarnosti i da pokušamo da gradimo to vraćanje poverenja među etničkim zajednicama i društvima. To je ono što nam je potrebno. Ako se zatvorimo u nacionalne sredine nećemo uspeti ono što je bitno, znate kakvo smo imali juče stanje, da se neko odavde plašio da izađe u grad, tako kad odemo na neko drugo mesto ima onih koji se plaše tamo da izađu. E, ali ovi koji su danas i sinoć izašli oni imaju jedno novo iskustvo od onih koji nisu bili ovde i koji strahuju. Znači, kako su Albanci kad dođu u Srbiju, nije im lako ali je njima drugačije nego onima koji uopšte nisu došli. To je ono šta mi uspevamo. Da probijamo granice koje su neki nekad probijali oružjem, tenkovima, a mi ih probijamo na jedan drugi način. Još samo jednu stvar, taman posla, mi kažemo naša ova inicijativa REKOM je vansudski mehanizam, niko nema pravo da se meša u pravosuđe, da utiče na sudove, hoćemo samo da podstaknemo, ne REKOM da bude servis nego da podstaknemo tako što ćemo dati dokaze, pomoći u obezbeđenju svedoka. To je ono što bi mogla ta komisija koja nije sudsko telo ali ne da menja.

Hyseni Hydajet Kaloshi: Ja se izvinjavam šta moram uzeti još jednom reč, samo želeo bi da objasnim, možda nisam bio potpuno pravilno shvaćen, možda se nisam najbolje izjasnio ali ja ne vidim ništa loše u ideji postojanja regionalne komisije ili odbora, zavisno kako se zove, ali smatram da to ne bi trebalo da isključuje potrebu postojanja i nacionalnih komisija jel smatram da je naprotiv to potrebno jer jedino tako mi bismo mogli da se podižemo na regionalnom nivou. Recimo puno slučajeva koji su iznjeti ovde, ne vidim kako bismo mogli to rešiti regionalnom dimenzijom jer nisu regionalne prirode. Postojanje nacionalnih komisija ne isključuje regionu dimenziju jer ima ipak tih segmenata. Po mom mišljenju čak i regionalna dimenzija ne bi trebala da isključuje međunarodnu jer i regionalna je međunarodna ali međunarodno u smislu evropskih ili širih razmera. Jer uvek nam je potreban neko ko bi nam pomagao da bismo se ponašali onako kako bismo želeli, kako bismo trebali da se ponašamo. Moja je poenta bila u tome da to bude komplementarno da se deluje, jer, recimo, u jednom naselju ako ima tu problema iz prošlosti i tako dalje, jedino meštani tog naselja mogu da u jednoj regiji, u jednoj državi i u regiji, kako da kažem, širem smislu ipak treba da to funkcioniše komplementarno. Fala.

Nataša Kandić: Ali samo jedno da vam kažemo molim vas, evo šta ćete sa Srbima, oni nisu više, veliki broj njih nije na Kosovu. Dalje sa raspravom, javio se gospodin Grujić.

Ivan Grujić: Hvala lijepo, eto ja ću nastojati biti što kraći. Prije svega želim vrlo jasno izreći da Republika Hrvatska podržava i podupire svaku inicijativu koja ide u smjeru razvijanja i jačanja građanskog društva kao stupa demokracije, što je dakako i ova inicijativa koja se evo i danas i ovdje predstavlja u Dubrovniku. Ja nisam bio u logoru na moju sreću ali sam učestvovao u organizacijama i u provođenju oslobađanja ljudi iz zatvora i to više tisuća s jedne i s druge strane i dakako da mi je uvijek bilo posebno drago kada sam uspio obaviti takovu aktivnost, odnosno razmjenu, kada su ljudi s jedne i s druge strane otišli svojim kućama. Zašto sam rekao ovo, taj dio svoje djelatnosti, upravo zato što si uzimam za pravo, dakle na temelju toga, da mogu reći nekoliko riječi upravo o logorima i zatvorima. Ja ih rađe nazivam, zbog kriterija, mjestima zatočenja i to je ono oko čega treba donijeti određeni konsenzus kako bi se stvari postavile na svoje mjesto. U Hrvatskoj, dakle ja govorim o Hrvatskoj, mi smo donijeli određene kriterije prema kojima su evidentirani zatvori i logori odnosno mjesta zatočenja. Takvih mjesta je bilo na stotine ali bi bilo neopravdano svako to mjesto na takav način registrirati nego smo registrirali samo ona mjesta iz kojih su ljudi oslobođeni odnosno koja je registrirao Međunarodni komitet Crvenog križa i upravo na temelju toga mi smo utvrdili da je iz Hrvatske 7666 osoba bilo u zatočeništvu u 64 mjesta zatočenja koja su bila raspoređena na teritoriji Republike Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine i okupiranih područja Republike Hrvatske. Prema tome mi imamo jasnu evidenciju logora odnosno mjesta zatočenja i jasnu evidenciju ljudi koji su bili zatočeni. Osim toga doneseni su zakoni koji zatočenicima daju određena statusna prava ili privilegije poglavito u onom dijelu koji se odnosi na pripadnike oružanih snaga. Svatko 'ko je bio u logoru istog trenutka ima 20% invalidnosti na temelju čega ostvaruje ostala prava. Dakle, i o tome se vodilo računa. Da vas ne zamaram sa tim statističkim podacima ali uglavnom mislim da je važno reći da od ukupnog broja zatočenika njih nešto više od jedne trećine je samo bilo registrirano od Međunarodnog komiteta Crvenog križa, drugi su registrirani prilikom razmjena. Dakle, to sam rekao samo zbog toga da se vidi da evidencije oko tog dijela postoje, dakako ukoliko dođe do toga da se usaglase kriteriji u svim državama gdje bi trebala djelovati komisija tada bi se prema tome vrlo lako moglo prilagoditi. Jer vjerujem da slične podatke, ne znam u kojoj mjeri, ali postoje i u Bosni i Hercegovini, postoje i u Srbiji. Prema tome stvar je samo dogovora oko

postojanja kriterija i izražavanja prije svega političke volje, a onda i operativne volje da se to riješi. To je posao koji se može riješiti, ukoliko postoji volja, za 6 mjeseci, da takovi popisi budu napravljeni. Dozvolite mi sad nekoliko samo promišljanja vezano uz teme za raspravu. Dakle, držim da odnosi između državnih institucija i komisije trebaju prije svega biti korektni i ravnopravni i tada, dakle, zasigurno ne bi bilo problema i ne vjerujem da bi bilo koja državna institucija odnosno u bilo kojoj državi bilo sporno da se podaci kojima država raspolaže objedine i da se postave po istim kriterijima iznesu van. Na primjer, u Republici Hrvatskoj je potpuno riješeno, dakle potpuno i apsolutno riješeno pitanje evidentiranja nestalih osoba, potvrđeno od međunarodnih organizacija i potvrđeno od drugih država, dakle od Bosne i Hercegovine i od Srbije. U prilog tome ide činjenica da će za 10 dana biti objavljeno drugo izdanje revidirane knjige nestalih osoba na teritoriju Republike Hrvatske. Dakako, da bi takav dokument trebalo napraviti na području cijele regije po istim kriterijima. Isto tako u Republici Hrvatskoj postoji popis poginulih osoba koji je kao takav bio prilog u haaškim svjedočenjima i on je kao takav i objavljen. Trenutno, dakle, se ažurira i isto tako će bit ponovno objavljen. Ja držim da upravo ova inicijativa koju gospođa Kandić, koju promiče ustvari cijelo vrijeme, dakle to je već duže vrijeme, upravo ide na tom pravcu da državne institucije imaju određenu dokumentaciju koja treba biti maksimalno korektna i koja će se tada revidirati na jedan način po istim kriterijima i tada bi praktično imali podatke za cijelu regiju po istim kriterijima. Jel ukoliko nisu isti odma krećemo u politizaciju i stvar se završava prije nego što je počela. Možda samo da kažem još nekoliko riječi, ovo je vrlo zahtjevan, dakle, i težak projekt i zasigurno treba imati puno hrabrosti ući u njega, pogotovo što je pitanje kako će se to sve na kraju i odigrati. Naime mi smo imali već zajedničkih komisija, ja sam bio član u nekoliko njih, obično te zajedničke komisije se sastanu jedanput i nikad više. Pitanje je mehanizama koji će praktično prisiliti države da se drže postavljenih pravila igara. Mi imamo sporazum o razmjeni ratnih zarobljenika i podataka o nestalim osobama potpisan između, dakle, u okviru Daytonskog sporazuma, ništa se nije dogodilo izuzev izražavanja političke volje. Daytonski sporazum je predvidio zajedničku komisiju i ona je postojala i djelovala na području Bosne i Hercegovine da bi se na kraju pretvorila u nešto sasvim drugo. Dakle, to je nešto šta je izuzetno teško ostvariti ali u svakom slučaju držim da ćete uspjet. Evo, hvala lijepo.

Nataša Kandić: Gospodin Gojun.

Petar Gojun: Mi logoraši iz Republike Hrvatske koji smo prošli torturu srpskih koncentracijskih logora imamo svoja prava u Republici Hrvatskoj, od invalidnosti do mirovine, ko je bio u vojnim formacijama, civilne žrtve su isto zaštićene prema zakonu. Šta reći o ovome REKOM-u, ko će učestvovati u njemu i kako ćemo učestvovati, da li će to se moći ostvariti. Evo ovde smo slušali par ljudi koji su bili u logorima na jednoj il na drugoj strani. Sam čovjek govori ja znam koji su vamo čuvari bili, koji su tamo čuvari bili, zašto to se ne procesuiru, zašto se ne kaže javno taj i taj je bio tamo organizator, ovaj je bio ovdje organizator. Ja nisam nikome napravio loše, čak sam i pomago nekima kojima sam mogo pomoć, kad je meni trebalo pomoć, nema nigde. 1300 osoba se vodi nestalih, gdje su te osobe, gdje su u Bosni osobe te koje su iz Srebrenice, kolko još vodite desetak tisuća nestalih. Nije to jedan ošo u Ameriku pa se ne zna di je, neko zna, znate vi Srbi koji ste tamo bili, znamo mi Hrvati ako vas nešto zanima ko je ovdje bio. Ako možemo pomoć, pomoć ćemo jedni drugima, imamo i urede, imamo i vladu, morali bi tu nekako naći zajednički jezik da se te osobe koje su nestale i po dovođenju u logor jel znamo jako puno je u Mitrovici, u Stajićevu, Begejcima, prije nego što je došlo Međunarodni Crveni križ da popiše

osobe. Osobe su odvođene bez reda, bez išta, izgubio im se svaki trag. Ima osoba koje su umrle u logoru, di su sahranjene ne zna se. Ja mislim da bi to bio jedan od prvih ciljeva ako ovaj REKOM uspije, da svi zajedno skupimo snage da, kažem, pogledamo istinu, samo istinu, ništa drugo. Od laži nema, ko će reć meni je bilo gore nego vama, to ne možemo pričat nikako. Samo oni kad se riješe možemo nekako dalje ić. Ovaj je bio dva mjeseca, ovaj tri mjeseca, mene napali, vas napali, napali smo svako svakoga, kako je bilo, bilo je ali ja to isto mislim, još jedanput ću vam reć, u Kninu je bilo 5 logora, 3000 logoraša je prošlo kroz to, od toga je samo 304 čovjeka bilo u vojnim formacijama, što pripadnika MUP-a što pripadnika Zbora narodne garde, ovo su svi civili bili. Neki su čak po dva, tri puta razmenjeni, dođu na razmjenu, vrata se u selo, Srbi ga pokupe kad nemaju dovoljno ljudi, a razmjena u Pakovu selu i Žitniću, Srbi dođu sa spiskom, di je Savo, Savo živi normalno u Šibeniku, cila razmjena se čeka dok se Savo nađe u Šibeniku, čovjek živi u kući normalno, neko ga je tamo iz Knina prijavio da bi se on razmjenio. Takvih je slučajeva masa. Da se mora napraviti točan broj logoraša, a ne onaj koji je razmjenjen samo. I još jedanput bi naglasio da se sudbina nestalih mora riješiti jel već eto skoro 20 godina, od '90. godine, a na Kosovu i prije počelo ljudi nestajati, vrijeme je da se te kosti iskopaju i sahrane kako bog zapovijeda. Hvala vam.

Vukan Kovač: Vukan Kovač, znači nemam mandat ovdje da govorim u ime Saveza logoraša Republike Srpske već u svoje lično ime i u ime svog udruženja koje predstavlja Hercegovinu. Znači REKOM, postavlja se pitanje da ili ne, moje udruženje još uvijek nije odlučilo da ili ne, nismo protiv REKOM-a, jesmo za istinu ali možda za istinu na ovakav ili neki bolji način. Moramo mi ovdje međusobno prvo da budemo iskreni jedni prema drugima. To sam i danas govorio, znači moramo mi da prihvatimo da se u mom selu, u mom gradu, u mojoj opštini, u ulici i tako dalje dogodilo nešto. Ono što iritira, znači ja ću si sad uzet za pravo, ono što iritira Savez logoraša Republike Srpske je loša saradnja sa Fondom za humanitarano pravo iz Beograda. Znači uz svo izvinjenje našem prijatelju gospodinu iz Srebrenice, znači ljudi su revoltirani, ne želim ovdje da se iko ljuti, ni dotični gospodin, znači ne želim da umanjivam broj žrtava u Srebrenici, on je toliki koliki jest. Ne želim da me shvatite da se neko ne naljuti na ovo što govorim, znači razlog zbog čega ne mogu da govorim u ime Saveza logoraša Republike Srpske i zbog čega Savez logoraša Republike Srpske nije večeras ovdje i nije na nekim mnogim drugim sesijama, znači uz svo uvažavanje žrtava koje su se dogodile u Srebrenici, vi ćete mi pomoć, one su se dogodile, pošto ja nisam iz tog kraja, '94. ili '95. godine, '95. godine, aktivno sam se bavio prikupljanjem dokumenata za moju regiju, gdje je ko stardao, koliko je, na koji način stardao. Isto tako su se moji kolege iz udruženja Srebrenice, Bratunca i tako dalje tražili neke podatke. Došlo se do nekih podataka da je tamo od perioda početka sukoba do kobnog trenutka stradalo preko 3000 Srba, znači moramo i sa ovog skupa i sa ovih skupova i sa ovakvih skupova upućivat poruku da se tamo nije dogodio zločin jednom narodu nego da se tamo dogodio zločin narodima. Ja sam bio u prilici da listam knjigu gdje je bilo evidentirano preko 15000 žrtava Srebrenice, prije nekih možda tri, četiri, pet mjeseci poznat mi je jedan slučaj, došla je žena iz Švedske ili Norveške da izvadi podatke, rodni list, izvod iz matične knjige i tako dalje, ona je sahranjena u Potočarima ili u nekim drugim Potočarima, opet ponavljam nemojte me krivo razumjeti da ja imam nešto protiv žrtava, one su se dogodile, one su tolike kolike jesu, ja znam za problem grada iz kojeg dolazim da je u jednom momentu negdje '92., '93. godine procurila vijest da je u Trebinju ubijeno 5000 muslimana. Na prvim izborima poslije toga šest i po hiljada glasova je došlo od nekud, da su ljudi glasali sa brojem lične karte, sa matičnim brojem i svi ti ljudi ponovo imaju svoje imovinu i tako dalje izdatu onim ljudima koji nisu

stambeno zbrinuti i dobre pare uzimaju za to. Znači, ja sam jutros reko, ja ne želim da govorim o zločinima u Lori dok se ne riješi zločin u Morinju. Mi smo preživjeli istu sudbinu, samo što je izvođač te tragične sudbine drugi. Tako da mislim da ćemo morat tražiti neke nove napore i neke nove zajedničke susrete i sa Fondom za humanitarno pravo iz Beograda, sa Documentima iz Zagreba za pravo čudo imamo izuzetno dobru saradnju od 2000. godine, sa Dalmatinskim komitetom iz Splita imamo saradnju od samog završetka rata. Ne vidim razlog da i druge organizacije koje žele da učestvuju u ovom projektu budu dovoljno iskrene i da prihvate realnost koja se događala na ovim prostorima. Mislim ako približimo neke naše stavove i da svi, da sve organizacije koje se bave ovim poslom realno pristupe problemima koji su nastali, mislim da ćemo doći vrlo brzo do nekih dobrih rezultata. Ono što pravi problem da pronađemo određeni broj žrtava jeste što nam vlada unutra Bosne i Hercegovine ne dozvoljava popis stanovništva. Popisom stanovništva iole donekle bi došli do nekih bližih ili relevantnijih podataka da političari ne igraju stolni tenis, mali fudbal sa nama i našim žrtvama. Znači ono što ne želim i ne mogu da govorim šta se dogodilo u Srebrenici ali iz novinskih članaka, iz javnosti, iz svih drugih mogućih medija, interneta i tako dalje, vrlo puno posjećujem raznorazne stranice raznoraznih vladinih i nevladinih organizacija, mislim da vijest prva koja procuri, a nije tačna, ona je najveće zlo za našu sudbinu. E da se to ne bi događalo ja bi molio ili uputio jedan apel sa ovog skupa, ako postoji mogućnost da mi kao nevladin sektor, a znam da ne možemo, znači da djelujemo u tom pravcu da se uz popis žrtava paralelno mora prije toga napraviti popis stanovništva. Ako se na popisu stanovništva za Trebinje kaže da u Trebinju ima toliko Srba, toliko Hrvata, toliko Muslimana, vrlo lako ćemo doći do podatka koliko je onih kojih nema, koliko je onih koje tražimo. I mislim da će to biti jedna od dobrih osnova za uspostavljanje nekih novih momenata i nekih novih rezultata. Mislim za negiranje popisa stanovništva, sve u Bosni i Hercegovini što se danas događa i kalkuliše, kalkuliše se sa podacima iz '81. godine ili po zadnjem popisu. Tako da ovi naši vrlo političari, za njih nema ni prirodno umrlih ni prirodno rođenih ni umrlih od bolesti, za njih su u jednom momentu svi poubijani ili su svi zakopani tamo, a ja sam živi svjedok, bio sam jednom u jednoj komisiji izbornoj, zamislite mrtvi ljudi su glasali. Ne bih vas više zamario, hvala vam.

Nataša Kandić: Molim vas, samo radi razumevanja, organizacije za ljudska prava, njihov mandat je da vrše pritisak na svoje vlade da iznesu podatke i činjenice koje su počinile institucije te njihove vlade, koje su počinile zločine, te institucije, te vlade u oružanim sukobima. Vi morate iz udruženja i udruga žrtava da razumete šta je mandat, šta je delatnost organizacije za ljudska prava. Mi nismo isto kao što su udruženja žrtava koji su okupljeni, okupili svoje žrtve i onda se bore za da ostvare neka elementarna prava svojih žrtava. Organizacije za ljudska prava da bi bile organizacije za ljudska prava se moraju boriti za ljudska prava generalno ali i imaju mandat da vrše pritisak na svoje vlade, razumete. Ono što vi kažete dobro saradujete sa Documentom, Documenta upravo je radila to, vršila je pritisak na svoju vladu, na svoje organe da se promene, da se procesuiraju zločini koji su počinjeni u Lori i to je nešto u mandatu organizacije za ljudska prava. Drugo, i Fond za humanitarno pravo i druge organizacije za ljudska prava, mi smo pokrenuli ovu inicijativu upravo da bismo prekinuli priču koja se zasniva na stavovima, mišljenjima ali nema svuda imena o žrtvama, o stradalim, nestalim i ubijenim. Jedini zajednički elemenat koji povezuje sve nas u ovoj inicijativi REKOM je da hoćemo da se utvrde činjenice o tome šta se dogodilo, da se napravi rekonstrukcija događaja o prošlosti, a ako ima prostora i ako ocenimo svi zajedno da može, da se utvrde i uzroci i pripreme za rat i to je jedino što povezuje sve one koje su u koaliciji. To kad kažem ja istovremeno mislim da je to najvažnije u odnosu na

prošlost i najvažnije, po mom dubokom mišljenju, i za evropske integracije i za budućnost. Gospodine Kovač vodite računa o tome da je ovo jedna jedina inicijativa koja upravo odgovara na tu sazrele društvene potrebe da se mora činjenice o prošlosti utvrditi i naravno saopštiti. Sve drugo je u okviru mandata različitih organizacija nema ničega drugog što bi moglo biti zajedničko ovima ili onima nego su različiti mandati.

Amir Kulagić: Pa ja sam mislio na kraju ću se javiti ali mislim da ne bi bilo korektno da ne pojasnim neke činjenice do kojih smo došli radom kroz Istraživačko-dokumentacioni centar i na druge načine. Agresija na Srebrenicu je počela 17. aprila '92. kada su paravojne formacije predvođene SDS-om (Srpska demokratska stranka) dale ultimatum. Šta ovo govorim, ovakvi i slični skupovi se koriste i zloupotrebljavaju samo da bi se minimizirale žrtve Srebrenice time što će se stalno svoriti sumnja da li je broj 8000 ili 7880 ili 9000, ko da ubistvo jednog nevinog čovjeka nije dovoljno veliki zločin. Ali radi korektnosti dozvolite sad da ja pošto sam vas pažljivo saslušao, za one koji ne znaju, po posljednjem popisu iz '91. na području opštine Srebrenica je živjelo 37000 stanovnika, od toga 27000 Bošnjaka iliti Muslimana kako se tad izjašnjavalo, 8000 građana srpske nacionalnosti i hiljada Hrvata, Jugoslavena, Roma i ostalih. 17. aprila dat je ultimatum da se preda naoružanje, do tad je najveći dio stanovništva napustio Srebrenicu, sklonio se u susjedne šume. U Srebrenici se rat odvijao na sledeći način, u prvoj godini rata na području opštine Srebrenica je poginulo oko 2000 ljudi i onda je Rezolucijom Saveta bezbjednosti 16. aprila '93. Srebrenica proglašena zaštićenom zonom i demilitarizovanom zonom. To znači da smo mi predali oružje, raspustili vojne formacije, a svoje živote dali u ruke UNPROFOR-u ili Međunarodnim snagama. Od 17. aprila '93. do 11. jula '95. između dvije i po i 3000 ljudi je ranjeno, odvedeno ili ubijeno u toj zaštićenoj zoni i onda 11. jula je krenula završna operacija kada je za nepunih osam dana ili devet sa područja zaštićene zone Srebrenica nastradalo 8372. Za one koji ne znaju, u Srebrenici za vrijeme rata nisu živjeli samo stanovnici sa prostora opštine Srebrenica, bilo je iz Bratunca, Vlasinice, Zvornika, Žepe, Han pijeska, Rogatice, jel to kako se ono povlačilo stanovništvo došlo je na kraju u Srebrenicu. IDC (Istraživačko-dokumentacioni centar) za koji sam ja radio godinu dana je utvrdio podatke da je tokom rata sa područja opštine Srebrenica nastradalo 9000 ljudi, od toga oko osam i po hiljada Bošnjaka i 478 građana srpske nacionalnosti. Govorim o području opštine Srebrenica, to je ono što smo mogli utvrditi imenom, prezimenom i kartonom žrtvi koji je sadržavao i šire personalne podatke. Nakon pada zaštićene zone utvrdili smo 8372 Bošnjaka da je nastradalo, od toga sa područja Srebrenice oko šest i po hiljada, a ostali su bili sa susjednih opština. Kad kažem 8372 to znači 8372 biografije. Da li je ovo konačan broj ja ne mogu tvrditi ali je broj sigurno najbliži istini. Bila je komisija za Srebrenicu koju je formirala vlada Republike Srpske koja manipuliše Srebrenicom pa je prvi put utvrđeno da je nastradalo samo 200 ljudi, pa onda 2000 pa je onda na kraju utvrđen mnogo veći broj. Kad hoće da se umanje žrtve Srebrenice, genocid u Srebrenici nije utvrdio Amir Kulagić, genocid u Srebrenici je utvrdio Međunarodni sud pravde u Haagu u jednom valjda objektivnom sudskom procesu gdje su i optuženi i žrtve imali ista prava za iznošenje argumenata. Ovim ću zaustaviti priču o Srebrenici jel otišlo bi mnogo duže. Ovdje su se tokom ove zadnje sesije aktualizirala dva pitanja na koja bi ja htio da dam odgovor. **Postavilo se pitanje da li regionalna komisija za utvrđivanje činjenica ili neka regionalna komisija za istinu, pravdu i pomirenje. Ja sam za regionalnu komisiju za utvrđivanje činjenica, ne za istinu, zato što je pojam istine više subjektivan osjećaj da je to tako bilo ili nije bilo. U Bosni u ovom momentu imate bar najmanje četiri istine, imate bošnjačku, hrvatsku ili srpsku ili istinu Međunarodne zajednice ovisno o dnevopolitičkim potrebama. Mi znamo da je jedna istina ali interpretacije**

istine su različite zato što još uvijek određeni političke grupacije koje su na vlasti, valjda da bi sakrile vlastitu odgovornost, još uvijek manipulišu, pod navodincima, svojom istinom. Međutim, za mene činjenica predstavlja informaciju ko je nastradao, gdje je nastradao, okolnosti stradanja, ko je počinio zločin nad njim, da li je identificiran i tako dalje. Ako bi se bavili istinom onda bojim se da bi stalno imali različite interpretacije ali materijalne činjenice utvrđene na ovakav način, od jedne nepristrasne, objektivne i dovoljno poštene grupe ljudi je daleko bliži onoj općoj istini od one kakvu naše političke elite u posljednje vrijeme koriste. Zato što se još uvijek žrtvama najlakše manipuliše i žrtve se najbolje koriste ili zloupotrebljavaju u političke svrhe. Zašto, pa zato što još uvijek u aktuelnim krugovima vlasti ili u političkim partijama na vlasti imate ljudi kojima njihova ratna ili poratna prošlost ne ide u prilog, zato se i bore protiv toga da se utvrđuju činjenice i proba se sa tom floskulom istine da bi se onda reklo evo, istina je samo ono što mi kažemo, a ne što kažete vi. I drugo, da li je nacionalni ili regionalni pristup, molim vas, ja ću na primjeru Srebrenice to pokušati ilustrirati. Početkom aprila '92. jedna veća grupa Srebreničana je otišla u Crnu Goru, sklonila se zato što nije htjela učestvovati u ratu. Policija i vlast Crne Gore ih je pronašla, uhapsila, neke pobila, a neke predala policajcima ili vojsci Republike Srpske, još uvijek nisu utvrđene nit su pronađeni posmrtni ostaci mnogih od tih Srebreničana. Vođen je taj jedan spor i došlo je do vansudskog poravnanja između vlade i porodica žrtava i mislim da je to općepoznat primjer. Drugi primjer, evo uzet ćemo vojnu formaciju Škorpioni koja je došla iz Srbije na područje Travnik, na područje Trnova i snimila kamerom svoj zločin kad je ubila šest golobradih dječaka iz Srebrenice. Molim vas, da li su Škorpioni ubili samo tih šest dječaka, dal su ubili mnogo više, da li samo u Trnovu ili mnogo više i tako dalje, pa pravu istinu nećemo znati ako vlada Republike Srbije ne otvori svoje arhive i ne stavi ih na uvid javnosti. Za ovu grupu koja je nestala iz Crne Gore, ako vlada Crne Gore ne otvori svoje arhive mi to nikad nećemo znati. Na Kosovu, ako budemo napravili nacionalnu, al to mislim etnički nacionalnu komisiju, ona će samo utvrditi svoje žrtve i okolnosti stradanja svojih žrtava al neće okolnosti drugih koji su nastradali na toj teritoriji. Zato bez regionalnog pristupa teško da ćemo utvrditi sve relevantne činjenice koje nas vode do istine ali istine zasnovane na nepobitnim činjenicama, tako da znači u tom smislu ja sam za regionalni pristup i to komisija za utvrđivanje činjenica i završit ću, samo još jedna čini mi se vrlo bitna opservacija, da ne odem odavde, a da to ne razjasnim. Da li žrtve treba da budu dio ili učesnici u radu regionalnih komisija, ja mislim da da, zašto, pa zato što one kroz taj rad treba da dožive neku vlastitu katarzu. Postavilo se malo prije pitanje da li je REKOM dio priče o tranzicijskoj pravdi, jeste, i to onaj dio koji se odnosi na kazivanje i utvrđivanje istine ili činjenica o istini. Tako da velika stvar ovakvih skupova jeste što smo pokazali, kao što je Nataša rekla, da ljudi različitih nacija, vjera, intelektualnog nivoa, socijalnih kategorija, mogu sjediti zajedno i razgovarati o zajedničkim problemima. Ono što mene vodi u ovome jeste što niko nije napisao model ili mandat i donio pred nas i reko to je to, ovo mora biti ili ništa drugo. Ajte da, uvažavajući jedni druge, pomažući jedni druge, pomognemo da se formira jedna regionalna komisija kao nezavisno tijelo sastavljeno od poštenih i čestitih, moralno kredibilnih ljudi koji znaju, hoće i mogu da nam pomognu da napravimo jedan objektivan, činjenični historijski zapis o onome šta se desilo na području bivše Jugoslavije i da to bude temelj za uspostavljanje neke sigurnije i sretnije budućnosti, pa i nas ali prije svega naše djece, i da kažemo naših članova porodica. Mi ne smijemo ovu šansu propustit, a ako je propustimo, bojim se, ugasit će se i poslednje svjetlo nade na ovim prostorima, a time ćemo ponovo kazniti žrtve, a amnestirati zločince. Valjda to nećemo jer na to nemamo pravo.

Nataša Kandić: Izvolite dalje, Mirsad.

Vukan Kovač: Ja sam samo gospodina htio da pitam.

Nataša Kandić: Izvinjavam se, samo da se držimo teme.

Vukan Kovač: Samo potpitanje.

Nataša Kandić: Molim vas da ne ulazimo u rasprave o karakterističnim događajima.

Vukan Kovač: Neću raspravljat samo pitanje po evidenciji koliko je Srba nestalo tamo u Srebrenici, ne interesuje me tačan broj, otprilike.

Amir Kulaglič: Rekao sam, sa područja opštine Srebrenica, prema istraživanjima koje je sproveo Istraživačko-dokumentacioni centar za koji sam radio godinu dana, a uspostavio sam bio saradnju sa svim organizacijama nestalih, 478, kažem, imena i biografija.

Petar Fjodorov: Pitam jel bila grupa ljudi, nisu se svi predali, neko je išo prema Tuzli da se probije il nešto, jel bilo takvih? Dobro celo će pitanje biti je li bilo grupa koja pokušala da se probije.

Amir Kulaglič: Da, bila je kolona koja je pokušala da se probije iz Srebrenice prema slobodnim prostorima zvorničkog kraja u kojoj je bilo između 16 i 17 hiljada ljudi, od kojih najveći dio civila.

Nataša Kandić: Dobro, molim vas sva druga pitanja koja se tiču možete posle u pauzi, nema više pitanja oko toga, vraćamo se na temu. Mirsad.

Mirsad Duratović: Ovako, ja u većini stvari slažem se sa kolegom iz Trebinja ali mislim da mi popisom stanovništva nećemo riješiti ovaj problem ovih brojki nestalih na bilo kojoj strani. Veliki broj ljudi je izbjego, protjeran sa svojih ognjišta, završio je negdje u Zpadnoj Evropi, Australiji, Americi, Kanadi, ne znam ni ja gdje. Predviđenim Zakonom o popisu stanovništva nije predviđeno da ti isti ljudi uđu u spisak državljana Bosne i Hercegovine, spisak građana Bosne i Hercegovine i onda nećemo doći tu do ovoga broja, ne, ne, al neće uć u popis stanovništva.

Vukan Kovač: Hoće.

Mirsad Duratović: Predviđenim Zakonom popisa stanovništva nije predviđeno da se ljudi koji ne žive

Vukan Kovač: Žive

Mirsad Duratović: Pa ne žive

Vukan Kovač: Živi, ima svoj stan

Mirsad Duratović: Tačno, mislim trebate prostudirat Zakon o popisu stanovništva pa ćete vidjeti da se po standardima Eurostata ljudi koji zadnju godinu dana nemaju prebivalište u, evo recimo u svom mjestu ne mogu uć u popis stanovništva i nećemo doći do te brojke sad koliko je bilo '91. koliko imamo sad, ta razlika je broj ubijenih i nestalih.

Nataša Kandić: Samo molim vas teme da se svi držimo, budući koji se javljaju za reč ove teme.

Andelko Kvesić: Ne znam otkud ovoliki pesimizam, a ipak smo došli da vidimo koji su to ciljevi, zadaci REKOM-a. Meni se čini da neki žele ustvari voditi dijalog iako to nije cilj našeg današnjeg sastanka i zbog toga slušajući sve ove prethodne diskutante stekao sam dojam da bi javno svjedočenje trebalo da bude prioritet REKOM-a i da na temelju tog javnog svjedočenja budu izvedeni zaključci koji bi došli do utvrđivanja istine i pravde i možda bi to bio prvi korak u ostvarenju cilja koji je pred sebe postavio REKOM. Ako tih koraka bude više mislim da bi se možda saopeli u njih i ne bi došli do cilja. Zbog toga bi trebalo utvrditi prioritet, znači jedan korak, a prema svemu ovom čini mi se da bi javno svjedočenje moglo bit prvi ili među prvim koracima. Tako da većina nas koji smo ovde ili koji nismo ovdje dobijemo prigodu da kažemo svoja preživljavanja, a onda oni drugi, čuvši naše, vjerojatno bi imali, rekao bi, sućut jedni prema drugima i na takav način došli do zaključka da je pomirenje jedina svrha REKOM-a i jedini uspjeh koji vodi prema ostvarenju cilja. Hvala lijepa.

Tahir Rraci: Dolazim iz Peći, nisam imao prilike u prvom slučaju da govorim i sad ne planiram mnogo razglabati o ovome. Predsednik je naveo većinu stvari i osobe koje su patile slično kao ja su takođe. Ja takođe bih pružio punu podršku Inicijativi koja dovodi ka istini o osobama koje nisu među živima danas. Ali kako doći do toga, nije lako govoriti, nije lepo govoriti o državama ne o ovim žrtvama, veće države od Jugoslavije su se raspale ali nije odnelo ovoliko žrtava. Da bi otišli u Evropu mi moramo biti dobri sa svakim komšijom. Po meni, kriminalci bi trebali biti optuženi i osuđeni, ja kao žrtva govorim, ako je osoba koja je mene ranila, zavezanog, ne bude kažnjena, ja neću nikada biti u miru. Ja sam da se podrži ova inicijativa i svaka inicijativa koja dovodi ka objelodanjivanju istine i šta se desilo ali ko će učiniti to. Vi gospođo Nataša ste upoznati sa slučajem Uksin Hoti koji je 16. maja '99. lišen slobode od strane direktora zatvora Dubrave pred našim očima i znamo ko je odgovoran za to, de su njegove kosti ili de je njegovo telo ili gde je taj čovek, dal je živ il ne. Onda je imalo dezinformacija da je, da je ubijen tokom NATO bombardovanja ubijen, onda su Italijani došli i nakon rata su proveravali naše rane i bilo je laži da sam ja ranjen od NATO-vog bombardovanja ali je dokazano da sam ja bio ranjen od snajpera. Mi moramo objelodaniti istinu da bi imali dobru budućnost za našu decu i za sve nas da bi mogli da napredujemo ka Evropi. Ali da budemo iskreni, ko će da uhapsi te ljude, ko će da ih primora da nam kažu de su žrtve, gde su drugi. Al neću da vam oduzimam više vremena pošto i drugih koji bi verovatno želeli da pričaju o ovome. Ja sam došo iz Peći, to sam hteo malo da navedem, ništa drugo. Zahvaljujem se na pažnji još jednom.

Nataša Kandić: Molim vas, izvolite, gospodin Gljuk Zvonko.

Zvonko Gljuk: Ja sam Gljuk Zvonko, inače sam logoraš, vaš sapatnik. Kao prvo, hteo bi da kažem da se sa gospodinom Andelkom Kvesićem potpuno slažem o svemu. Ja sam bio iritiran stavovima nekih pojedinih ljudi iz našeg okruženja, a vratili smo se bili ponovo na neki

nacionalizam, na politiku. To nam nije bio cilj. Ako želimo da ovaj REKOM uspe, da ostvarimo sve naše ciljeve, da ostvarimo sve naše probleme koje imamo da izađu na videlo, ovo upravo što je gospodin Amir Kulaglič rekao, da naša deca to ne osete, ne deca, unučići. Ja sam danas čuo tu vredenje čak na račun domaćina, te ovaj je Hrvat, te onaj je ustaša, ljudi, mi smo bili logoraši ili zatočeni ili kako već hoćete, nazovite to dečji vrtić, ali svi smo prošli manje-više razne torture, razne probleme, psihički smo svi kratki, zahvaljujuć onom nažalost što smo prošli. **Da bi ovaj REKOM živeo, da bi ga ostvarili moramo biti svi složni, moramo biti iskreni,** a ovo što je gospodin Anđelko rekao, slažem se, mi prvo moramo da izbacimo iz sebe ono što nosimo godinama. A ja ne mogu da tražim od gospodina Anđelka sućut ili da me razumije ako ne razumijem ja njega. **Znači moramo jedni druge razumjeti, moramo biti potpuno iskreni.** Ja se slažem, ja imam saosećanje i sa gospodom koja je došla s Kosova, dosta je Albanaca stradalo, na svim stranama su ljudi radili genocide, u svakom žitu ima kukolja al takođe zamoljavam i gospodu, treba da shvate i da kažu bilo je tamo stradanja i nealbanskog naroda, znači bilo je ljudi, njihovi sunarodnika koji su činili genocid, kao što je bilo mojih sunarodnika i svaćijih sunarodnika. Imamo pet prstiju na ruci, nisu svi isti, ne mogu ja sad zbog onog što sam ja proživeo u logoru da mrzim jednu celu naciju, oni što su meni to uradili oni su takvi ljudi, oni će živjeti takvi i umrijet će takvi ali ja se borim i ja po izlasku iz logora i posle 17 godina, imam troje dece, ni jedno moje dete nije odgojeno u mržnji, naprotiv, moja deca se druže, u Srbiji mnoge nacije žive, moja se deca druže sa svim nacijama. Ja ih pokušavam odgojiti onako kako sam ja živio kao momak nekad u ono vrijeme koje ja pamtim. **Znači jedini način je da budemo iskreni, saosjećajni među sobom jer ovde smo svi zbog istog cilja. Nismo mi ovde, ko je nosio pušku i ko je šta radio, došli smo ovde jer smo bili žrtve tog rata, bili smo žrtve jednog pogrešnog režima, ja sam bar bio pogrešnog režima. Gospodin iz Dubrovnika, mi ne možemo, kako ja mogu da kažem da je on ustaša, on je branio svoju kuću, svoj prag i šta sad da kažem da je on najgori, nije. Dal bi vi ostali, koji smo došli iz drugih krajeva, da li bi vi da je neko došo na vaš prag vi bi rekli nema problema, uđi, idem ja, znači ljudi moramo da se saosećamo i moramo da poštujemo.** Dok to ne budemo uradili svi ovi naši sastanci su samo gubljenje vremena, verujte mi, ja sam prvi put, bio sam ponosan što dolazim ovde i što smo pioniri, tako rećeno, misionari nećeg što bi trebalo da se stvori. Prvi put smo seli za sto svi zajedno sa svim našim problemima i svi nosimo to veliko, teško breme na leđima. Dajte da ga podijelimo jednom međusobno, da vidimo šta nam je dalje uradit, kako to dalje da riješimo. Mislom ja se sjećam onog vremena bratstva i jedinstva, na žalost, neka shvati ko kako hoće, živio sam u njemu, radio sam za to vrijeme, volio sam to vrijeme i, evo ja, da ništa ne bude od ovog skupa, ja odavde idem bogatiji, upozno sam jednog Anđelka, upozno sam jednog Amira, jedne divne ljude, kao prvo čoveka, a onda po imenu kako se zove. Toliko s moje strane, hvala.

Nataša Kandić: Hvala, ali hoću da vas zamolim, imamo jedno pitanje koje se često poteže na ovakvim raspravama, da li je za nas najvažnije da se utvrde samo činjenice, da se napravi rekonstrukcija događaja u kojem će u fokusu da budu žrtve ili bi komisija trebala da se bavi i uzrocima rata i pripremanja rata. I tu nema razlike, na primer, među udruženjima žrtava porodica, na primer porodica nestalih, iz svih država. Oni misle da bi bilo dobro i činjenice o žrtvama, o ratnim zločinima ali isto tako da se utvrde i činjenice kako su krenule te pripreme za rat, da se utvrde činjenice i o uzrocima rata pa bi bilo dobro, na kraju smo gotovo ove rasprave, šta vi mislite dal je moguće da se na ovim prostorima neka komisija bavi uzrocima rata, da li je to preteran neki zahtev, da li je nešto neostvarivo, da li možda ići sa manjim zahtevima, ostati na nivou činjenica i biti siguran da bar to može da se utvrdi.

Mirko Zelenika: Ja ću samo reć možda tri rečenice. Gledajte ovo što ste rekli uzroci rata. Gledao sam prije jedno tri dana na televiziji Republike Srpske, onaj ministar vanjskih poslova Srbije, zadnji koji je bio, ne mogu se sad sjetit, Jovanović, i govori o uzrocima rata. Dakle, ako bi išli u pravcu da damo odgovor na ovo pitanje onda bi normalno, bez njih, onih aktera, onog nositelja funkcija u ono vrijeme, bez njih ne bi mogli nikako mi znat šta je pisac htio reći. Dakle, jedni će reć do rata je došlo ovako, drugi će reć došlo je onako. Vjerovatno je da ste mnogi gledali onaj film hrvatski Kako je počeo rat na mom otoku. Recimo, ja sam zarobljen u Jablanici kao civil u stanu mog oca, jer su me istjerali prije iz mog stana. Skupa s bratom koji je također izbačen iz stana zarobili su me ljudi iz Sandžaka i iz Sarajeva. E sada jesam li ja kriv što sam bio kući išta su o ni tražili u Jablanici i često su ovde kolege govorili o ovim političarima, upotrebljavali jednu floskulu te političke elite. Znae kako ja to zovem, ja to zovem društvenim otpadom i moralnim smetlištem koji je nastao za vrijeme rata i još uvijek pliva na površini ove naše bosansko-hercegovačke bare, dakle to nisu nikakve političke elite, a i sada vuku vrlo važne konce. Dakle bez njih mi skoro ovo da i ne možemo, a i dalje mislim, dakle, o tim uzrocima rata onda bi tu morali neki oni Kutiljeri, Vence Oweni, bogovi dragi, ne znam ko bi moro sve sudjelovati da dadne odgovor, ne znam kako bi to ispalo. Toliko.

Andelko Kvesić: Ja sam, ponovo bi se predstavio, išao u prilog diskusiji mog predsjednika i rekao da utvrđivanje činjenica kako je počeo rat je suviše složen i stručan posao, dakle to bi morali radit ljudi koji imaju sposobnosti odnosno imaju kvalifikaciju da razluče uzrok i posljedicu, dakle prije svega povjesničari, psiholozi i druge kategorije koje mogu utvrditi što je uzrok rata i mislim da bi to bilo preteško pitanje i suviše težak zadatak za REKOM. I vjerovatno utvrđujući činjenice da bi, rekao bih tako, razvodnili onaj pravi zadatak utvrđivanja odnosno utvrđivanjem činjenica o uzrocima rata, razvodnili zadatak da utvrdimo istinu, pravdu i pomirenje. Jer teško je kazat, ono što se u narodu kaže, da mi oprostite, ovaj, slabiji pol, kazat da si kurvin sin. Hvala lijepo.

Nataša Kandić: Vojkan Živković pa gospodin, ovaj, Agim Recica, pa posle Josip Cah.

Vojkan Živković: Ja bi hteo samo jednu rečenicu što se tiče ovih uzroka rata. Ja mislim da ova udruženje ili organizacija ne bi trebala da se bavi time jer kao što vidimo, čak ni međunarodna arbitraža ne može da odluči koji su uzročnici rata, a kamoli mi i mislim da bi samo gubili vreme na tome. Toliko, hvala.

Nataša Kandić: Hvala.

Agim Recica: Samo da dam odgovor, znamo da rat koji je vođen na Kosovu i druga stranka koja je prouzročila rat da nema štetu i mi smo svi za to da svi nestali, bez obzira kojoj nacionalnosti pripadaju, da se nađu i da to izbjije na površinu, međutim, ne znam koliko imate tačnih informacija ali istina je da srpsko stanovništvo saradnju sa albanskom stranom odbija. S druge strane oni koji žive u zatvorenim krugovima, inače kad su zainteresovani oni izlaze u Prištini i drugim gradovima, verujte da oni slobodno izlaze i to sa tablicama bivšeg sistema. Što prisnija saradnja između srpske i albanske strane istina će pre biti otkrivana, mora se formirati jedna komisija ne negirajući pravo i drugoj strani, mi smo transparentni, mi smo za saradnju jer je zaista jedna umesna inicijativa da se jednom za uvek zna istina. Jer evo već dvadeset godina od

rata u Hrvatskoj i Bosni, na Kosovu već deseta, jedanaesta godina, a ne znamo gde su nestali, a mi imamo i ranije generacije ali posebno od '99. godine mi smo za saradnju i moraju stvari izbiti na površinu. Ja sam imao priliku da razgovaram sa mojim susedima Srbima koji u ovom trenutku žive u Štrbcima i reko sam, izvolite, kad god želite, dođite u Uroševac kao što smo i ranije radili. Međutim, oni kažu da eto imaju straha, znači propaganda među srpskom zajednicom, on je poimenično naveo ljude da izlaze u Uroševcu, kupe robu, bilo šta, druže se s Albancima ali da bi dali sliku da je Kosovo nesigurno daju takvu propagandu. Nije istina da mi ne želimo da identifikujemo i otkrijemo sve nestale bez obzira kojoj nacionalnosti pripadaju. Hvala.

Josip Cah: Ja sam Josip iz Pakraca. Ja mislim da bi se ipak trebalo utvrditi koji su uzročnici rata i zbog čega je taj rat kenuo. S time ćemo znati čisto jasno tko je koga napao i zašto je napao i znat ćemo šta se dešavalo. Dok mi prebacujemo da li je ovaj ono ili onaj međusobno nikad nećemo znati šta se dešavalo i zašto se to dešavalo. Ja sam osjetio to na samom sebi. Jer ko je započeo rat i zašto je započeo i koji su to uzročnici, samo ćemo tako puno sve riješiti, ovako nećemo riješiti među sobom, ovaj, onaj, rekla kazala, to su sam prebacivanja i uzročnici se trebaju znati.

Nataša Kandić: Izvolite, gospodin Kovač.

Mirko Kovač: Potakao mi je, dao mi je gospodin šlagvort, mi smo sad došli u neku povijest, to odma bacimo i ne mislimo o tome, nek se bavi ko hoće s time i pistat ćemo mi povijest ako, broj jedan, napravimo *curriculum vitae* svih ovih žrtava koje smo spomenuli na jednoj strani, da tu dokumentaciju pripremimo od rođenja do smrti i treće ili četvrto, to treba biti takav materijal koji će ostati. Šest godina sam radio na stradanjima Vukovaraca 2. svetskog rata, šest godina sam sedio u državnom arhivu, u Novom Sadu da dođem do podataka. Mi o javnom govoru, o počiniteljima da će davati izjavu, to izbrišimo. To će doći tek nakon onog vijeka 30, 40 godina kako stoji u zakonu svake države. Kod nas je još uvek 30 godina, a sad žele da pomere na 40, zašto, doživio sam osobno neugodnost od dva najbolja prijatelja, od njihovih žena. Njihova baka bila je počinioc zločina '45. u Vukovaru jel je prorekla, pocinkala, kako se to kaže domaći, osobe koje su nevine stradale. Ja sam to morao uneti jer sam imao dokumentaciju, arhivsku građu, ne rekla kazala, ja sam to morao napisati. Ja sam izgubio prijatelje, mi smo sada, da kažem, ne pozdravljamo se na ulici. Prema tome, to je toliko osjetljiva stvar da idemo u podrijetlo da ćemo mi dobiti neke podatke od počinioca, nikako, ali možemo sa našim svedočenjima, nas, naše braće, naše djece, naših susjeda pomoći da napravimo taj *curriculum morte* odnosno taj životopis do smrti jel tako da ostavimo u našoj ovoj arhivi, na što i REKOM inzistira. Ja mislim da je to, ono što smo gledali dokumentaciju, Argentina i tako dalje. To su druge priče, tamo je to trajalo isto, tek nakon 20 i nešta godina prvi put se to pojavilo al to je bilo opet par slučajeva na onoj javnoj tribini, ulice, trgovi i tako dalje jel. Prema tome, povijest, ostavimo to zaista povjesničarima zašto i ko je napravio taj rat. Potencijali koji su znali najviše oni su umrli, jel tako, a mi sad izmišljamo šta su oni mislili. Mi znamo da je svaki tjedan savjetnik predsjednika Tuđmana bio u Beogradu kod Miloševića na viskiju, o čemu su pričali, je li viceve. Pili su kavu i dogovarali se kako da bude, kud je putovao benzin preko Bihaća, putovao je za Srbe, Srbi su nam davali municiju, eto, jel to znamo, jel to povijest, da počnemo od toga. Prema tome mi smo se sastali ovdje da podržavamo ovaj REKOM, da napravimo naša stradanja, da stavimo na papir pa će eto ako bog da, kao što sam ja nakon 60 godina našao istinu pa će naći naša djeca ili vaša djeca ili moji unuci i tako dalje. To je to, hvala vam.

Manda Patko: Ja ću biti jako kratka, ja sam Manda Patko, predsjednica sam Udruge zatočenih i nestalih, mi, naša udruga isto podržava ovu inicijativu REKOM-a ali naš glavni prioritet je pronalazak nestalih osoba koje tražimo već skoro 19 godina i naš je prioritet prije da se pronađu nestali i ako se oni pronađu mislim da će biti puno lakše procesuirati. Ovo je ispred naše udruge. Hvala vam.

Nataša Kandić: Konkretnih sugestija, predloga, preporuka, zato što gradimo ovaj model dobro je da svi učestvujemo u tome, da na kraju taj statut bude rezultat zajedničkog nekog mišljenja, zajedničkog bavljenja tim pitanjem. Ako ima, molim vas izvolite. Svaki predlog je važan i samo da se razumemo, nije to naše, mi stalno hoćemo i čitav dan hoćemo da to bude naše, a ne samo, vi nama kažete pa vi ćete to i to. Ne vredi, ne možemo mi, možemo samo zajedno.

Hyseni Hydajet Kaloshi: Rečenica, želeo bi stvarno da vam se zahvaljujem budući da je to prvi put za mene i stvarno bilo je to vrlo, vrlo korisno i u debati nekoliko shvatanja morao sam da preispitam i zato sam vam se posebno zahvaljujem. Ali želeo bi da objasnim ono što mislim je pogrešno shvaćeno kad sam spomenuo potrebu nacionalnih komisija. Mislio sam ne na etničkim komisijama, bilo bi to sasvim nelogično i van vremena i kontraproduktivno. Mislim na nacionalno u smislu države, znači sveobuhvatne i to stalno u mom diskursu i verujem kod nas je to sada sasvim dominirajuće sredstvo, kažem, inkluzivno za sve građane Kosova bez obzira. Mi ne razdvajamo ljude po nacionalnoj osnovi, pogotovo žrtve i tako dalje. Stvar je u tome kako da se bolje organizujemo. Hvala.

Nataša Kandić: Da li ima još neko ko hoće da pomogne svojim predlogom, preporukom nekom ili da privodimo kraju.

Petar Gojun: Gojun iz Splita, pa ja bi rekao da smo mi došli do jednoga zaključka da bi trebalo sve logore obilježiti koji su bili logori na bivšoj Jugoslaviji i riješiti sudbinu nestalih. To su nekakva, kao za mene naka dva prioriteta cilja koje bi stavili. Mi jesmo bili u logoru, bio si, izašo si, živ si, trebamo riješiti onu sudbinu naših prijatelja, naših braća, sestara koji su nestali, koji se vode kao nestale osobe, koji su ubijeni u logorima, di su sahranjeni, da se njihova obitelj smiri, da se te duše isto smire. Hvala

Nataša Kandić: Evo samo da vam kažemo šta sada dalje. Vi ste svi videli da se ovaj razgovor, ova rasprava, debata se snima. Na osnovu te debete mi napravimo transkripciju toga, iz toga izvučemo sve ovo što su predlozi, mišljenja i preporuke. Videli ste svi ovde ovu jednu debelu publikaciju, to su predlozi, mišljenja i preporuke sa raznih ranijih debata. Ove godine mi imamo zactano 22 ovakva regionalna skupa, a verovatno još toliko ćemo imati skupova u okviru pojedinačnih država. Sve ove predloge, mišljenja i preporuke mi ćemo predati, napravili smo jednu malu ekspertsku radnu grupu koja će imati zadatak da sve predloge i mišljenja s ovih debata, da ih razmotre i da pokuša da od jednog po jednog pitanja dobijemo iskristalisan stav. Onda da njihov prvi draft bude gotov negde u maju mesecu najkasnije i da mi onda sa tim draftom tog statuta REKOM-a vratimo to svima vama da ponovo raspravljate. Mnogi će od vas prepoznati i svoje neke predloge, mnogi će videti da je ta radna grupa možda sugerisala neko rešenje o kome do sada nismo razgovarali ali ono šta je bitno, znači, nema tog modela, tog statuta da će ga neko doneti bez nas nego zapravo on mora biti rezultat naše ove saglasnosti

kakav taj statut treba da bude. I nama znači predstoji nastavak ove debate ali ćemo početi i sa medijskom kampanjom, kao što vi svi znate ova ideja o osnivanju REKOM, to nije vest u medijima, ne postoji, to se povremeno pojavi ali sada hoćemo da ovoliko materijala, ovoliko predloga i mišljenja, mislimo da je vreme da se o tome govori i u medijima, a onda planiramo i kako će izgledati ta kampanja za milion potpisa. Naravno tu kampanju vodit ćemo zajedno sa vama, vodit ćemo sa organizacijama mladih, vodit ćemo i sa udruženjima porodica nestalih ali i o tome ćemo se dogovarati prvi put na Šestom regionalnom forumu za tranzicionu pravdu koji će biti 20. marta u Novom Sadu. Evo ja bih sad dala reč još Vesni Teršelič.

Vinka Drobniak: Ja bi samo zamolila pošto se ovo nešto radi da tako kažemo na izvesnom početku koji očekujemo da će biti bolji. Kroz ovo se ipak treba evidentirati šta su logori, a šta su zatvori, prosto ćemo lakše i doći do onih koji su nas kažnjavali jer u logorima je obično radila paravojska, a u pravim zatvorima su radili, kako bi rekla, regularni naredbodavci jer u ovim logorima koji nisu bili registrovani tu je obično paravojska radila, HOS ili šta ja znam, četnici i ostali dalje, a u pravim zatvorima su bili vođe prave, organi vojske ili vlasti, ja ne znam ko ali to je tako.

Vesna Teršelič: Hvala, svakako je zabilježeno.

Andelko Kvesić: Ne znam, čudi me, zatvori za vrijeme rata nisu postojali, zatvor je prostor gdje neko na temelju sudskog procesa zatvoren.

Vesna Teršelič: I zatvori su postojali za vrijeme rata, funkcionirala je neka država

Petar Gojun: Samo malo, ja sam bio u zatvoru u KP domu Sremska Mitrovica, gospodin Šangut je bio u Stajićevu u logoru, jel tako, jel smo sad mi bili, jedan je bio u zatvoru, jedan je bio u logoru, šta smo mi

Vesna Teršelič: Pa molim vas, taman smo bili u mirnom završetku, mislite da ćete sad to uspjeti razrješiti. Postoje već prijedlozi i ova grupa koju je Nataša spomenula, stručna grupa će to svakako isto staviti u nacrt i opet ćemo imat priliku o tome razgovarat, jel to, ok.

Željka Zovko: Jel mogu ja sad samo riječ, molim vas, kod nas u Bosni i Hercegovini mi smo podnijeli tužbu za dane provedene u logoru. Naš ministar veli da smo mi bili u zatvoru, da nismo bili u logoru, da nemamo prava na materijalnu odštetu i nemojte brkat pojam zatvor i logor.

Vesna Teršelič: I u transkript će ući i ova rečenica.

Željka Zovko: I podvuko je, gdje je god napisan logor, podvuko je da nije i donio je ukidanje uvjerenja, rješenje o ukidanju uvjerenja i ne možeš se ni žaliti, samo sudski možeš podnijeti tužbu i molim nemojte to govorit, logor je logor, zatvor je zatvor.

Vesna Teršelič: Evo ja bi time zaključila, svima bi vam puno zahvalila jer ovo su pitanja na koja ćemo se vraćat i, nemojte da nastavljam tu raspravu, prevoditelji su umorni, radimo duže nego što smo najavili u programu, ovo je dilema koju nećemo u idućih minuti i pol razrješiti, hvala vam što smo se čuli, slušali, hvala prevoditeljima.

Kraj